česko-slovenská historická ročenka

25/1

2023

Vydavatel/Published by
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Redakce/Editorial Office
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk

česko-slovenská historická ročenka

25/1

ČESKO-SLOVENSKÉ DĚJINY VE VÝUCE

2023

HISTORICKÝ ÚSTAV
MASARYKOVA UNIVERZITA
UNIVERZITA MATEJA BELA

Česko-slovenská historická ročenka
Recenzovaný vědecký časopis
Roč. 25, 2023, č. 1
ISSN 1214-8334

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Vol. 25, 2023, nr. 1
ISSN 1214-8334

www.cskh.sk

OBSAH

STUDIE

RECENZE, ZPRÁVY

MEMORABILIE

CONTENTS

REVIEWS, NEWS

MEMORABILIA

STUDIE

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.1

STUDIE

Slovenská literatúra a kultúra v českej publicistike Františka Votrubu (1909–1918)[1]

DANA HUČKOVÁ

Slovak literature and culture in the Czech journalism of František Votruba (1909–1918)

Czech-Slovak reciprocity was an integral part of the personal life program of František Votruba (1880–1953), which began in his his early youth, when he decided to leave his native Bohemia and move to Slovakia for work. In 1902, he came to Ružomberok to participate in the the publication of the newspaper *Slovenské listy*, which the publisher Karol Salva published in 1897–1900 to promote Czech-Slovak reciprocity. In the middle of 1903, he accepted Milan Hodža's offer to contribute to the the publication of the political newspaper *Slovenský týždenník*, newly founded by Hodža; he moved from Ružomberok to Budapest, where he lived until the beginning of 1911. He later joined of the "group of Pest residents", which co-created a new form of Slovak politics and culture. Through Hodža, Votruba became acquainted with the Slovak agrarian movement. He identified with the opinion that support for the Slovak national program should be sought among the Slovak farmers; the Agrarian movement should support them by solving their economic and social problems. Votruba added to that principal program his own ideas: the farmers' need for education and culture through popular and educational texts. From the end of the first decade of the 20th century until the war years, he published in Czech periodicals, informing the Czech public about Slovak political, economic, cultural and literary conditions; furthermore, he reminded Czech readers of the importance of Czech activities for the dynamism of Slo-

1 Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0066/20 Modernizmus v slovenskej literatúre II. Zodpovedný riešiteľ: Mgr. Michal Habaj, PhD. Doba riešenia: 2020–2023.

vak life, suggesting tasks for Slovakia. His goal was to promote the efforts of the first and second generation of the Hlasist movement and their magazines *Hlas*, *Slovenský obzor* and *Prúdy*. His interpretation of the relationship between Slovaks and Czechs were creating a historical narrative and a myth.

Keywords: František Votruba, cultural journalism, Czech-Slovak reciprocity, Hlasism

Pri mapovaní slovenskej literárnej kritiky zo začiatku 20. storočia, reflektujúcej ideové východiská, aktuálny stav, individuálne tvorivé výkony spisovateľov staršej i mladšej generácie, vydavateľskú prax a tiež formulujúcej isté vývinové a hodnotové perspektívy slovenskej literatúry z pozícií dynamizácie, demokratizácie a modernizácie súvekej slovenskej spoločnosti (*Slovenský obzor*, *Sborník slovenskej mládeže 1909*, *Prúdy*, čiastočne *Dennica*), sa tradične vychádza z článkov publikovaných na Slovensku a adresovaných slovenským čitateľom.[2] Viacerí literárni kritici z okruhu takzvanej druhej hlasistickej generácie však v danom čase pôsobili ako novinári v rôznych českých periodikách, s priamym pracovným zadaním informovať českú verejnosť o dianí na Slovensku – programový charakter tohto záujmu niektorých českých novín odrážala aj samostatná rubrika vydelená slovenskej tematike, napríklad v pražských novinách *Čas*, ktoré vydával Jan Herben, mala názov Slovenské věci. Bohdan Pavlů (1883–1938), František Votruba (1880–1953) a Anton Štefánek (1877–1964) využívali tento priestor v článkoch písaných po česky nielen na informácie, ale tiež na širšie analýzy a kritické rozbory, v ktorých dopĺňali a rozvíjali témy, ku ktorým sa vyjadrovali vo svojich slovenských príspevkoch.

František Votruba

Redaktorom českých novín (*Čas*, *Národní listy, Venkov*) a prispievateľom do rôznych českých periodík (*Přehled*, *Slovanský přehled*, *Naše doba, Česká revue*, *Ročenka Československé jednoty*, *Moravsko-slezská revue*, *Lidové noviny*, *Novina* a iné) bol od konca prvého desaťročia 20. storočia až do vojnových rokov aj F. Votruba. Vo svojich článkoch jednak informoval českú verejnosť o slovenských politických, hospodárskych, kultúrnych a literárnych pomeroch, jednak komentoval a českým čitateľom pripomínal význam českých

2 CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava 1991; KUSÝ, Ivan: *Slovenská literárna kritika 3.* Bratislava 1981; CHMEL, Rudolf: *Hlasy v prúdoch času*. Bratislava 1983.

aktivít pre dynamizáciu slovenského života a taktiež naznačoval úlohy pre Slovensko.[3]

S českým prostredím bol F. Votruba priamo pracovne zviazaný v rokoch 1911–1918. Do Prahy prišiel ako korešpondent *Slovenského denníka* z Budapešti, kde žil od roku 1903.[4] Od marca 1911 pôsobil ako redaktor novín *Čas*, „orgánu české strany lidové",[5] s poverením napĺňať rubriku Slovenské věci vyhradenú informáciám a komentárom o Slovensku. Jeho články vychádzali spravidla v pondelok, no len niektoré s jeho menom či s uvedením iniciál F. V., veľká časť z nich vyšla anonymne. Súbežne písal pre *Národní listy* (takisto pod vlastným menom, značkou F. V. i bez uvedenia autorstva) a sporadicky aj pre iné noviny. V rovnakom čase sa stal tajomníkom spolku Českoslovanská jednota, na čo ho jeho starostovi Josefovi Rotnáglovi odporučil vo februári 1911 Bohdan Pavlů.[6] V Čechách prežil aj prvú svetovú vojnu,[7] pričom stále pracoval ako novinár: od roku 1915 do roku 1918 bol v redakcii denníka *Venkov*, tlačového orgánu Českej strany agrárnej, kde bola jeho priestorom najmä rubrika Feuilleton, v ktorej publikoval pod autorskými značkami Dr. T–ský, T-ý a Dr. Trnobranský.

Z textového korpusu Votrubových českých článkov o Slovensku sa do prvého zväzku jeho vybraných spisov, ktorý pripravil Ivan Kusý v roku 1954 (z plá-

---

3 Napríklad pri 25. výročí vzniku novín Čas v roku 1912 napísal: „*Zásluha, že Čas otázku slovenskou posunul do středu našich zájmů, a pravidelně se stará, aby nezmizela z českého programu, se dnes již uznává. Působení Času na Slovensku samém je kapitola méně známá, ale tím důležitější.*" VOTRUBA, František: Ještě slovo k 25letému jubileu Času. In: *Čas*, 1912, roč. 26, č. 2, 2. 1. 1912, s. 1. Toto Votrubovo hodnotenie Času zaznamenáva napríklad HARNA, Josef: Slovakofilství českých „realistů" v předvečer první světové války. In: *Moderní dějiny*, 2014, roč. 22, č. 2, s. 47.

4 Sám sa aj neskôr situoval do skupiny „Pešťanov", ktorá spoluutvárala novú podobu súvekej slovenskej politiky a kultúry. Písal o tom v liste A. Štefánkovi z 12. mája 1950. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Anton Štefánek, signatúra 42 CH 38. Citované tiež KOCÁK, Michal: Vlček a Votruba v Literárnom archíve MS. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Martin 1982, s. 162.

5 Miesto mu sprostredkoval B. Pavlů, ktorý odišiel do zahraničia ako vyslaný korešpondent Národných listov. FERENČUHOVÁ, Bohumila: *Bohdan Pavlů : politická biografia 1883–1938*. Bratislava 2021.

6 ROTNÁGL, Josef: *Češi a Slováci*. Praha 1945, s. 103–104; ŠIMKOVIČ, Alexander – VOTRUBOVÁ, Štefana: *Korešpondencia Františka Votrubu (1902–1944)*. Bratislava 1961, s. 264, poznámka č. 4.

7 Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa vyhol vojenskej službe útekom z Ružomberka, kde bol odvedený, najprv do Budapešti a potom do Prahy – v pozícii dezertéra, ktorý sa musel skrývať a žiť pod cudzími menami, bol až do konca vojny. VOTRUBOVÁ, Štefana: Dezertérske roky Františka Votrubu (1914–1918). In: *Votrubov sborník*, Bratislava 1954, s. 186–203; VOTRUBA, František: *Tiché akordy*. Bratislava 1980, s. 118–121; KALÁČ, František: Pražské roky Františka Votrubu. In: *Votrubov sborník*. Bratislava 1954, s. 180–185.

novaného šesťdielneho vydania vyšli však len dva zväzky),[8] dostalo iba štrnásť článkov. Tie boli navyše v zhode s výrazne dobovo poplatnou ideologizujúcou koncepciou editora doplnené vysvetlivkami, ktoré „odhaľovali“ Votrubove názorové a politické omyly (čo súviselo s odmietnutím členov hlasistickej generácie ako predstaviteľov buržoáznej politiky 1. Československej republiky v zmenenej spoločensko-politickej situácii po roku 1948).[9] Prvý príspevok k bibliografii prác F. Votrubu pripravil v roku 1954 Alexander Šimkovič, s poznámkou, že „*nateraz nie je možné urobiť úplnú bibliografiu*“,[10] pričom jedným z dôvodov bol značný počet pseudonymov a autorských značiek, aj neidentifikovaných, a tiež veľa anonymne vydaných článkov. I. Kusý využil editorskú skúsenosť s Votrubovým dielom na napísanie monografie o jeho literárnokritickej činnosti (1957),[11] v ktorej odkazuje aj na ďalšie články z českých periodík, nezaevidované A. Šimkovičom. Kompletný bibliografický súpis Votrubovej publicistiky neexistuje dodnes a hoci v jeho osobnej pozostalosti v Archíve SAV je položka Bibliografia vlastná, ide o fragmentárny súbor výstrižkov bez popisu.[12] Výberová bibliografia F. Votrubu v *Dejinách slovenskej literárnej kritiky* Rudolfa Chmela (1991) nezachytáva ani všetky časti príspevkov uverejňovaných na pokračovanie.[13]

8 VOTRUBA, František: *Vybrané spisy I. O literatúre (1903–1918)*. Bratislava 1954; VOTRUBA, František: *Vybrané spisy II. O literatúre (1919–1953)*. Bratislava 1955.

9 Napríklad stať Slovenské potřeby kulturní a dnešní slovenská literatura, uverejnená v roku 1912 v novinách *Čas*, bola vo vydaní vybraných spisov doplnená nasledovným komentárom: „*I napriek viacerým chybám v interpretácii faktov uverejňujeme pre závažnosť materiálu*“. KUSÝ, Ivan: Poznámky a vysvetlivky. In: VOTRUBA, František: *Vybrané spisy II. O literatúre (1919–1953)*. Bratislava 1955, s. 375. Podobne širšie koncipovaný článok Dnešní poesie slovenská (*Národní listy*, 1914) sa však vo výbere nenachádza.

10 ŠIMKOVIČ, Alexander: Príspevok k bibliografii prác Františka Votrubu. In: *Votrubov sborník*. Bratislava 1954, s. 348, súpis štúdií a článkov o literatúre tamže, s. 351–384.

11 Je to doposiaľ jediná literárnovedná monografia o F. Votrubovi, napísaná však z pozícií marxistickej literárnej histórie. Votrubove české články z predprevratového obdobia sú podľa I. Kusého „*relatívne najpokrokovejším slovom českej i slovenskej buržoáznej tlače o problematike Slovenska. Votruba pomätaný masarykovsko-hodžovským riešením spoločenských otázok je totiž zároveň pod vplyvom literatúry, ktorá bojovala za opravdivý humanizmus: za odhaľovanie krívd, za aktívnu pomoc trpiacim, za mravnú spravodlivosť a čestnosť.*“ KUSÝ, Ivan: *Cesta kritika. Literárne dielo Františka Votrubu*. Bratislava 1957, s. 178.

12 Archív SAV, Bratislava, osobný fond František Votruba. Signatúra III.D. Písomnosti z vlastnej tvorby. Bibliografia vlastná. IČ 251, škatuľa 11.

13 CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava 1991, s. 227–228.

Slovenské témy

Prvý Votrubov zásadnejší informatívny príspevok o slovenskej literatúre publikovaný v českom prostredí predstavuje stať Slovensko literární, ktorej štyri tematické kapitoly vyšli v rokoch 1909 a 1910 na sedem pokračovaní v dvoch ročníkoch časopisu *Přehled*, vydávanom v Prahe s podtitulom *Týdenník věnovaný veřejným otázkám*.[14] Jeho vtedajší redaktor Emanuel Chalupný (1879–1958) bol Votrubovým rovesníkom, ktorý kedysi rovnako ako on študoval na gymnáziu v Tábore.[15] Tento široko osnovaný príspevok v mnohom naznačil kľúčové myšlienkové línie a témy, opakovane sa objavujúce aj v jeho neskorších článkoch v českej tlači z rokov 1909–1918. Pri ich komparatívnom čítaní možno ako najfrekventovanejšie vydeliť nasledovné okruhy: problematika česko-slovenskej vzájomnosti, pozícia slovenského národa ako čiastky spoločného československého národa, dejiny jazyka a jazykovej odluky (pre názornosť a lepšie pochopenie často s doplnkom historického exkurzu ku kľúčovým dejinným momentom a s poukazom na ideový dosah minulosti na súčasnosť), kritika Svetozára Hurbana Vajanského, prezentácia aktivít a cieľov takzvaného „mladoslovenského" hnutia, čiže ideového okruhu časopisov *Hlas* a *Prúdy* (v analógii k českej situácii politického delenia na Mladočechov a Staročechov, definujúcej modernizáciu českého politického života od druhej polovice osemdesiatych rokov 19. storočia), stav dobovej slovenskej tlače, ľudové čítanie a organizácia knižného trhu. Tieto širšie tematické celky dopĺňali rôznorodé aktuálne informácie zo slovenského života.

Vytýčené témy v jeho textoch takpovediac cirkulovali, riešil ich opakovane, v rôznych súvislostiach, nanovo ich vysvetľoval, svoj výklad rozširoval – v súhrne vystupoval ako neochvejný zástanca myšlienky jednotného československého národa, ktorý sa síce vyjadroval k otázke jazykovej odluky, no s ohľadom na peripetie historického vývinu a hlavne perspektívy ďalšej česko-slovenskej spolupráce už pragmaticky akceptoval samostatnosť slovenčiny. Podľa neho už ne-

14 Tri časti vyšli v ročníku 7/1909, jedna časť ako samostatné pokračovanie, avšak bez ukončenia v ročníku 8/1910: VOTRUBA, František [F. V.; V.]: Slovensko literární. In: *Přehled*, 1909, roč. 7, č. 40, s. 693– 695; č. 43, s. 753–754; č. 44, s. 765–766; č. 48, s. 837–838; č. 49, s. 851–853; č. 51, s. 880–883; 1910, roč. 8, č. 40, s. 720–721. O neukončenosti – „*Tak napríklad začal Votruba písať, ale nikdy nedokončil úvahy z literatúry slovenskej v nezávislom pokrokovom českom týždenníku Přehled*" – píše aj KALÁČ, František: Pražské roky Františka Votrubu. In: *Votrubov sborník*. Bratislava 1954, s. 181.

15 Alexander Šimkovič, editor korešpondencie F. Votrubu, uvádza na margo ich osobnej známosti, že E. Chalupný „*uviedol Votrubu počas jeho pobytu v Tábore na schôdzky tamojšej sociálnej demokracie*". ŠIMKOVIČ, Alexander – VOTRUBOVÁ, Štefana: *Korešpondencia Františka Votrubu (1902–1944)*. Bratislava 1961, s. 29, poznámka č. 4.

malo význam dramatizovať časovo vzdialené jazykové rozdelenie, skôr bolo potrebné „*zapomínat na staré trpkosti a vzájemné křivdy*",[16] čo bol postoj formujúci sa v okruhu českých slovakofilov od sedemdesiatych rokoch 19. storočia, pre ktorých vedomie spoločných úloh a cieľov „*bylo více než skrupule o mrtvou literu, o několik jazykových rozdílů, při nichž i tak jedno jsme*".[17] Apeloval na potrebu českej pomoci, spoluúčasti a českého pochopenia špecifických slovenských podmienok a okolností, upozorňujúc na to, že česko-slovenská vzájomnosť nie je prirodzená, vrodená vlastnosť Slovákov a Čechov, ale že sa jej treba učiť a systematicky a cielene ju rozvíjať.[18] Výrazná je jeho tendencia k psychologizovaniu. Čechov síce informoval o slovenskej „čechofóbii",[19] ale zároveň ich žiadal o empatiu a prístup bez povyšovania sa. Aj keď české slovakofilské aktivity východiskovo definoval cez pojem „filantropického citu",[20] odmietal české „kolonizačné" správanie a Čechov vyzýval k istej zdržanlivosti. Opakovane upozorňoval na potrebu dlhšieho času, aby Česi mohli Slovensko spoznať a pochopiť.[21]

Ideologický koncept a funkcie

Vlastné jadro Votrubovej slovenskej publicistiky v českých periodikách z rokov 1909–1918 má legitimizačnú a zároveň agitačnú funkciu – je zamerané na propagáciu úsilí prvej a druhej hlasistickej generácie a časopisov *Hlas*, *Slovenský obzor* a *Prúdy.* Pri vysvetľovaní vzniku, pôsobenia a hodnotenia tohto generačného opozičného hnutia, jeho ďalších publikačných platforiem (napríklad ľudových časopisov *Naša zástava* a *Nové časy*) a konceptu drobnej práce apliko-

16 VOTRUBA, František [Dr. T–ský]: Česko-slovenská odluka a sblížení. Ku 50letému vlivu dualismu na slovenskou otázku. In: *Venkov*, 1916, roč. 11, č. 274, s. 2.

17 Tamže, s. 3.

18 „*Otázka vzájemnostní stává se dnes hlavním bodem slovenských potřeb. Je na české veřejnosti, aby zde pochopila svou úlohu a slovenské otázce věnovala tolik pozornosti, kolik opravdu zaslouží.*" VOTRUBA, František [F. V.]: Ze Slovenska (Dokončení.). In: *Národní listy*, 1911, roč. 51, č. 206, 28. 7. 1911, s. 4.

19 „*Nemožno upřít, že v části slovenské veřejnosti tkví opravdu nechuť; dnes již jaksi instinktivní, vůči Čechům.*" Slovenské věci. K poměru československému. In: *Čas*, 1911, roč. 25, č. 147, 29. 5. 1911, s. 1.

20 VOTRUBA, František [Dr. T–ský]: Česko-slovenská odluka a sblížení. Ku 50letému vlivu dualismu na slovenskou otázku. In: *Venkov*, 1916, roč. 11, č. 274, 16. 11. 1916, s. 2.

21 VOTRUBA, František [Dr. T–ský]: Češi na Slovensku. In: *Venkov*, 1917, roč. 12, č. 115, 16. 5. 1917, s. 2–3; č. 126, 29. 5. 1917, s. 2–3.

vanej na oblasť kultúry (s akcentom na kategóriu ľudovosti) [22] vychádzal z aktuálnych ideologických potrieb skupiny, s ktorou sa názorovo identifikoval. V článkoch cez vybrané témy a motívy konštruoval dejiny tohto opozičného bloku, ktoré predstavoval ako vyústenie jednej línie historického vývinu slovenskej spoločnosti, reprezentovanej menami Ján Kollár, Pavol Jozef Šafárik a najmä generáciou Ľudovíta Štúra, označovanej pojmom Štúrova škola. Nasmerovanie článkov do českého kultúrno-politického diskurzu zakladala východisková idea česko-slovenskej vzájomnosti. Otázky česko-slovenských vzťahov historicky kontextualizoval, s príkladmi od raného stredoveku,[23] pravidelne písal o štyristoročnom jazykovom a kultúrnom súžití Čechov a Slovákov. Ako píše Karol Hollý, tento postup bol „*štandardnou nacionalistickou stratégiou*“: „*pre moderný historizmus, a teda aj čechoslovakistické myslenie je totiž príznačné, že dejiny mali zdôvodňovať a legitimizovať aktuálne ideologické postuláty.*“[24] Gro výkladu F. Votrubu však tvorila situácia na Slovensku od osemdesiatych rokov, zástoj periodík *Slovenské pohľady* a *Národnie noviny*, a hlavne názorový monopol a „diktatúra“ ich predstaviteľov S. H. Vajanského a Jozefa Škultétyho, obdivujúcich Rusko a ruskú politiku, voči ktorým sa postavila pokrokovo orientovaná mladá generácia hlásiaca sa k programu českého politického realizmu. Jeho interpretácia mala charakter kreovania historickej narácie a mýtizácie.[25]

---

22 Návratným motívom bola napríklad otázka českej knihy na Slovensku. Pretože domáci knižný trh bol silne deformovaný maďarizačnou politikou uhorského štátu, kultúrne úlohy sa presúvali na slovenské noviny a časopisy a českú knižnú výpomoc. VOTRUBA, František: Literární Slovensko. In: *Přehled: týdenník věnovaný veřejným otázkám*. Praha, 1909, roč. 7, č. 40, s. 695. V rovnakom duchu písal aj v roku 1911: „*Dnes čeká českou knihu nová úloha: vedle slovenské a spolu s ní budit na Slovensku život a vyhovovat kulturním potřebám, a hlavně objasnit zásady Hlasu a odvodit z nich konsekvence.*“ VOTRUBA, František: Slovenská isolace kulturní. Ku problému československému. I. In: *Národní listy*, 1911, roč. 51, č. 78, 19. 3. 1911, s. 9. K tejto téme tiež VOTRUBA, František: Česká kniha – slovenská kniha – maďarská kniha (Slovo o svetovej literatúre). In: *Prúdy*, 1912, roč. 3, č. 6, s. 219–224.

23 Napríklad články K otázke československé. In: *Ročenka Československé jednoty a výroční správa za rok 1913*, s. 18–36; Kořen československé otázky I., II. In: *Venkov*, 1917, roč. 12, č. 79, 4. 4. 1917, s. 2–3, č. 85, 11. 4. 1917, s. 2–3.

24 HOLLÝ, Karol: Čechoslovakistická argumentácia na prelome 19. a 20. storočia. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan, eds.: *Čecho/slovakismus*. Praha 2019, s. 87.

25 HUTCHEON, Linda: Nový pohľad na národný model. In: *Slovenská literatúra*, 2004, roč. 51, č. 2, s. 134; HOLLÝ, Karol: Formovania historickej pamäti o Andrejovi Kmeťovi. In: *Forum historiae : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 24–25.

Otvorenie kánonu slovenskej literatúry

Votrubov obraz slovenskej literatúry, ako ho podával českým (a súbežne slovenským) čitateľom, možno do istej miery označiť ako tvorbu kánonu. Išlo mu nielen o zaradenie či prehodnotenie pozície relevantných autorov z minulosti (Ján Palárik) a súčasnosti (Pavol Országh Hviezdoslav), evaluáciu najaktuálnejších literárnych procesov (state o najnovšej slovenskej literatúre, slovenská moderna), inovatívne uvedenie dovtedy minoritnej a marginalizovanej autorskej skupiny (ženské autorky v slovenskej literatúre),[26] ale rovnako o selekciu, teda vylúčenie istých konkrétnych tvorcov z dejinného výkladu. Táto tendencia k revízii dovtedajšieho kánonu, k reinterpretácii uznávaného literárneho dedičstva a vyzdvihovaných klasikov (mŕtvych aj živých), je badateľná predovšetkým pri prezentácii a hodnotení diela Antona Bernoláka a S. H. Vajanského. V ich prípade – s využitím metafory Richarda Müllera formulovanej v kontexte literárnoteoretických úvah o podobách literárneho kánonu – F. Votrubovi „*chrám literatury se stává cílem demolice*".[27]

Odmietnutie A. Bernoláka a bernolákovskej generácie

Pri odmietnutí bernolákovského hnutia pokračoval F. Votruba v línii literárnohistorického výkladu Jaroslava Vlčka z jeho prác napísaných v osemdesiatych rokoch 19. storočia (*Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy*, 1881; *Dějiny literatury slovenské*, 1890). A. Bernoláka vnímal ako iniciátora prvej jazykovej „slovenskej schizmy", celé bernolákovské hnutie nemalo podľa neho žiadny význam ani hodnotu.[28] S ohľadom na vlastnú orientáciu na edukáciu ľudových vrstiev vytýkal bernolákovcom neľudovosť a elitárstvo. Kritický názor na nich často spájal s kritikou katolíckeho Spolku sv. Vojtecha (v dobovom úze sv. Adalberta) v Trnave (na rozdiel od pochopenia pre aktivity Matice slovenskej či spolku Tranoscius), čo sa v neskorších výkladoch vnímalo ako výraz jeho protiklerikalizmu.[29] Protikatolíckou dikciou a vyzdvihovaním iba

---

26 VOTRUBA, František [bez uvedenia mena, Dr. T–ský]: Ženy v slovenské literatuře I., II. In: *Venkov*, 1917, roč. 12, č. 31, 7. 2. 1917, s. 2–3, č. 32, 8. 2. 1917, s. 2–3.

27 MÜLLER, Richard: Literární kánon: modely (dis)kontinuity. In: *Česká literatura*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 168.

28 Iný dobový názor, označujúci Bernolákovo kodifikačné gesto za skutok životného významu pre Slovákov, reprezentuje článok BUJNÁK, Pavel [P. B–k.]: Bernolákov význam pre literatúru slovenskú. In: *Prúdy*, 1913, roč. 4, č. 4, s. 136–139.

29 KUSÝ, Ivan: *Cesta kritika. Literárne dielo Františka Votrubu*. Bratislava 1957, s. 170. Sám Votruba definoval protiklerikalizmus ako súčasť boja za pokrok. Píše o tom v liste A. Štefán-

spisovateľov evanjelického vierovyznania sa svojím spôsobom zapojil do konštruovania jednokonfesionálnej identity slovenskej literatúry.

V roku 1913 pri 100. výročí úmrtia A. Bernoláka súbežne publikoval dva články, presnejšie dva varianty jedného textu – prvý pod názvom Antonín Bernolák – 1762–1813 vyšiel v pražskom *Čase* 13. januára 1913,[30] druhý Antonín Bernolák: K stému výročí smrti zakladatele spisovné slovenčiny vyšiel 15. januára 1913 v brnianskych *Lidových novinách*.[31] V *Čase* predstavil A. Bernoláka v úvode článku ako prvého významného teoretika literárnej slovenčiny a jedného z prvých iniciátorov jazykovej odluky slovenčiny od češtiny, aby vzápätí prešiel k jeho radikálnej kritike: zvýraznil Bernolákov „nepriateľský“ pomer k češtine a jeho „nechuť“ k nej, ironizoval jeho úsilie, dokonca ho cez citát z predhovoru *Slovníka* obvinil z maďarizačných tendencií. Text zakončil nekompromisným odmietnutím celého bernolákovského pohybu:

„*Literatura bernolákovská – vyjímaje hospodářské populární knížky Fándliho – do lidu nevnikala. Byla mrtvá už při svém zrození. Neměla mimo úzkoprsý a jednostranný nacionalizmus žádné vlastní myšlenky, a tendence její byly reakční. Chlouba školy, Palkovičův překlad Svatého písma starého a nového zákona (1829–1833) je dílo bezcenné, a sám umírněný Šafařík řekl o něm, že je škoda papíru, který se ním potiskl. Jediný básník školy, který ohlásil se až v letech třicátých, Jan Hollý, tkvěl rovněž v jejím ideovém kruhu, a také nepronikl. Celé hnutí, vzdor podporám mecenášů a agitaci, zaniklo beze stopy a bez vlivu. Obrat a opravdový, živý a na výši doby stojící ruch přinesli teprve Kollár a Šafařík, a později škola Štúrova.*“[32]

V článku v *Lidových novinách* upozorňoval už názvom na Bernolákovu zakladateľskú pozíciu („zakladateľ spisovnej slovenčiny“), bol rovnako kritický a totožné bolo aj myšlienkové vyústenie – s priznaním zásluh až generácii Ľ. Štúra, ktorá podľa neho neprevzala od bernolákovcov nič. Spoločná bola tiež formulácia o bezmyšlienkovitosti a úzkoprsom nacionálnom separatizme bernolákovskej literatúry. Celkové hodnotenie tu však F. Votruba doplnil zmienkou, že dielo samotného A. Bernoláka bolo a je v slovenskom prostredí neodôvodnene preceňované, a teda neadekvátne vykladané: „*Slovenská tradice vidí*

kovi z 12. mája 1950. Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív, osobný fond Anton Štefánek, signatúra 42 CH 38. Citované tiež KOCÁK, Michal: Vlček a Votruba v Literárnom archíve MS. In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Martin 1982, s. 162.

30 VOTRUBA, František [bez uvedenia mena]: Antonín Bernolák – 1762–1813. In: *Čas*, 1913, roč. 27, č. 12, 13. 1. 1913, s. 1.

31 VOTRUBA, František [–o–]: Antonín Bernolák: K stému výročí smrti zakladatele spisovné slovenčiny. In: *Lidové noviny*, 1913, roč. 21, č. 14, 15. 1. 1913, s. 1–2.

32 VOTRUBA, František [bez uvedenia mena]: Antonín Bernolák – 1762–1813. In: *Čas*, 1913, roč. 27, č. 12 (13. 1. 1913), s. 1.

v něm národovce, uvědomělého Slováka atd., ale to vše falešnými skly apotheosy J. M. Hurbana (v článku Slovensko literární v Sl. Pohľadech z r. 1846), nekriticky přejímaná a živená přes půl století.“[33] Tento moment vztiahol aj na celok bernolákovskej literatúry, ktorá „*dlouho žila v myslích tím, co se do ní ex post vkládalo, nekritickým přeceňováním skutečného vlivu a ceny*“.[34]

Odmietnutie A. Bernoláka a bernolákovcov riešil aj v článku Čeština na Slovensku (Z bojů o slovenčinu) v denníku *Venkov* v roku 1916: „*První jazyková odluka, způsobená vystoupením Antonína Bernoláka 1787, který osnoval spisovný jazyk na západním, češtině blízkém dialektu prešpurském, týkala se pouze katolíků. Bylo to hnutí kulturně slabé, naprosto nelidové, omezené na úzký kruh kněžských učenců, a průběhem doby úplně zaniklo.*“[35] Pri tomto názore zotrval v podstate až do konca života.[36]

Kritika S. H. Vajanského

V dejinách slovenskej literatúry je všeobecne rozšírený poznatok, že F. Votruba sa na prelome prvého a druhého desaťročia 20. storočia profiloval ako Vajanského najzásadnejší kritik. Otvorene mu išlo o negáciu Vajanského, spochybnenie jeho autority, oficiálnej pozície, prínosu a významu. Podľa Jána Števčeka bola Votrubova kritika morálna aj estetická,[37] no výstižnejšie je uvažovať – v nadväznosti na reflexie Petra A. Bílka o kánone ako o probléme literárnohistorickej metodológie – o kritike personalizačnej a ideologizujúcej,[38] ktorej cieľom bolo odsunúť Vajanského z centralizovanej pozície na periférie.

Votrubovo kritické gesto bolo viac-menej pochopiteľné: osobne bol konfrontovaný s Vajanského útokmi na predstaviteľov mladej nastupujúcej generá-

33 VOTRUBA, František [–o–]: Antonín Bernolák: K stému výročí smrti zakladatele spisovné slovenčiny. In: *Lidové noviny*, 1913, roč. 21, č. 14, 15. 1. 1913, s. 1.

34 Tamže, s. 2.

35 VOTRUBA, František [Dr. T–ský]: Čeština na Slovensku (Z bojů o slovenčinu). In: *Venkov*, 1916, roč. 11, č. 297, 13. 12. 1916, s. 2.

36 Pri udelení čestného doktorátu Slovenskej univerzity v roku 1950 predniesol inauguračnú prednášku s názvom Ľud v bernolákovskej a štúrovskej reforme. Neskôr bola publikovaná pod titulom Funkcia ľudu v bernolákovskej a štúrovskej reforme. K dialektickým rozporom v dobe uzákonenia spisovnej slovenčiny. In: VOTRUBA, František: *Vybrané spisy II. O literatúre (1919–1953)*. Bratislava 1955, s. 214–249.

37 ŠTEVČEK, Ján: Pokus o historickú interpretáciu Votrubovho diela (Skica). In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Martin 1982, s. 141.

38 BÍLEK, Petr A.: Kánon, kanoničnost a kanonizace jako literárněhistorické konstrukty. In: PAPOUŠEK, Vladimír – BÍLEK, Petr A.: Cosmogonia: Alegorické reprezentace „všeho“. Praha 2012, s. 89–92.

cie, ktorí chceli svojimi aktivitami narušiť dovtedajší slovenský tradicionalizmus a konzervativizmus. Kritika Vajanského sa v jeho článkoch vynára na množstve miest a v najrozličnejších súvislostiach: pri všeobecnej charakteristike slovenského intelektuálneho prostredia, pri rozbore Vajanského literárnych diel,[39] v článkoch o ich českých vydaniach, v prehľadoch slovenskej literatúry a slovenskej žurnalistiky, v nekrológu pri jeho úmrtí v roku 1916.

Pomerne veľký priestor mu venoval aj v stati Slovensko literární (1909), a to v kontexte prehľadu a hodnotenia slovenských novín a časopisov, pri definované pozície (literárnej) kritiky v slovenskom kultúrnom živote, a tiež v širšej samostatnej analýze jeho literárneho diela, celkom príznačne upozorňujúc na neprítomnosť emocionálne prežitej česko-slovenskej vzájomnosti vo Vajanského postojoch a poézii:

„*V otázce československé vroucího tónu u Hurbana nehledejme. Český národ sám zápasí, zbraně jeho jsou jiné, než po jakých básník touží a z východu čeká. Trpělivá práce drobná, úsilí o hospodářské osvobození, o lidové vzdělání, vytrvalá řada drobných vítězství nezaujmou jeho mysl.* [...] *Jinak otázka kulturního sblížení ho mnoho netanguje, jmenovitě od té doby, co z Čech přichází nebezpečí všelijakých ‚ismů', v nichž vidí oslabení národního cítění, lhostejnost, hotovou zradu. I tehdy, věnuje-li této otázce pozornost, nemůže vyvážiti z duše hlubšího citu – neleží mu tak na srdci jako druhé, není částí jeho myšlení, ale nahodilým aggregátem.*“[40]

Vajanského ako básnika definoval s negatívnou dikciou slovami „*básník spíše programový, básník nacionalizmu*“,[41] hoci, paradoxne, nacionálny aspekt pozitívne vyzdvihoval u Ivana Kraska ako najvýznamnejšieho predstaviteľa novej slovenskej literatúry, o ktorom napísal, že je to „*vlastní básník dnešního Slovenska, hluboko jitřený jeho osudem*“.[42] Na druhej strane bol schopný uznať Vajanského estetický cit pre kvalitnú literatúru, hoci súbežne s upozornením na jeho osobnostné psychologické limity.[43]

---

39 Povedané s R. Chmelom, bol „*pokračovateľom hlasistického sporu s Vajanským* [...], *preto považoval za nevyhnutné rozbiť jeho legendu nielen v intenciách politicko-sociálnych názorov (ako to robili hlasisti), ale i ostrejšou analýzou jeho prozaického diela, z ktorej mu vyplynul konzervatívny spoločenský názor aj slovesné slabiny jeho próz*“. CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava 1991, s. 199.

40 VOTRUBA, František: Literární Slovensko III. In: *Přehled: týdenník věnovaný veřejným otázkám*, Praha, 1909, roč. 7, č. 51, s. 880.

41 VOTRUBA, František: Literární Slovensko (pokračování). In: *Přehled*, 1909, roč. 7, č. 49, s. 851.

42 VOTRUBA, František: Z nové slovenské literatury IX. In: *Lidové noviny*, 1912, roč. 20, č. 112, 25. 4. 1912, s. 1.

43 „*Hurban je kritik bystrý, na podiv jemně cítící. Jemu neušel ani jeden cenný zjev slovenské knižní produkce – pokud ovšem mu nebyl osobně nesympatický (na př. Gregor-Tajovský). V tom*

Vymedzením sa voči Vajanskému začínal tiež článok Z nové slovenské literatury (1912). Pri rekonštrukcii literárnej situácie na Slovensku na konci 19. storočia však k Vajanskému pričlenil rad epigónov, ktorí sa spolu s ním podieľali na jej celkovej stagnácii a neživotnosti.[44] Tento moment zároveň identifikoval ako impulz na vystúpenie mladých za novú podobu slovenskej literatúry: „*A právě této strnulosti a duševnímu pohodlí platil útok nové generace. Poesii, která netroufá si vyjádřiti city dneška, moralistice, která místo zrcadlení opravdového života podáva šablonu, žurnalistice, která pátrá po cizích generálech a nemá citu pro akutní potřeby domácí.*“[45] Do popredia tým vysunul generačné hľadisko, ako základnú tendenciu svojho výkladu. Aj pri ďalšom rozvíjaní témy sa však vracia k Vajanskému, trebárs v rámci drobných profilov iných autorov, napríklad J. Škultétyho, kde o Vajanskom píše, že „*z odporu proti internacionální poesii Vrchlického a proti Zeyerovi přezírá český svět literární, stává se pak činitelem kulturního separatismu a odcizení*“.[46]

Prostredníctvom Vajanského „detronizácie“, hoci len dočasnej, ako Votrubovu kritiku označil J. Števček,[47] si F. Votruba vytvoril priestor na ocenenie a vyzdvihnutie ideového smerovania vlastnej skupiny, ku ktorej sa hlásil.

Hodnotová bilancia

Ako ukazujú príklady A. Bernoláka a S. H. Vajanského (no týka sa to aj iných osobností, napríklad Jozefa Miloslava Hurbana), F. Votruba neponímal žáner príležitostného článku (pri okrúhlom výročí narodenia alebo úmrtia, aktuálnom životnom jubileu, skone) len ako priestor na formálne pripomenutie. Ak išlo o tvorcov, s ktorými polemizoval, celkom prevážilo kritické posúdenie až odsúdenie.[48] Tých, ktorých si vážil a obdivoval, s úctou oslávil a pozdravil – napríklad P. O. Hviezdoslava, Jana Herbena, Pavla Blaha, Vavra Šrobára.

---

případě byl umlčen.“ VOTRUBA, František: Literární Slovensko. In: *Přehled: týdenník věnovaný veřejným otázkám*. Praha, 1909, roč. 7, č. 40, s. 694.

44 V próze Gustáv Maršall Petrovský, Elena Maróthy Šoltésová, Terézia Vansová, Anton Bielek, v poézii Izidor Žiak Somolický, Martin Sládkovičov.

45 VOTRUBA, František: Z nové slovenské literatury I. In: *Lidové noviny*, 1912, roč. 20, č. 18, 20. 1. 1920, s. 1.

46 VOTRUBA, František: Z nové slovenské literatury VI. In: *Lidové noviny*, 1912, roč. 20, č. 71, 13. 3. 1920, s. 1.

47 ŠTEVČEK, Ján: Pokus o historickú interpretáciu Votrubovho diela (Skica). In: *O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu*. Martin 1982, s. 141.

48 Negácia aj na úrovni nekrológu pripomína písanie F. X. Šaldu, osnované na východiskovom polemickom geste; príkladom môže byť Šaldov nekrológ za Jaroslavom Vrchlickým. ŠALDA, František Xaver: Několik poznámek k Jaroslavu Vrchlickému. In: *Novina*, 1912, roč. 5, č. 21,

Práve Hviezdoslav stelesňoval pre neho estetický protipól Vajanského. Tým bolo určené aj odlišné emocionálne naladenie, s akým k nemu pristupoval – bolo sympatetické a hodnotovo pozitívne. V roku 1912, na podklade aktuálneho českého vydania Hviezdoslavovej epickej poézie, napísal informatívno-hodnotiaci článok do časopisu *Novina* (s podtitulom *List duševní kultury české*, redaktori Jan Svatopluk Machar, F. X. Šalda a Jindřich Vodák), ktorý začínal slovami: „*Trojčíslový svazeček Hviezdoslavovy epiky v Světové knihovně (‚Básně biblické') upozorní snad konečně český svět literární na tuto velkou, svéráznou osobnost, mohutný talent epický, jistě nejsilnější v společné naší literatuře, ktorý při úplném vzájemném odcizení mezi Čechy a Slováky jest u nás nedoceněn a skoro neznám.*“[49] K Hviezdoslavovej osobnosti a dielu sa v českej publicistike vracal opakovane.[50]

Hviezdoslavovskú interpretáciu z roku 1912 neskôr, v roku 1914, dopracoval a rozšíril, a nový text publikoval na Slovensku.[51] Na slovenskú verziu kriticky zareagoval Jur Janoška v *Cirkevných listoch*, píšuc o Votrubovom nepochopení Hviezdoslavovej náboženskej lyriky.[52] *Národnie noviny* prebrali Janoškov článok a S. H. Vajanský k nemu so zášťou pridal vlastný komentár v redakčnej poznámke pod čiarou: „*F. V. nie je Slovák, ale cudzí človek, nevzdelaný, so strakatou prešlosťou, ktorý už dávno nepovolane so lžou a infámiou fušuje do literatúry, špiní, haní a kritikastruje.*“[53]

Propagátor slovenskej literatúry v Čechách

Napriek tomuto Vajanského hanlivému názoru vystupoval F. Votruba v českom prostredí predovšetkým ako propagátor slovenskej literatúry. Českým čitateľom predstavoval v podobe samostatných medailónov, recenzií i krátkych noticiek významné slovenské osobnosti minulosti aj súčasnosti, ich činnosť a diela (z literátov to boli okrem spomenutých S. H. Vajanského a P. O. Hviezdoslava napríklad Karol Kuzmány, Samo Chalupka, Ľudovít Vladimír Rizner, Pavel Ko-

---

27. 9. 1912, s. 649–653; č. 22, 11. 10. 1912, s. 676–978; ŠALDA, František Xaver: Smrt Jaroslava Vrchlického a jeho dílo. In: *Česká kultura*, roč. 1, 1912, s. 27–29. Šaldovské inšpirácie možno identifikovať na viacerých miestach Votrubovej autorskej metódy.

49 VOTRUBA, František: Hviezdoslav. In: *Novina, list duševní kultury české*, 1911–1912, roč. 5, sešit 11, 26. 4. 1912, s. 336–337, sešit 12, 10. 5. 1912, s. 368–370.

50 VOTRUBA, František: Hviezdoslav. In: *Venkov*, 1915, roč. 10, č. 309, 25. 12. 1915, s. 5.

51 VOTRUBA, František [V., F. V.]: Hviezdoslav. K celkovej charakteristike jeho literárnej tvorby. In: *Prúdy*, 1914, roč. 5, č. 3–4, s. 138–142, č. 6, s. 265–268.

52 JANOŠKA, Jur: V Prúdoch o Hviezdoslavovi. In: *Cirkevné listy*, 1914, roč. 28, s. 121.

53 Cirkevné listy. In: *Národnie noviny*, 1914, roč. 45, č. 44, 16. 4. 1914, s. 2.

keš Kýčerský, z osobností angažujúcich sa v politike Matúš Dula, Pavel Blaho, Vavro Šrobár, Miloš Krno), aktuálne literárne pohyby (nástup slovenskej moderny), ale aj kultúrno-politickú geografiu Slovenska (cez cyklus článkov o slovenských mestách a ich význame pre rozvoj slovenského života, ktorými dopĺňal súvekú diskusiu o potenciálnom hlavnom meste Slovenska – Turčiansky Sv. Martin, Trnava, Trenčín, Liptovský Sv. Mikuláš, Nitra, Zvolen, Prešporok), politické okolnosti slovenskej stagnácie a kultúrnej izolácie (s odkazom na neexistujúce inštitucionálne školské a kultúrne zázemie a duševnú a morálnu maďarizáciu) i sociálne podmienky (napríklad vplyv uhorskej/maďarskej mentality na podobu spoločenských kontaktov). Články písal z pozície Čecha žijúceho na Slovensku i v hlavnom meste Uhorska (príspevky porovnávajúce Prahu a Budapešť či spôsoby českého a maďarského spoločenského správania sa), ale v slovenskom prostredí už aklimatizovaného a udomácneného (píšuceho o pomeroch „u nás na Slovensku“). Len výnimočne dával dôraz na vlastnú českú identitu.

Panoráma slovenskej literatúry

Samostatnú skupinu v českej literárnej publicistike F. Votrubu tvoria štyri širšie koncipované prehľadové články, približujúce obraz aktuálnej slovenskej literatúry v kontexte politických podmienok a kultúrnej situácie Horného Uhorska, koncepčne členené na niekoľko tematických celkov, ktoré pre svoj širší rozsah vychádzali na niekoľko pokračovaní: Slovensko literární (*Přehled*, 1909), Z nové slovenské literatury (*Lidové noviny*, 1912),[54] Slovenské potřeby kulturní a nová slovenská literatura (*Čas*, 1912),[55] Dnešní poesie slovenská (*Národní listy*, 1914).[56] České prostredie v nich oboznamoval s východiskovým stavom, novými menami a aktuálnym smerovaním slovenskej literatúry, pričom sa neobmedzoval iba na výpočet autorov, ale uvádzal aj vlastné estetické súdy, tak ako ich naznačil už v stati Z novej literatúry publikovanej v *Sborníku slovenskej literatúry 1909*, kde hodnotovo vyznačil tvorbu J. Jesenského, J. G. Tajovského

54 VOTRUBA, František: Z nové slovenské literatury I.–X. In: *Lidové noviny*, 1912, roč. 20, č. 18, 20. 1. 1912, s. 1–2; č. 25, 27. 1. 1912, s. 1–2; č. 35, 6. 2. 1912, s. 1–2; č. 49, 20. 2. 1912, s. 1–2; č. 71, 13. 3. 1912, s. 1–2; č. 78, 20. 3. 1912, s. 1–2; č. 85, 28. 3. 1912, s. 1–2; č. 112, 25. 4. 1912, s. 1–2; č. 131, 14. 5. 1912, s. 1–2.

55 VOTRUBA, František [bez uvedenia mena]: Slovenské potřeby kulturní a dnešní slovenská literatura. In: *Čas*, 1912, roč. 26, č. 267, 26. 9. 1912, s. 2–3; č. 268, 27. 9. 1912, s. 2–3; č. 272, 1. 10. 1912, s. 2–4; č. 273, 2. 10. 1912, s. 2–3.

56 VOTRUBA, František [bez uvedenia mena]: Dnešní poesie slovenská. In: *Národní listy*, 1914, roč. 54, č. 190, 14. 7. 1914, s. 1–2; č. 191, 15. 7. 1914, s. 1–2.

a I. Kraska, ktorého pozícia v závere symbolizovala súveký estetický vrchol. Okrem analýzy modernistických tendencií však venoval samostatnú pozornosť realistickej žánrovej forme takzvanej ľudovej poviedky,[57] čo súviselo s tým, že kritérium ľudovosti bolo konštantou jeho ideového programu. Iným dôležitým aspektom jeho prístupu je široké chápanie literatúry, ako celostného a integrujúceho pojmu – vždy zdôrazňoval, že literatúra neznamená len beletriu, preto do svojich výkladov pravidelne zahŕňal reporty o vedeckej a odbornej literatúre, vzdelávacej literatúre pre ľud, tiež o časopisoch a kultúrnych inštitúciách. Jeho prehľadovo-bilančné články o slovenskej literatúre tak reflektovali širokú materiálovú bázu, no zároveň formulovali nové estetické hodnoty a programové ciele hnutia mladej generácie. Aj preto priatelia a spolupracovníci vyzývali na ich podklade F. Votrubu k vydaniu dejín novšej slovenskej literatúry a zostaveniu jej antológie.[58] Tento návrh mal zjavne kanonizačnú funkciu: knižné vydanie by pomohlo sprostredkovať, rozšíriť a presadiť hodnoty ich generačného zoskupenia v oblasti literatúry, teda inými slovami, inštitucionálne by prezentovalo novo kreovaný kánon.

Iný variant nacionalizmu

Kým Vavro Šrobár alebo Bohdan Pavlů vo svojej publicistike kriticky analyzovali predchádzajúce slovenské politické myslenie,[59] F. Votruba sa sústredil na prehodnocovanie tradície slovenskej literatúry. Svoj výklad jej najnovšej fázy postavil na generačnej diferenciácii, ktorá zároveň zaisťovala novú estetickú kvalitu. V pozadí jeho uvažovania však stále bola politická opozícia voči „starým“ v slovenskom národnom hnutí. Chápanie kultúry bolo pritom prvkom, ktorý zbližoval oba myšlienkové prúdy – tak martinskí konzervatívci, ako aj hlasisti vnímali kultúru ako nástroj národnej mobilizácie a kultivácie národa, pristupovali k nej z pozícií nacionalizmu, akceptovali jej nacionalistickú angažovanosť, aj keď v odlišných variantoch. F. Votruba vo svojich českých článkoch zasadzoval slovenskú literatúru do rámcov nacionalistického konceptu čechoslovakizmu, vymedzujúc jej pozíciu na pozadí úvah o česko-slovenskej vzájom-

57 Martin Kukučín, Ľudmila Podjavorinská, Timrava, J. G. Tajovský, Samo Czambel-Danielovič, Juraj Slávik-Neresnický.

58 J. Slávik-Neresnický sa F. Votrubu v liste z 12. apríla 1912 pýtal: *„Tvoje dejiny novšej slovenskej literatúry nechcel by vydať po slovensky Párička?“* I. Kusý túto otázku dával do súvislosti s článkom z Lidových novín. KUSÝ, Ivan: *Cesta kritika. Literárne dielo Františka Votrubu*. Bratislava 1957, s. 187.

59 PICHLER, Tibor: Nacionalizmus, konzervativizmus, modernizmus: o politickej diskusii na stránkach časopisu Prúdy. In: *Filozofia*, 2005, roč. 60, č. 10. s. 762.

nosti, česko-slovenskej kultúrnej kooperácii či *„úprimnej vzájomnostnej súčinnosti"*.[60] V tomto zmysle neprekračoval politické rámce hlasistického uvažovania. Autonómny estetický model však prezentoval cez hodnotiace súdy konkrétnych literárnych diel slovenskej moderny, keď akcentoval subjektívnosť, hĺbkové etické dimenzie a stvárnenie privátnych a silne individualizovaných zážitkov (náboženskej askézy, mystiky, erotiky a podobne). V postihnutí týchto nových kvalít modernistickej poézie a prózy spočíva hlavná vývinová hodnota jeho literárnokritického diela – v kontexte jeho českej kultúrnej a literárnej publicistiky ich celkom príznačne dopĺňa porovnávanie s typovo relevantnou českou modernistickou literatúrou.

POUŽITÉ ZDROJE

Archívne pramene

Archív Slovenskej akadémie vied
osobný fond František Votruba

Slovenská národná knižnica v Martine, Literárny archív
osobný fond Anton Štefánek

Tlačou vydané pramene

ŠIMKOVIČ, Alexander – VOTRUBOVÁ, Štefana: *Korešpondencia Františka Votrubu (1902–1944)*. Bratislava 1961

VOTRUBA, František: *Tiché akordy*. Bratislava 1980

VOTRUBA, František: *Vybrané spisy I. O literatúre (1903–1918)*. Bratislava 1954 VOTRUBA, František: *Vybrané spisy II. O literatúre (1919–1953)*. Bratislava 1955

Periodiká

Čas
Česká kultura

60 VOTRUBA, František [bez uvedenia mena]: Slovenské věci. Česko-slovenská vzájemnost a Maďaři. In: *Čas*, 1911, roč. 25, č. 230, 21. 8. 1911, s. 1. K tejto téme tiež VOTRUBA, František: K československé vzájemnosti v literatuře. In: *Česká revue*, 1914–1915, roč. 8, č. 9 (06/1915), s. 545–553. K odbornej reflexii problematiky napríklad ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha; Nitra 2009.

Česká revue
Lidové noviny
Národní listy
Národnie noviny
Novina
Prúdy
Přehled
Venkov

Literatúra

BÍLEK, Petr A.: Kánon, kanoničnost a kanonizace jako literárněhistorické konstrukty. In: PAPOUŠEK, Vladimír – BÍLEK, Petr A.: Cosmogonia: Alegorické reprezentace „všeho". Praha 2012, s. 89–92

FERENČUHOVÁ, Bohumila: *Bohdan Pavlů : politická biografia 1883–1938*. Bratislava 2021

HARNA, Josef: Slovakofilství českých „realistů"1 v předvečer první světové války. In: *Moderní dějiny*, 2014, roč. 22, č. 2, s. 39–69

HOLLÝ, Karol: Čechoslovakistická argumentácia na prelome 19. a 20. storočia. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan, eds.: *Čecho/slovakismus*. Praha 2019, s. 71–95

HOLLÝ, Karol: Formovania historickej pamäti o Andrejovi Kmeťovi. In: *Forum historiae : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy*, 2008, roč. 2, č. 1, s. 23–69

HUTCHEON, Linda: Nový pohľad na národný model. In: *Slovenská literatúra*, 2004, roč. 51, č. 2, s. 132–148

CHMEL, Rudolf: *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava 1991

CHMEL, Rudolf: *Hlasy v prúdoch času*. Bratislava 1983

KUSÝ, Ivan: *Cesta kritika. Literárne dielo Františka Votrubu*. Bratislava 1957

KUSÝ, Ivan: *Slovenská literárna kritika 3*. Bratislava 1981

MÜLLER, Richard: Literární kánon: modely (dis)kontinuity. In: *Česká literatura*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 167–178

O diele Jaroslava Vlčka a Františka Votrubu. Martin 1982

PICHLER, Tibor: Nacionalizmus, konzervativizmus, modernizmus: o politickej diskusii na stránkach časopisu Prúdy. In: *Filozofia*, 2005, roč. 60, č. 10. s. 761–773

ROTNÁGL, Josef: *Češi a Slováci*. Praha 1945

ZELENKOVÁ, Anna: *Medzi vzájomnosťou a nevzájomnosťou. Sondy do česko-slovenských a slovensko-českých literárnych vzťahov*. Praha; Nitra 2009

STUDIE

Česko-slovenské dějiny ve výuce

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.2

STUDIE

Slovensko v koncepci československých dějin v době existence Československa

JAN RYCHLÍK

Slovakia in the concept of Czechoslovak history during the existence of Czechoslovakia

The paper gives a brief overview of how Slovak history was included into the common Czechoslovak history and how it was taught at Czech universities and grammar schools in the past. Before 1918, Slovak history was not taught at all. The subject of comparative Austrian history included Hungarian political history, which entailed some references to Slovak development in the 19th century. During the First Czechoslovak Republic, a subject entitled Czechoslovak history was taught, but in fact it still included only Czech history, with bits of inorganically added Hungarian political history. The teaching was based on the concept of the Czechoslovak nation, whose existence required a single national story. The Czechoslovak nation was said to originally have had one common state (Great Moravia), have subsequently developed into two states (Bohemia and Hungary), and in 1918 reunited into a single state: Czechoslovakia. After 1945, with the demise of Czechoslovakism, Czech and Slovak history was discussed in parallel as the histories of two nations, but at Czech universities the focus was clearly on Czech history. After the establishment of the Czechoslovak Federation in 1968, the discussion of Slovak history at Czech universities and grammar schools was strengthened. The textbooks and synthetic literature recommended for study would be adapted to the changes in the approach to teaching in each period. Since the establishment of the independent Czech Republic in 1993, Czech universities have again taught only Czech history; Slovak history is solely present in the history of the Czechoslovak state (1918–1992). A specialised course on Slovak history is also taught every year at the Faculty of Arts, Charles University.

Keywords: Slovakia, Slovak history, university teaching, university textbooks

Úvod

Slovenské dějiny jako takové se dnes – až na výjimky – na českých středních a vysokých školách neučí, stejně jako se nepřednášejí české dějiny na slovenských středních a vysokých školách. S ohledem na to, že se české a slovenské dějiny v letech 1918–1992 protínají v rámci dějin Československa, jsou ovšem minimálně v tomto období slovenské dějiny ve výuce českých dějin přítomny a opět to platí i opačně. Samozřejmě, slovenský segment je v českých dějinách a opačně přítomen také při výkladu vzniku Československa, teda československých „Vorgeschichte" v letech 1914–1918.

V teoretické rovině se české dějiny na Slovensku přesunuly do výuky evropských a světových dějiny a opačně; české dějiny jsou na tom ovšem v tomto ohledu lépe, protože to jsou dobře uchopitelné dějiny jednoho středoevropského státu, zatímco slovenské dějiny je možné vykládat jen jako součást politických dějin uherských, a těm se na českých vysokých školách větší pozornost nevěnuje.

Poněkud jinak vypadala výuka dějin druhého státotvorného národa v době existence Československa. Obsah výuky se měnil v závislosti na tom, zda výklad vycházel z ideologie čechoslovakismu a jednoho československého národa (1918–1938), z koncepce jednotného československého státu „dvou bratrských národů" (1948–1967) nebo z koncepce federativního spojení dvou teoreticky suverénních republik (1968–1992). Následující příspěvek vychází především z analýzy velkých syntéz „československých dějin" a z kompendií používaných při výuce dějin v různých etapách existence Československa. Omezený rozsah bohužel neumožnil využít i zachované seznamy přednášek pro studující historie na jednotlivých univerzitách v Československu. Existence uvedených kompendií také nutně neznamená, že se podle nich na vysokých školách skutečně učilo, byť je pravděpodobné, že byly studentům ke studiu alespoň doporučovány. Otázka, jak se učily slovenské dějiny, si proto v budoucnu ještě vyžádá podrobnější výzkum.

Koncepce československých dějin v meziválečném období

Z existence československého státu vyplýval i fakt existence jeho dějin. Bylo tedy nesporné, že československé dějiny zde existují jako dějiny Československa minimálně od doby jeho vzniku, tedy od roku 1918, resp. od doby, kdy čeští a slovenští politici učinili rozhodnutí o tom, že chtějí takovýto stát založit. Komplikovanější byla otázka, zda československé dějiny existovaly i dříve. Tato

otázka, byť navenek měla odborný charakter, obsahovala ve skutečnosti i svůj výrazně politický náboj. Z fikce čechoslovakismu a československého národa, od 29. února 1920 dosti nešťastně zakotveného na návrh Ivana Herbena v preambuli československé ústavy, logicky vyplývala kladná odpověď. Z tohoto pohledu byly slovenské dějiny vlastně jen jakýmisi regionálními dějinami, výsekem dějin československých. Zároveň to byly dějiny jednoho národa, který původně žil na Velké Moravě, v důsledku začlenění tohoto území do dvou rozdílných států (českého a uherského) byl politickou hranicí roztržen a v roce 1918 se opět v jednom státě (československém) spojil. Vznik československého státu byl tedy v této koncepci logickým vyústěním příběhu československého národa. Na druhé straně odpůrci teorie jednotného československého národa, tedy především slovenští autonomisté, od počátku existenci společných československých dějin popírali.

Před rokem 1918 existovala na Filozofické fakultě české Karlo-Ferdinandovy univerzity stolice srovnávacích rakouských dějin, kterou vedl profesor Josef Pekař. Vzato čistě teoreticky se měla tato stolice (katedra) věnovat dějinám všech národů Rakouska-Uherska, a tedy i dějinám Slováků, avšak v praxi zde logicky těžiště leželo v dějinách českých. V roce 1914 vydal Josef Pekař poprvé svou učebnici *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným*.[1] Tato učebnice byla sice určena primárně pro česká gymnázia (9. dubna 1914 získala schvalovací doložku c. k. ministerstva kultu a vyučování)[2], šlo však o zestručněné Pekařovy přednášky z oboru srovnávacích rakouských dějin,[3] a proto učebnice dává i představu o podobě výuky dějepisu na tehdy jediné české univerzitě. Učebnice podává paralelně výklad o vývoji českých zemí, Uher a rakouských alpských zemí, od roku 1526 pak dějiny habsburských držav pojímá jako dějiny jednoho celku. Těžištěm jsou ovšem dějiny českých zemí. O Slovácích se zmiňuje v této knize Pekař jen jedinou větou v souvislosti s uherskou revolucí v roce 1848, když říká: „*Vůdcové Slováků, kteří žádali rovnoprávnosti jazykové a správního rozdělení Uher dle národností, museli prchnout do Čech nebo Chorvatska.*“[4] Pro Josefa Pekaře, který vycházel z historického státního práva, byly „výkladovou jednotkou“ zásadně jednotlivé země jako základní stavební kameny monarchie. Protože stál na půdě českého historického práva, respektoval plně i uherské historické právo. V takovém pojetí samozřejmě pro dějiny Slováků nebylo místo.

1 PEKAŘ, Josef: *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným.* Praha 1914. 2. vyd. Praha 2011 (reprint).

2 *Tamtéž*, s. 5.

3 PEKAŘ, Josef: *Dějiny rakouské*. Přednášky. Praha 1903.

4 PEKAŘ, Josef: *Dějiny naší říše*, s. 165.

Josef Pekař zůstal vůdčím českým historikem i v meziválečném Československu, a to až do své smrti v roce 1937. Česká Karlo-Ferdinandova univerzita byla přejmenována na Karlovu univerzitu a stolice rakouských dějin na stolici československých dějin, přičemž v jejím čele stál i nadále Josef Pekař. Ten pokračoval v přednáškách tak jako doposud, pouze byl nyní oslaben výklad o rakouských zemích, Chorvatsku a Haliči. V roce 1921 znovu vyšla Pekařova učebnice, nyní pod názvem *Dějiny československé*.[5] Nové vydání odpovídalo změnám ve výuce na pražské univerzitě. Pekař z knihy vyjmul speciální dějiny alpských zemí a naopak k textu připojil některé události uherských politických dějin, čímž mechanicky české a slovenské dějiny spojil. Nutno říci, že Pekař se jinak uherskými dějinami nezabýval a mnoho o nich nevěděl.

Pekařova učebnice se používala po celé meziválečné období. Sám Pekař jako stoupenec českého státního práva nebyl pro spojení českých zemí a Slovenska; slovenskými dějinami se nezabýval a také proto své dějiny ukončil raději vznikem Československa. V roce 1937 vyšla jeho učebnice znovu, doplněná o události první republiky Pekařovým žákem Josefem Klikem.[6] Protože to byly vlastně jen české dějiny, byla učebnice použitelná s celkem minimálními úpravami jako středoškolská učebnice i v době protektorátu, kdy dokonce s mírnými úpravami znovu vyšla.[7] Za zmínku stojí, že v roce 1991 vyšlo nové vydání v té podobě, v jaké kniha vyšla v roce 1921, ačkoliv v podmínkách federace a dobových česko-slovenských sporů se pro svůj velmi omezený slovenský obsah jako učebnice příliš nehodila.[8]

Obdobným způsobem, tedy neorganickým připojením výseků z uherských politických dějin k dějinám českým, postupovalo v Pekařových stopách více autorů vysokoškolských kompendií a učebnic. V roce 1934 vydal Eduard Šmejkal knihu s názvem *Přehled československých dějin*, určenou jako studijní text pro studenty Masarykovy univerzity v Brně.[9] Krátká, ale hutná příručka, byla znovu vydána po druhé světové válce, a to dokonce opakovaně: v roce 1946 vyšlo druhé a třetí vydání a krátce po únorovém převratu doplněné vydání čtvrté. Charakteristické je, že o slovenských reáliích není v knize prakticky vůbec nic, slovenské dějiny jsou v jednotlivých kapitolách odbyty několika větami. Poněkud odlišně, nicméně stejně nedostatečně, se problémem vypořádal i Pekařův žák Zdeněk Kalista, který vedl univerzitní přednášky pro mimořádný

5 PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé*. Praha 1921 (2. vyd. 1937, 3. vyd. 1991).

6 PEKAŘ, Josef – KLIK, Josef: *Dějiny československé*. 2. vyd. Praha 1937.

7 PEKAŘ, Josef – KLIK, Josef: *Dějiny Čech a Moravy od pravěku do poloviny 18. století.* Praha 1942.

8 PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé*. 4. vydání. Praha 1991.

9 ŠMEJKAL, Eduard: *Přehled československých dějin*. Brno 1934.

letní běh studentů v létě 1945. Tyto přednášky vydal později tiskem pod názvem *Stručné dějiny československé*. Zde věnoval slovenskému vývoji závěrečnou kapitolu.[10]

Bude vhodné zmínit se i o konceptu jednotných dějin ve středoškolských učebnicích, resp. učebnicích pro nižší školy, byť jejich detailní analýza není tématem této studie.[11] Na českých středních a obecných školách se používaly většinou učebnice vzniklé ještě před rokem 1918, které byly pouze upraveny tak, aby vyhovovaly novým politickým poměrům, a doplněny o pasáže ze slovenských dějin.[12] Pokud jde o učebnice používané na slovenských školách různých stupňů, staré maďarské učebnice nebyly pro svoji koncepci jednotných uherských dějin použitelné, protože Češi a český stát se do nich „nevešli". Proto se i na Slovensku používaly české učebnice přeložené do slovenštiny a doplněné o pasáže ze slovenských dějin, které se v původním českém textu nevyskytovaly. Jak zněl dobový termín, české učebnice byly „poslovenšťovány". Tak např. Cyril Chorvát, profesor reformního reálného gymnázia v Turčianském Sv. Martině „poslovenštil" Pekařovu učebnici,[13] která byla přeložena také do maďarštiny.[14] Původní středoškolská učebnice pro slovenské školy vznikla podle Pavla Matuly jen jedna: *Stručné dejiny národa československého* od ředitele košické reálky Karla Hlavinky, který měl jako rodák ze slováckého Kyjova nepochybně ke Slovensku a jeho dějinám blízko. Ovšem, jak je zřejmé již ze samotného názvu, čechoslovakistický koncept jednotných dějin zůstal i v této slovenské učebnici plně zachován.[15] Norská badatelka Elisabeth Bakke po porovnání českých a slovenských verzí učebnic československých dějin konstatovala, že české jsou mnohem více čechocentrické, a tedy v podstatě české, zatímco ve slovenských je podíl českých a slovenských reálií vyrovnanější, a jsou tedy vlastně v pravém

10 KALISTA, Zdeněk: *Stručné dějiny československé*. Praha 1947 (2. vydání Praha 1992).

11 K tomuto problému viz např. BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach. In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 233–253, TÁŽ: *Doomed to Failure? The Czechoslovak Nation Project and the Slovak autonomist reaction*. Oslo 1999, s. 202–237, MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*. Krakov 2013, s. 57–96, ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: Idea čechoslovakizmu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakizmus*. Praha 2019, s. 243–260.

12 MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*, s. 58.

13 PEKAŘ, Josef: *Dejiny československé*. Praha 1938. Srov. MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*, s. 59.

14 PEKAŘ, Josef: *A csechszlovák nemzet történelme*. Prága 1925.

15 HLAVINKA, Karol: *Stručné dejiny národa československého pre nižšie triedy slovenských stredných škôl*. Košice 1922 (2. vyd. Košice 1923, 3. vyd. Praha 1926). Srov. MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*, s. 58.

smyslu československé.[16] Celkově je možné říci, že pokus o vytvoření jednotné koncepce československých dějin v učebnicích dějepisu nebyl úspěšný.[17]

Snaha podávat dějiny Československa jako dějiny jednoho národa, který se vyvíjel mezi léty 907 (pád Velké Moravy) a 1918 (vznik Československa) ve dvou různých státech, avšak zachoval si přes rozdílné politické dějiny společné národní vědomí, propagovali vesměs i čeští profesoři historie na nově zřízené Univerzitě Komenského v Bratislavě. Čeští historikové, zabývající se Slovenskem, se v meziválečném období snažili dokázat, že i když se v politickém ohledu Češi a Slováci od doby Velké Moravy vyvíjeli odděleně ve dvou státech, mají jejich dějiny mnoho styčných bodů a je tedy možné chápat je jako jeden celek. Hlavním obhájcem této teorie se stal jako první Václav Chaloupecký, vedoucí historického semináře na Filozofické fakultě Komenského univerzity, který zastával jeden čas funkci děkana a v roce 1938 i funkci rektora. Chaloupecký už ve své habilitační přednášce s názvem *Československé dějiny*, která v rozšířené podobě vyšla v Českém časopise historickém,[18] hovoří o nutnosti studovat dějiny Slovenska jako součást dějin „našeho“ (tj. českého) národa, tedy vlastně jako dějiny jedné z dalších českých zemí. Ve své práci *Staré Slovensko* Chaloupecký tuto myšlenku rozvinul, když podal detailní obraz nejstarších slovenských dějin. Tvrdil přitom, že střední a severní část Slovenska byla až do kolonizace ve 13. století prakticky neobydlená, neboť se o ní žádné prameny této doby nezmiňují. Obydlený byl jen západ a východ Slovenska, kde žily stejně jako v Čechách a na Moravě Češi (resp. české kmeny). S národnostním složením území dnešního Slovenska se Chaloupecký vyrovnal s pomocí nejstarší uherské kroniky tzv. Galla Anonyma, který popisuje území, jež si v 9. století podrobil Arpád: na západě to údajně byli „Slované a Češi“ (Sclavi et Boemi) a na východě „Slované a Bulhaři“ (Sclavi et Bulgari). Chaloupecký zmínku o Češích na západě Slovenska vzal vážně. Vycházel přitom z následujícího předpokladu: „*Mluvě pak o původním, tj. národnostním rázu kraje mezi Dunajem, Moravou, Váhem a Hronem, jak je sám poznal, neb od svých současníků uslyšel, jmenuje obyvatele této země Sclavi et Boemi nebo Boemi et Sclavi. tj. čeští Slované nebo slovanští Češi.*“[19] K tomu ještě dodává, že „ *s tímto názorem, že totiž úvaly Váhu a Nitry, vlastní jádro historického Slovenska, obývali Češi, tj. slovanské kmeny mluvící celkem týmž jazykem, jakým se tenkrát mluvilo v Če-*

16 BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach, s. 251.

17 ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: Idea čechoslovakizmu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938, s. 260.

18 CHALOUPECKÝ, Václav: Československé dějiny. In: *Český časopis historický*, 1922, roč. 28, s. 1–30.

19 CHALOUPECKÝ, Václav: *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 267.

chách a na Moravě, setkáváme se i jinde" a uvádí jako příklad dvě další uherské kroniky z 13. století – totiž kroniku Simona de Kezy a Ilustrovanou kroniku, ale odvolává se také např. na učence 18. století Mateje Bella. Ten ve svém díle *Přehled zeměpisu Uher* (*Compendium Hungariae Gheographicum*) z roku 1777 píše, že v Nitranské stolici žijí Slováci, Češi a Němci. Ti byli samozřejmě součástí jednotného osídlení pokračujícího i na západ od řeky Moravy, tedy – domyšleno do důsledků – jakýsi základ příštího československého národa.[20] Ve své studii *Naše národní tradice a Slovensko* z roku 1927 zase Chaloupecký tvrdil, že i na Slovensku existoval ve středověku silný kult svatého Václava, zatímco cyrilometodějský kult se zde udomácnil až mnohem později.[21] Ve své rektorské přednášce s názvem *Regnum Moravie translatum* podal „výklad o československé státní ideologii ve středověku", přičemž si znovu položil otázku – ze svého pohledu zajisté řečnickou – „*sluší-li se Slovensko považovati za součást koruny svatováclavské*". Chaloupecký tvrdil, že český středověký stát v době svého největšího rozkvětu se programově snažil získat veškerá území náležející původně k Velké Moravě.[22]

Chaloupeckého názory, které samozřejmě vyslovoval i ve svých přednáškách, se v slovenském prostředí nesetkaly s pochopením a další výzkum osídlení Slovenska je nepotvrdil. Je třeba ovšem na druhou stranu jasně říci, že Chaloupeckého význam pro rozvoj slovenské historické vědy byl zásadní, protože z jeho semináře na bratislavské univerzitě vyšla celá generace později významných slovenských historiků. Chaloupecký přitom nevnímal dějiny Slovenska jen jako nějaký „přílepek" k českým dějinám, nýbrž je vnímal jako jejich integrální a – především pokud jde o dějiny kulturní – velmi důležitou část, bez které nejsou české národní dějiny úplné. Především vysoce hodnotil význam slovenského národního obrození pro Čechy a spjatost slovenského evangelického prostředí s tradicemi české reformace.[23] Proto také poté, co na počátku roku 1939 přešel na Karlovu univerzitu jako Pekařův nástupce, plánoval od zimního semestru 1939/1940 přednášet i témata ze slovenských dějin, což představovalo v Praze nejen novum, ale s ohledem na zánik druhé republiky

20 Tamtéž, s. 268.

21 CHALOUPECKÝ, Václav: Naše národní tradice a Slovensko. In: *Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1927, sv. 1, s. 263–268.

22 DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha 2014, s. 318–319.

23 TÝŽ: Čechoslovakizmus v prvním poločase ČSR: státotvorný koncept nebo floskule? In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakizmus*. Praha 2019, s. 163–164.

mělo i politický význam. Kvůli uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 se ovšem tento plán Chaloupeckému již nepodařilo realizovat.[24]

Dalším českým historikem na Univerzitě Komenského byl Kamil Krofta. Krofta dokazoval existenci kontinuálních československých dějin a vykládal je jako jeden celek od Velké Moravy až po současnost. Krofta odešel z univerzity do diplomacie a v roce 1936 se stal ministrem zahraničních věcí. Za nacistické okupace byl uvězněn a na následky věznění krátce po osvobození zemřel. Před uvězněním a znovu po svém osvobození redigoval svoje bratislavské přednášky pro knižní vydání, kterého se nakonec nedočkal – kniha s názvem *Dějiny československé* vyšla až v roce 1946, rok po jeho smrti.[25] Už na počátku třicátých let nicméně vydal stručnou verzi těchto univerzitních přednášek pod názvem *Malé dějiny československé*.[26] Kniha byla s finanční podporou státu přeložena do několika jazyků – ve třicátých letech vyšla anglicky, německy, francouzsky, švédsky, bulharsky, polsky a maďarsky – s cílem informovat mezinárodní veřejnost.[27] Krofta v koncepci svých dějin vycházel z přesvědčení, že slovenské dějiny nemohou být považovány za samostatné, protože zde nikdy v minulosti nebyl slovenský stát anebo alespoň nějaký jasně definovaný slovenský územní útvar, který by mohl být objektem historického bádání. Proto Slováci mají vlastně jen dvě možnosti: buď přijmout za své uherské dějiny, což je ale politicky z hlediska československého státu nežádoucí (uherskými dějinami se Krofta částečně také zabýval),[28] anebo přijmout za své české dějiny rozšířené o události, ke kterým došlo na Slovensku. Krofta, sám evangelík, položil při kontinuálním výkladu československých dějin důraz na dějiny kulturní a na vzájemné vazby mezi českými (moravskými) a slovenskými evangelíky v 17. století; poukazem na kulturní vazby a společnou tradici reformace mohl totiž poměrně snadno dokázat, že Slováci měli vždy blíže k Čechům než k Maďarům a jejich národní uvědomění se vyvíjelo ve vzájemné symbióze.[29]

Krofta ani neskrýval, že existence společných dějin znamená pro něj i existenci jednoho československého národa a opačně. V úvodu ke své knize *Čecho-*

---

24 TÝŽ: *Václav Chaloupecký*, s. 353–354.

25 KROFTA, Kamil: *Dějiny československé*. Praha 1947 (ve skutečnosti vyšly už v roce 1946).

26 TÝŽ: *Malé dějiny československé*. Praha 1931 (2. vyd. Praha 1937, 3. vyd. Praha 1946).

27 TÝŽ: *A Short History of Czechoslovakia*. New York 1934, London 1935; *Geschichte der Tschechoslowakei*. Berlin 1932 (2. vyd. 1937); *Histoire de la Tschécoslovaquie*. Maastricht 1934; *Tjeckoslovakien historia*. Stockholm 1935; *Кратка чехословашка история*. София 1933; *Zwięzłe dzieje Czechosłowacji*. Kraków 1934; *A csechszlovák történelem kistükre*. Munkács [Mukačevo] 1932.

28 TÝŽ: *Konec starého Uherska*. Bratislava 1924; TÝŽ: *Stará ústava česká a uherská*. Bratislava 1931.

29 TÝŽ: *Vývin národneho povedomia u Čechov a Slovákov*. Praha 1935.

vé a Slováci před svým státním sjednocením,[30] která vyšla také francouzsky a rusky,[31] si položil řečnickou otázku, zda je třeba „*Čechy a Slováky pokládati za dvě větve jediného národa, jak jsou o tom přesvědčeni skoro všichni Čechové a valná část Slováků, či za dva národy sice příbuzné, ale přece jen samostatné, jak to* […] *hlásají nejen všelicí domácí a zahraniční odpůrcové našeho státu, ale i někteří Slováci?*“[32] V brožuře *O úkolech slovenské historiografie*[33] z roku 1925 přímo napsal, že hlavní poslání slovenských historiků vidí právě v hledání společných vazeb s Čechy.

Snaha vykládat československé dějiny jako jediný celek se promítla jak do oficiálních učebnic, tak i do populárních prací. Příkladem mohou být *Obrázkové dějiny československé*,[34] ve své době velmi populární, vydané v roce 1924 ve dvou svazcích Janem Dolenským a Jaroslavem Kosinou; ve skutečnosti jde o rozšířenou populární verzi *Obrázkových českých dějin* z devadesátých let 19. století od Jana Dolenského, napsaných s pomocí Antonína Rezka,[35] Pekařova předchůdce na stolici srovnávacích rakouských dějin pražské filozofické fakulty, českého ministra-krajana a zemského poslance. Zatímco v původním vydání z devadesátých let není o Slovensku nic, v „československém“ vydání jsou k českým dějinám neorganicky přilepeny partie z uherských politických dějin a také stručné údaje o slovenském národním obrození a maďarizaci.

Populární byla v českém prostředí především myšlenka Velké Moravy jakožto jakéhosi protočeskoslovenského státu a začátku společných československých dějin. Pro Čechy byla Velká Morava důkazem národní jednoty a slovenští čechoslovakisté Velkou Moravou jako prvním společným státem bojovali proti autonomistům, kteří zase naopak Velkou Moravu vydávali za první stát Slováků. Slovenský čechoslovakista a sociální demokrat Ivan Dérer ve své práci *Československá otázka* např. napsal: „*Pred viac ako deväťsto rokmi žili Slováci tiež v slobodnom štáte, ale v spoločnosti s Moravanmi. Bola to ríše Veľkomoravská a nebol to štát slovenský. Už vtedy uplatňovala sa pravda slovenská, ktorá je v tom, že sme s našimi bratmi za Moravou jeden kmeň a jeden národ.*“[36] Náčrt

30 TÝŽ: *Čechové a Slováci před svým státním sjednocením*. Praha 1932.

31 TÝŽ: *Tcheques et Slovaques jusqu'a leur union politique*. Paris 1933; *Чехи и Словаки до их государственнаго объединения*. Париж 1933.

32 TÝŽ: *Čechové a Slováci*, s. 7–8.

33 TÝŽ: *O úkolech slovenské historiografie*. Bratislava 1925.

34 DOLENSKÝ, Jan – KOSINA, Jaroslav: *Obrázkové dějiny národa československého*. 7. přepracované vydání. *Díl. I. Od nejstarších dob až do konce doby jagelovské.* Praha 1923; *Díl II. Od doby jagelovské až do našich dnův*. Praha 1924. V tiráži je opět uvedeno, že oba díly byly napsány s pomocí prof. Antonína Rezka, ačkoliv ten zemřel už v roce 1909.

35 DOLANSKÝ Jan – REZEK, Antonín: *Obrázkové dějiny národa českého*. Praha, s. d.

36 DÉRER, Ivan: *Československá otázka*. Praha 1935, s. 62.

společného „československého“ národního příběhu tedy měl vypadat tak, že na počátku byla Velká Morava, poté se Češi a Slováci – dvě větve československého národa – vyvíjeli po devět století odděleně, aby se nakonec v roce 1918 opět sešli v novém společném státě.

Uvedený přístup je velmi dobře zřetelný v Československé vlastivědě, rozsáhlém reprezentativním díle o celkem čtrnácti svazcích vydávaných v letech 1929–1936 pod patronátem Masarykovy akademie práce, z nichž dva svazky (tvořící IV. díl vlastivědy) byly věnovány dějinám.[37] V předmluvě čteme: „*Povaha celého díla i tohoto jeho dílu, věnovanému dějinnému vývoji československému, přináší sama s sebou, že největší důraz položen na dějiny novější a nejnovější, ovšem tak, aby ani starší partie nebyly zanedbány a aby zejména vynikla síla husitské tradice. Jdeť o celkové, na základě nejnovějšího bádání kriticky podané zpracování dějin československých od začátku dějinného života v našich oblastech až po naše dny.*“[38] Celkové vyznění díla je ovšem takové, že se z něj čtenář o vývoji na Slovensku nedozví téměř nic, protože Slováci se objevují vlastně jen tam, kde se jejich dějiny kříží s dějinami českými. Ostatně už samotný výběr autorů (Josef Dobiáš, Václav Novotný, Otakar Odložilík, Rudolf Urbánek, Jaroslav Prokeš) předurčil takovýto výsledek, protože žádný z uvedených historiků se Slovenskem nikdy nezabýval.

Komplexněji se s otázkou existence jednotných československých dějin vypořádal Daniel Rapant, ve třicátých letech docent a pak mimořádný profesor Univerzity Komenského, odchovanec Chaloupeckého semináře. Rapant nebyl autonomistou a jako evangelík nebyl ani příznivcem Slovenské ľudové strany, naopak byl stoupencem úzké česko-slovenské spolupráce a československého státu, což mu později v období slovenského státu způsobilo i určité komplikace v jeho akademické kariéře. Přesto ve své studii *Československé dejiny*, která vyšla ve druhém svazku sborníku na počet šedesátin historika Josefa Pekaře, koncepci jednotných československých dějin pro celé období od příchodu Slovanů odmítl.[39] Na knihách vyšlých od roku 1918 do roku 1930 přesvědčivě ukázal, že slovenské dějiny jsou buď jen neorganicky „přilepeny“ k dějinám českým, anebo prostě vykládány paralelně, což Rapant sice vítal, ale odsuzoval křečovitou snahu hledat za každou cenu společné vazby, a to i tam, kde prokazatelně žádné nebyly. Tím se vytváří falešná umělá jednota. Rapant trefně konstatoval, že „*týmto spôsobom by bolo možno práve s takým úspechom napísať i spoločné dej-*

37 *Československá vlastivěda. Díl IV. Dějiny*. Praha 1932, *Československá vlastivěda. Doplněk I. Dějiny.* Praha 1933.

38 *Československá vlastivěda. Díl IV*, s. 5.

39 RAPANT, Daniel: Československé dejiny. In: *Od pravěku k dnešku. II. Sborník k 60. narozeninám prof. Josefa Pekaře.* Praha 1930, s. 531–563.

iny národa napr. českomaďarského alebo ktorýchkoľvek dvoch národov iných, hoc i nesúsediacich.“[40]

O československých dějinách je podle Rapanta možné hovořit v pravém slova smyslu teprve od vzniku československého státu, do té doby zde byly nejen české, ale i slovenské dějiny, což jsou dějiny území Slovenska a obyvatel na něm žijících. Koncepci kontinuálních československých dějin pokládal Rapant za produkt vzniklý na politickou objednávku: „*Nedopúšťame sa tedy žiadnej prenáhlenosti, keď zisťujeme, že československé dejiny a ich zrodenie po prevrate treba pripísať snahe, ktorá zjednotenie českej a slovenskej vetvi národa československého v spoločný československý štát chcela odôvodniť i po stránke historickej a chápať oslobodenie do istej miery ako dovŕšenie historického vývoja* [zachovaný pravopis originálu – J. R.].“[41] Rapant, který v této době ještě zcela neodmítal ideu jednotného československého národa, zároveň nabídl vlastní koncepci pojmu československé dějiny: viděl je jako „*dejiny národnej integrácie a dezintegrácie*“, tj. neustálého sbližování a opětovného vzdalování Čechů a Slováků, přičemž ale dodával, že „*predsa len musíme vyznať, že dnes nie je ešte možno predvídať, či z Čechov a Slovákov bude kedysi* [správně má být: raz – J. R.] *národ úplne jednotný* [...] *a či vývoj pôjde smerom k vytvoreniu blízko príbuzných národov dvoch.*“[42] Slovenské dějiny měly být ale každopádně studovány zvlášť a samostatně, přičemž Rapant doporučoval, aby se tak dělo na Komenského univerzitě, zatímco na Masarykově univerzitě v Brně by byla věnována pozornost dějinám moravským a na Univerzitě Karlově v Praze dějinám českým. Na Univerzitě Komenského mělo být také podle Rapanta zřízena stolice pro studium dějin a kultury Podkarpatské Rusi.[43] Rapantovo stanovisko, ke kterému se ještě vrátil v roce 1934 v časopise *Prúdy*,[44] si poměrně rychle osvojila většina slovenských historiků, a nakonec je postupně přijali i historici čeští. Pod názvem „československé dějiny“ se na Filozofické fakultě Univerzity Komenského etabloval především výzkum slovenských dějin, které zde přednášel právě Daniel Rapant, od roku 1933 mimořádný a od roku 1938 řádný profesor. Naproti tomu na Univerzitě Karlově v Praze a Masarykově univerzitě v Brně se pod názvem „československé dějiny“ fakticky nadále vyučovaly jen dějiny české (v Brně se zřetelem k dějinám Moravy jako součásti českého státu), zatímco

40 Tamtéž, s. 534.

41 Tamtéž, s. 532–533.

42 Tamtéž, s. 555–556.

43 Tamtéž, s. 559–560.

44 RAPANT, Daniel: Československé dejiny. Reflexie a kritiky. In: *Prúdy*, 1934, roč. XVIII, s. 400–408.

slovenským reáliím byla na obou českých pracovištích věnována minimální pozornost.

Koncepce separátních slovenských dějin

Odpůrci čechoslovakismu vycházeli z koncepce dvou svébytných národů, což se nutně odrazilo i v pojetí národních dějin. Byli-li Slováci národem zvláštním, pak museli mít samozřejmě i vlastní dějiny, a to dějiny odlišné od dějin českých. V této koncepci byla Velká Morava zpravidla podávána jako jakýsi první stát Slováků, kteří pak o svůj stát v důsledku začlenění do uherského státu přišli; vznik Československa je jen jednou etapou – byť důležitou – na cestě ke konečnému cíli slovenského vývoje, kterým mohla být jedině nějaká podoba vlastní státnosti. Vytváření koncepce samostatných slovenských dějin jdoucích od státu v dávné minulosti k nové formě vlastní státnosti v budoucnu se vytvářela postupně v rámci slovenského autonomistického hnutí. Uceleně tuto koncepci v době existence Československa jako prvý zformuloval historik František Hrušovský, ředitel gymnázia v Kláštore pod Znievom, od roku 1938 poslanec slovenského sněmu a nakonec od roku 1944 i profesor na Slovenské univerzitě v Bratislavě (oficiální tehdejší název Univerzity Komenského). Také Hrušovský byl odchovancem Chaloupeckého semináře, ale stal se autonomistou. Svou koncepci podal v syntéze *Slovenské dejiny*, která vyšla poprvé v roce 1939 v Matici slovenské.[45] Hrušovský viděl ve vzniku samostatného slovenského státu naplnění slovenských dějin a završení přirozeného vývoje, který začal na Velké Moravě. V roce 1949 o tom v americkém exilu napsal: „*Slovenský štát, známy pod menom Veľkej Moravy, bol prirodzeným plodom vnútorného vývinu slovenských kmeňov a výsledkom vonkajšieho tlaku, v dôsledku ktorého sa tento vnútorný vývin urýchľoval.*“[46] K tomu dodává: „*Československá republika nebola konečnou stanicou na ceste politického vývinu slovenského národa. Tento štát mal povahu akejsi prechodnej stanice, cez ktorú bolo treba prejsť, aby Slováci dozreli, zmužneli a nadobudli odvahy rozbehnúť sa ku skutočne poslednému cieľu, ktorým mohla byť len samostatnosť Slovenska, ako predpoklad naozaj slobodného*

---

45 HRUŠOVSKÝ, František: *Slovenské dejiny*. Turč. Sv. Martin 1939. 2. vyd. 1940. V roce 1942 kniha byla kniha vydána s názvem *Obrázkové slovenské dejiny*, rovněž v Matici slovenské, v roce 2017 vyšlo v Kežmarku nové vydání s názvem Slovenské obrázkové dejiny. Kniha byla vydávána v letech slovenského státu v přepracovaném vydání opakovaně jako středoškolská učebnice a byla také přeložena do němčiny – viz HRUŠOVSKÝ, František: *Die Geschichte der Slowakei*. Bratislava 1940.

46 HRUŠOVSKÝ, František: Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike. In: ŠPRINC, Mikuláš (ed.): *Slovenská republika 1939–1949*. Scranton, Pa., 1949, s. 4.

slovenského života.“[47] Hrušovského koncepce se stala základem výuky dějepisu především na středních školách, avšak když její autor začal přednášet i na univerzitě, pokusil se ji prosadit i tam. Jeho myšlenku si později plně osvojili slovenští nacionalisté devadesátých let, ovšem s tím rozdílem, že završení slovenského vývoje posunuli k 1. lednu 1993.

Výklad slovenských dějin na vysokých školách po roce 1945

V souvislosti s oficiálním odmítnutím teorie jednotného československého národa začaly být po roce 1948 československé dějiny důsledně psány jako paralelní dějiny „*českého a slovenského pracujícího lidu*“. Protože marxistické pojetí dějin věnuje primární pozornost sociálním a hospodářským dějinám, dosavadní hlavní mezníky dějin obou národů ustoupily do pozadí. Počátek národních dějin se oproti předválečnému pojetí zásadně nezměnil. Zůstala jím Velká Morava, ne už jako první stát československého národa, ale jako „první stát Čechů a Slováků“. Rok 1918 sice zůstal důležitým mezníkem pro české a slovenské dějiny, avšak nikoliv rozhodujícím, protože jednak nový československý stát byl státem kapitalistickým a jednak v důsledku oficiální teorie čechoslovakismu nedošlo ani k úplnému národnímu osvobození Slováků. Události let 1938–1945 byly jednoznačně hodnoceny negativně jako regres, a to nejen z hlediska českého, ale i slovenského vývoje; existence samostatného slovenského státu nebyla vnímána ani částečně pozitivně. Zásadním mezníkem se stalo osvobození území Československa Rudou armádou v roce 1945. Logickým vyvrcholením dějin obou národů se stal rok 1948, rok „vítězství československého pracujícího lidu“, který nejen znamenal sociální osvobození pracujících obou národů, ale (údajně) formálním odmítnutím fikce československého národa a prohlášením Československa za „národní stát dvou bratrských národů – Čechů a Slováků“ – dovršil i národní osvobození a emancipaci Slováků.

Období třetí republiky bylo příliš krátké, a tak v této době nevznikla žádná nová koncepce, pokud jde o psaní společných československých dějin. Změna nastala teprve postupně po roce 1948, když se objevila politická poptávka po nové marxistické interpretaci a v souvislosti s tím o po novém pojetí československých dějin, které by na jednu stranu nebyly dějinami jednoho národa (v předválečném čechoslovakistickém pojetí), ale současně by byly dějinami „jednoho pracujícího lidu“ („lidových vrstev“) a byly tedy vzájemně propojeny. V novém pojetí byly proto československé dějiny psány paralelně jako dějiny

47 Tamtéž, s. 21.

českého a slovenského prostoru, přičemž v syntézách byly slovenské partie popisovány paralelně s českými a psali je slovenští historici. Současně ale slovenská historická pracoviště, především Historický ústav SAV, pracovala a vydávala syntézy Dějin Slovenska, zatímco samostatné syntézy jen českých dějin se nezpracovávaly. Tato asynchronnost se projevila poprvé při vydání akademického *Přehledu československých dějin*,[48] vydaného Československou akademií věd ve třech dílech (2. díl ve dvou svazcích) v letech 1958 a 1960 na základě předem formulovaných tezí z roku 1954.[49] Slovenští historici současně pracovali na syntéze dějin Slovenska. První díl knihy dovedl výklad do roku 1848, druhý do roku 1900.[50] Třetí díl, který měl pojednat o období 1900–1918 nikdy nevyšel, protože autor a současně hlavní redaktor celého projektu Ľudovít Holotík text nedodal.[51] Základem jak slovenské části *Přehledu československých dějin*, tak i samostatných *Dejin Slovenska* byly *Tézy Dejin Slovenska* vypracované v první polovině padesátých let,[52] jenže ty v době, kdy vyšel druhý díl slovenské syntézy, byly už vývojem překonány a nedaly se použít.

Obdobně, tedy paralelním psaním českých a slovenských dějin, byla koncipována dvousvazková syntéza československých dějin vydaná v rámci řady Československá vlastivěda v letech 1963 (dějiny do roku 1781) a 1969 (od 1781 do roku 1948).[53] Tyto dvousvazkové dějiny (a především druhý svazek) vznikaly v reformním období, a nemohly proto respektovat teze z padesátých let; není ostatně jistě náhodné, že druhý svazek byl hned na počátku normalizace vyřazen z veřejných knihoven. Paralelně v rámci projektu *Slovenská vlastivěda* vyšla v roce 1971 v nakladatelství *Obzor* syntéza *Slovensko – Dejiny*.[54]

Ve druhé polovině padesátých let se objevila syntéza československých dějin určená speciálně jako učebnice pro vysoké školy. Periodizace se samozřejmě musela přizpůsobit marxistickému členění dějin na hospodářsko-sociální epochy. Období feudalismu bylo rozvrženo do čtyř svazků zahrnujících výklad od

48 *Přehled československých dějin. I.–III.* Praha 1958, 1960. Analýzu slovenských kapitol knihy viz HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava 2010, s. 170–180.

49 *Přehled československých dějin. These I. dílu (do roku 1848).* Praha 1954, *These II. dílu (do roku 1918).* Praha 1955, *These III. dílu.* Praha 1956.

50 *Dejiny Slovenska I. Od nejstarších čias do roku 1848*. Bratislava 1961; *II. Od roku 1848 do roku 1900.* Bratislava 1968.

51 HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda*, s. 182.

52 *Dejiny Slovenska. Tézy*. Bratislava 1955 (příloha Historického časopisu SAV, roč. III, 1955). Ke genezi těchto tezí viz HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda*, s. 155–161.

53 *Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek I.* Praha 1963. Svazek II. Praha 1969.

54 TIBENSKÝ, Ján a kol. *Slovensko. Dejiny*. Bratislava 1971 (2. vyd. Bratislava 1978).

Velké Moravy až do roku 1848.[55] V každém svazku byla vždy kapitola podávající stručně výklad o vývoji na Slovensku. Obdobně bylo zpracováno období kapitalismu až do vzniku Československa.[56]

Nutno ale říci, že prostor věnovaný Slovensku byl v poměru k celkovému rozsahu textu nepoměrně malý. Např. v učebnici Františka Kavky podávající výklad od poloviny 14. století do roku 1526 s celkovým rozsahem 259 stran je jich Slovensku věnováno jen patnáct.[57] V učebním textu Františka Červinky, který se týkal období let 1849–1918, je z celkového počtu 266 stran věnováno Slovensku jen 35, přičemž navíc v kapitolách o kultuře jsou společně uváděni čeští a slovenští autoři.[58] V kompendiu Františka Kutnara o národním obrození, které má 317 stran, nejsou Slovensku vůbec vyhrazeny samostatné kapitoly, slovenské reálie jsou uvedeny jen zcela okrajově.[59] Výuka slovenských dějin na českých vysokých školách tak v podstatě kopírovala stav, jaký se vyvinul v meziválečném období. Na fakultách vysokých škol, kde se přednášela historie, sice existovaly katedry československých dějin, avšak v českých zemích se v jejich rámci přednášely především klasické české dějiny, tj. v podstatě dějiny českého státu, zatímco katedry na Slovensku se v rámci možností snažily soustředit na dějiny Slovenska.

Vznik federace v roce 1968 si vynutil opět částečně nové pojetí výuky českých a slovenských dějin. Rok 1948 sice zůstal mezníkem jako rok „vítězství pracujícího lidu", avšak v důsledku „některých chyb" nedošlo tehdy k správnému „marxisticko-leninskému" řešení národnostní otázky. Centralistický režim, nastolený právě únorovým převratem z roku 1948 a definitivně upevněný tzv. socialistickou ústavou z roku 1960, byl ovšem slovenskou reformní historiografií kritizován už v šedesátých letech, přičemž tato kritika šla zdola. Ľubomír Lipták na sjezdu slovenských historiků tehdy správně konstatoval: „*História dostala naliehavú spoločenskú objednávku nie z radov vládnucich, ale opozičných*

55 KAVKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu. I. (do poloviny 14. stol.).* Praha 1955 (další vydání: 1958, 1959, 1962, 1963). *II. (od pol. 14. stol. do roku 1526).* Praha 1956 (další vydání 1959). KAVKA, František – POLIŠENSKÝ, Josef – KUTNAR, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu III. (1526–1781).* Praha 1956. KUTNAR, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1740–1848.* Praha 1957 (2. vyd. 1963).

56 ČERVINKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu. I. 1849–1849.* Praha 1959 (2. vyd. 1963); *II. 1849–1918.* Praha 1958 (2. vyd. 1963).

57 KAVKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu II.*, 2. vyd. Praha 1959, s. 246–259.

58 ČERVINKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu. II. 1849–1918.* 2. vyd. Praha 1963), s. 109–117, 181–188, 188–190, 226–233, 252–254, 265–266.

59 KUTNAR, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1740–1848.* 2. vyd. Praha 1963, s. 27–35, 139–140, 240–248.

síl, pomáha oživiť to, čo bolo zdanlivo navždy pochované roku 1960, totiž slovenskú politiku."[60] Federace, byť ve zdeformované normalizační podobě, byla jediným viditelným výsledkem reformního hnutí roku 1968, které bylo jinak odsouzeno jako projev kontrarevoluce.

Vznikem federace podle normalizačního výkladu byla otázka Slovenska definitivně vyřešena, protože jí byla naplněna slovenská státnost. Obě národní republiky byly formálně rovnoprávné a svrchované a jen delegovaly část své suverenity společným (federálním) orgánům. Tato koncepce, byť platila pouze teoreticky, se projevila i v koncepci výkladu dějin. Příkladem je společný plán Ústavu československých a světových dějin ČSAV v Praze a Historického ústavu SAV v Bratislavě na vydání desetisvazkové syntézy pod už tradičním názvem *Dějiny Československa*, byť ve skutečnosti mělo jít o paralelní dějiny českého a slovenského teritoria, kdy pouze léta 1918–1939 a období po roce 1945 měly být vykládány jako jeden celek, tj. jako dějiny jednoho státu. Syntéza měla být ukončena rokem 1971, konkrétně XIV. sjezdem KSČ, a desátý svazek měl být věnován historiografii. Na tak rozsáhlý počin se ale nepodařilo sehnat finanční prostředky, a proto byl projekt redukován na vydání pouhých čtyř dílů v celkem pěti či šesti svazcích s názvem *Přehled dějin Československa*. Celý projekt zůstal torzem: podařilo se vydat pouze první díl o dvou svazcích, který dovedl paralelní výklad českých a slovenských dějin do roku 1848.[61] Druhý díl měl podávat české a slovenské dějiny v letech 1848–1918, avšak práce na této syntéze byly přerušeny, protože se nepodařilo najít vhodný společný mezník. Pro slovenský politický vývoj byl totiž důležitý přelom století jako přechod slovenské politiky od pasivní rezistence k aktivistické politice a také ke vzniku nových politických stran, zatímco pro český vývoj přelom 19. a 20. století žádným mezníkem není. Problém periodizace druhého dílu způsobil, že jeho napsání bylo odloženo na dobu po vydání třetího dílu, který měl pojednat o dějinách Československa v letech 1918–1945. Třetí díl byl několikrát přepracováván, ale nakonec zůstal v rukopise, protože sametová revoluce jej učinila v dané podobě neaktuálním. Při přípravě tohoto dílu se plně projevila asynchronnost českých a slovenských dějin v rámci Československa: šlo o to, zda má díl končit vyhlášením autonomie Slovenska (6. října 1938), jak navrhovali slovenští historici, anebo zánikem druhé republiky (15. března 1939), jak žádali historici čeští. Důvod byl jasný: z hlediska slovenského vývoje tvoří období autonomie jakousi předhistorii samostatného slovenského státu, zatímco z českého pohledu je

---

60 LIPTÁK, Ľubomír: Úloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti. In: LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava 1999, s. 57.

61 *Přehled dějin Československa. Díl I., sv. 1. Do roku 1526.* Praha 1980, *Díl I, sv. 2. 1526–1848.* Praha 1982.

druhá republika jen jakýmsi epilogem období samostatnosti a okupace zbytku českých zemí je nepochybně silnějším mezníkem. Dějiny poválečného Československa, kterým měl být věnován čtvrtý díl, nebyly napsány vůbec.[62] Historický ústav SAV zároveň už tradičně pracoval na vlastní syntéze dějin Slovenska, pro kterou byly použity podkladové materiály určené i pro společný projekt. V šesti svazcích vydávaných v letech 1986–1992 byl výklad doveden až do roku 1960.[63]

V obou částech federace se nyní na vysokých školách při výuce dějin paralelně probíraly české i slovenské dějiny, přičemž ale opět na fakultách v České socialistické republice byl kladen důraz na české dějiny a na slovenských fakultách důraz na dějiny Slovenska. Určitou výjimkou byla Filozofické fakulta Univerzity Karlovy, kde byl i speciální přednáškový cyklus z moderních dějin Slovenska, jenž existuje i dnes.

Závěr

Rozdělením Československa skončila výuka československých dějin na českých i slovenských školách všech stupňů, od základních až po univerzity. Přístup vycházel logicky z politického rozhodnutí rozdělit Československo. Bylo-li nyní Slovensko pro Čechy cizím státem, pak nebyl důvod věnovat se slovenským dějinám více než dějinám jakéhokoliv sousedního státu, tedy Polska, Rakouska a Německa. Platilo to samozřejmě i opačně: byly-li na Slovensku české země cizinou, proč by se jimi měl někdo v rámci výuky národních dějin zabývat, samozřejmě vyjma dějin společného období 1918–1939 a 1945–1992. Rok 1993 tak postavil české vysokoškolské pedagogy a historiky před novou výzvu: kam se mají nyní zařadit slovenské dějiny při výuce na vysokých školách? Patří do světových a obecných dějin jako dějiny Uher, anebo mají být s ohledem na existenci Československa v letech 1918–1992 vykládány zvlášť? Samozřejmě, že slovenské dějiny zůstaly přítomny při výkladu dějin Československa, ale co s obdobím před rokem 1918, resp. 1914? Jak postupovat, aby se Slovensko v českých dějinách neobjevilo jako deus ex machina teprve za první světové války?

Zde se rýsuje několik možností. Ideální by bylo vykládat na českých vysokých školách slovenské dějiny jako zvláštní předmět v rámci cyklu specializačních přednášek. Takto to funguje již mnoho let na Filozofické fakultě Univerzi-

62 *Archiv Akademie věd ČR*, f. Historický ústav, kart. A-85, fasc. 1, 3, též kart. A-40 – Přehled dějin Československa, společné porady a podkladové studie.

63 *Dejiny Slovenska I. – VI.* Bratislava 1986–1992.

tě Karlovy. V rámci České republiky je ovšem tento přístup výjimečný. Na vysokých školách, kde není technicky možné nebo účelné vypisovat zvláštní přednášky z dějin Slovenska, je třeba alespoň vtěsnat lépe slovenské dějiny do rámce dějin evropských, což reálně znamená i věnovat větší pozornost politickým dějinám uherského státu.

Nutno dodat, že také slovenští vysokoškolští pracovníci stojí před výzvou, jak na slovenských vysokých školách vyučovat i české dějiny, tj. dějiny českého státu, protože jinak není dost dobře možné objasňovat dějiny Československa jako společného státu Čechů a Slováků. České dějiny se zatím na žádné slovenské univerzitě nevyučují. Dočkáme se toho?

POUŽITÉ ZDROJE

Archivní prameny

Archiv Akademie věd ČR

f. Historický ústav

Dobové učebnice a další texty

ČERVINKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu. I. 1849–1849* Praha 1959 (2. vyd. 1963), *II. 1849–1918.* Praha 1958 (2. vyd. 1963)

ČERVINKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše kapitalismu. II. 1849–1918.* (2. vyd. Praha 1963)

Československá vlastivěda. Díl II. Dějiny. Svazek I. Praha 1963. *Svazek II.* Praha 1969

Československá vlastivěda. Díl IV. Dějiny. Praha 1932

Československá vlastivěda. Doplněk I. Dějiny. Praha 1933

Dejiny Slovenska I. Od nejstarších čias do roku 1848. Bratislava 1961; *II. Od roku 1848 do roku 1900.* Bratislava 1968

Dejiny Slovenska I.–VI. Bratislava 1986–1990

Dejiny Slovenska. Tézy. Bratislava 1955 (příloha Historického časopisu SAV, roč. III, 1955)

DÉRER, Ivan: *Československá otázka*. Praha 1935

DOLENSKÝ, Jan – KOSINA, Jaroslav: *Obrázkové dějiny národa československého*. 7. přepracované vydání. *Díl. I. Od nejstarších dob až do konce doby jagelovské.* Praha 1923; *Díl II. Od doby jagelovské až do našich dnův*. Praha 1924

DOLANSKÝ Jan – REZEK, Antonín: *Obrázkové dějiny národa českého*. Praha, s. d.

HLAVINKA, Karol: *Stručné dejiny národa československého pre nižšie triedy slovenských stredných škôl.* Košice 1922 (2. vyd. Košice 1923, 3. vyd. Praha 1926)

HRUŠOVSKÝ, František: *Slovenské dejiny*. Turč. Sv. Martin 1939. 2. vyd. 1940

HRUŠOVSKÝ, František: *Die Geschichte der Slowakei*. Bratislava 1940

HRUŠOVSKÝ, František: Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike. In: ŠPRINC, Mikuláš (ed.): *Slovenská republika 1939–1949*. Scranton, Pa., 1949

CHALOUPECKÝ, Václav: Československé dějiny. In: *Český časopis historický*, 1922, roč. 28, s. 1–30

CHALOUPECKÝ, Václav: Naše národní tradice a Slovensko. In: *Časopis Učené společnosti Šafaříkovy*, 1927, sv. 1, s. 263–268

CHALOUPECKÝ, Václav: *Staré Slovensko*. Bratislava 1923

KAVKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu. I. (do poloviny 14. stol.).* Praha 1955 (další vydání: 1958, 1959, 1962, 1963). *II. (od pol. 14. stol. do roku 1526).* Praha 1956 (další vydání 1959)

KAVKA, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu* II., 2. vyd. Praha 1959.

KAVKA, František – POLIŠENSKÝ, Josef – KUTNAR, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu III. (1526–1781).* Praha 1956

KUTNAR, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1740–1848.* Praha 1957 (2. vyd. 1963)

KUTNAR, František: *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu IV. Doba národního obrození 1740–1848*. 2. vyd. Praha 1963

KALISTA, Zdeněk: *Stručné dějiny československé*. Praha 1947 (2. vydání Praha 1992)

KROFTA, Kamil: *A csechszlovák történelem kistükre*. Munkács [Mukačevo] 1932

KROFTA, Kamil: *A Short History of Czechoslovakia*. New York 1934, London 1935

KROFTA, Kamil: *Чехи и Словаки до их государственнаго объединения*. Париж 1933

KROFTA, Kamil: *Čechové a Slováci před svým státním sjednocením*. Praha 1932

KROFTA, Kamil: *Dějiny československé*. Praha 1947

KROFTA, Kamil: *Geschichte der Tchechoslowakei*. Berlin 1932 (2. vyd. 1937)

KROFTA, Kamil: *Histoire de la Tschécoslovaquie*. Maastricht 1934

KROFTA, Kamil: *Konec starého Uherska*. Bratislava 1924

KROFTA, Kamil: *Кратка чехословашка история*. София 1933

KROFTA, Kamil: *Malé dějiny československé*. Praha 1931 (2. vyd. Praha 1937, 3. vyd. Praha 1946)
KROFTA, Kamil: *O úkolech slovenské historiografie*. Bratislava 1925
KROFTA, Kamil: *Stará ústava česká a uherská*. Bratislava 1931
KROFTA, Kamil: *Tcheques et Slovaques jusqu'a leur union politique.* Paris 1933
KROFTA, Kamil: *Tjeckoslovakien historia*. Stockholm 1935
KROFTA, Kamil: *Vývin národneho povedomia u Čechov a Slovákov*. Praha 1935
KROFTA, Kamil: *Zwięzłe dzieje Czechosłowacji.* Kraków 1934
LIPTÁK, Ľubomír: Úloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti. In: LIPTÁK, Ľubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava 1999, s. 40–63
PEKAŘ, Josef: *A csechszlovák nemzet történelme*. Prága 1925
PEKAŘ, Josef: *Dejiny československé*. Praha 1938
PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé*. Praha 1921 (2. vyd. 1937, 3. vyd. 1991)
PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé*. 4. vydání. Praha 1991
PEKAŘ, Josef: *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným.* Praha, 1914. 2. vyd. Praha 2011 (reprint)
PEKAŘ, Josef: *Dějiny rakouské. Přednášky.* Praha 1903
PEKAŘ, Josef – KLIK, Josef: *Dějiny Čech a Moravy od pravěku do poloviny 18. století.* Praha 1942
PEKAŘ, Josef – KLIK, Josef: *Dějiny československé*. 2. vyd. Praha 1937
Přehled československých dějin. I.–III. Praha 1958, 1960
Přehled československých dějin. These I. dílu (do roku 1848). Praha 1954, *These II. dílu (do roku 1918).* Praha 1955, *These III. dílu.* Praha 1956
Přehled dějin Československa. Díl I., sv. 1. Do roku 1526. Praha 1980, *Díl I, sv. 2. 1526–1848.* Praha 1982
RAPANT, Daniel: Československé dejiny. In: *Od pravěku k dnešku. II. Sborník k 60. narozeninám prof. Josefa Pekaře.* Praha 1930, s. 531–563
RAPANT, Daniel: Československé dejiny. Reflexie a kritiky. In: *Prúdy*, 1934, roč. XVIII, s. 400–408
ŠMEJKAL, Eduard: *Přehled československých dějin*. Brno 1934
TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Slovensko. Dejiny*. Bratislava 1971 (2. vyd. Bratislava 1978)

Literatura

BAKKE, Elisabeth: Čechoslovakizmus v školských učebniciach. In: *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 2, s. 233–253
BAKKE, Elisabeth: *Doomed to Failure? The Czechoslovak Nation Project and the Slovak autonomist reaction*. Oslo 1999

DUCHÁČEK, Milan: Čechoslovakizmus v prvním poločase ČSR: státotvorný koncept nebo floskule? In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakizmus*. Praha 2019, s. 149–181

DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha 2014

HUDEK, Adam: *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. Bratislava 2010

MATULA, Pavol: *Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938*. Krakov 2013

ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: Idea čechoslovakizmu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakizmus*. Praha 2019, s. 243–260

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 53–70

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.3

STUDIE

Česko-slovenské reflexie v prostredí národnostných škôl slovenských komunít na tzv. Dolnej zemi

MIROSLAV KMEŤ

Czech-Slovak reflections in and around national schools of Slovak communities in Dolná zem

The paper discusses Czech-Slovak relations, as reflected in the history of Slovak communities in Hungary, Romania, Serbia and Bulgaria, commonly known as Dolná zem [Lower Land] Slovaks. They lived in distinct linguistic and ethno-cultural enclaves in close proximity to linguistically different populations. They were mostly members of the Evangelical Church of the Augsburg Confession and thus culturally linked to the Czech language. In each of the above countries, there was a varying degree of contact between Slovak and Czech minority communities. The second part of the paper focuses on the Czech-Slovak reflections in teaching within the minority education system in the different countries. These reflections are possible thanks to minority schools in Hungary and Romania having, in addition to the subject of state history, special subjects covering history and ethnography with specific textbooks, and in Serbia, the subject of history having extra time allocated and a supplementary textbook. Czecho-Slovak reflections are still present in the states with Lower Land Slovak communities and are mostly linked to the traditions associated with the Evangelical Church.

Key words: Dolná zem [Lower Land], national minorities, national schools, Czech-Slovak relations, evangelical church

Úvod

Problematikou česko-slovenských reflexií, vzťahov, kontaktov sa dosiaľ autori bádateľsky zameraní na slovenskú Dolnú zem, t. j. na špecifický etnokultúrny makroregión, nevenovali, príp. len okrajove v rámci iných štúdií;[1] nehovoriac o takto orientovanom výskume v prostredí národnostných škôl. Pritom česko-slovenské reálie intenzívne rezonovali v dolnozemských enklávach (resp. v tzv. Dolnom Uhorsku) medzi slovenskými kolonistami od začiatku 18. storočia – keďže väčšina tejto populácie patrila k evanjelickej konfesii, ktorej liturgickým jazykom bola tzv. biblická čeština, „bibličtina", nazývaná aj „českoslovanskou" či „slowenskau řečí"[2].

Cieľom štúdie je jednak predstaviť v istom prehľade kontext česko-slovenských kultúrnych vzťahov v čase a geograficky širokom priestore existencie slovenských vysťahovaleckých komunít na Dolnej zemi a jednak analyzovať ich v školskom prostredí súčasného slovenského národnostného školstva v Maďarsku, Srbsku a Rumunsku prostredníctvom učebníc.

Česko-slovenské reflexie v minulosti

V „bibličtine" vychádzal najobľúbenejší a najpoužívanejší cirkevný spevník slovenských evanjelikov-luteránov Tranoscius,[3] ktorý bol jednoznačne kultúrnym fenoménom. Ľudia zvyčajne od detstva ovládali texty mnohých piesní spamäti, ich znalosť bola identifikačným činiteľom príslušnosti ku komunite[4]. S potre-

1 Aktuálne sa uvedenou tematikou zaoberal Miroslav Kmeť v publikácii *Obrazy, symboly, ľudia* s podtitulom *Reflexia slovenskej Dolnej zeme materskou krajinou počas medzivojnového obdobia* (Nadlak 2022).

2 Takto ju napr. nazval v predslove svojej práce Michal Žilinský (Zsilinszky) z Békešskej Čaby: *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynejších jeho poměrů*. Szarvas 1872, s. 4. V čase vydania publikácie pôsobil ako stredoškolský učiteľ na miestnom gymnáziu, neskôr bol prominentným uhorským politikom za vládnu Liberálnu stranu, vysokopostaveným úradníkom (hlavný župan, štátny tajomník, tajný radca) – a historikom, členom Uhorskej akadémie vied a čestným doktorom univerzít v Kluži a v Ženeve.

3 Čabiansky farár Ľudovít Haan o spevníku zdôraznil, že *„náš slovenský ewanjelický lid"* po Biblii nemá vzácnejšiu knihu ako Tranoscius. Pripomenul: *„Choď z domu do domu, obzwlášstě na dolní zemi, kde se tato ctihodná kniha až posawád při weřegných službách božich udržela a při Bibli Páně nalezneš gistě wssudy i tři, čtyři Tranosciusy"*. Podľa Haana každý čabiansky hospodár takmer každodenne spieva z *Tranoscia*, mnohí aj pri prácach na poli. HAAN, Ludewit: *Cithara sanctorum, jeji historia, jeji původce a tohto spolupracowníci*. Pešť 1873, s. 5.

4 Napr. v Békešskej Čabe podľa tradície dostávali žobráci „bohatšiu" almužnu po odspievaní niektorej z piesní (poznatok autora z terénneho výskumu).

bou praktického používania Tranoscia v každodennom živote súvisela i vysoká úroveň gramotnosti v slovenských enklávach v 19. storočí (napr. v porovnaní so susednými maďarskými kalvínskymi spoločenstvami[5]).

Napokon, ako napísal J. Kollár v jednej kázni svojej peštianskej pospolitosti, „[...] *my přináležjme k gedné wznešené společnosti, k gednomu swatému towarystwu, totiž k této našj cjrkwi, zwláště pak k tomuto slowenskému zboru, we kterém gednjm gazykem Boha našeho we chrámě tomto wzjwáme a náboženstvo wykonáwáme*“.[6] Podľa neho: *Dokud naši řeč máme, mluwjme a milugeme: dotud máme tuto cjrkew; gak náhle náš gazyk umlkne, a láska k národu ochladne: rozplyne se a zmizj i sama tato, tak draze a těžce nadobytá, cjrkew*“. Vyzýval veriacich, aby zvlášť v – pre nich – charakteristickom multietnickom prostredí hovorili doma so svojimi deťmi nie cudzou, ale vždy „našou rečou“, pretože *„oni magj býti pokračowatwlé w rozmnožowánj a zwelebowánj této cjrkwe“*.[7]

Slovenskí evanjelici z dolnozemského prostredia sa dokonca zapojili do rozvíjania štruktúry evanjelickej cirkvi v českých zemiach. Napr. v januári 1870 začal vychádzať nový cirkevný časopis *Evanjelický cirkevník*[8] pre evanjelikov augsburského vyznania v krajinách „Koruny českej“ a „Koruny uhorskej“ ako prostriedok vzájomného poznávania a porozumenia slovanských spolubratov v Čechách, na Morave, v Sliezsku, *„na Slovensku a v Dolních Uhrách – čítající úhrnem okolo 600.000 duší“*.[9] Pravdepodobne i vďaka tomu, že jeden zo zakladateľov periodika bol Bohdan Martin Kutlík, farár v Křížliciach, pôvodom dolnozemský Slovák (syn Jána Kutlíka st., farára v Pitvaroši), redakcia vo svojom prvom úvodníku (datovanom 31. 10. 1869) popri pojme Slovensko zdôraznila aj Slovákov na Dolnej zemi. Takmer „kollárovské“ zameranie časopisu bolo veľmi jasne prezentované: *„Tendencí čili směr listu ukazuje již jeho jméno v čele. Jednati chce o naznačených předmětech ze stanoviska československého evanjelíka Luteránského čili Augšpurského vyznání, používaje a s největší láskou v život uváděje vzácné své dědictví po starých Bratřích Českých, kteří s Luterem tak úzce*

5 BRTÁŇ, Rudo: *Dejiny slovenskej dolnozemskej literatúry*, nedatované, s. 14, strojopisná kópia v archíve autora.

6 J. Kollár k tomu dodal, pre vtedajšiu dobu príznačný fakt nielen v Pešti, že asi polovicu tvoria „duše“ isté, stále, *„zde ustawičně bydljcj“* a *„druhá polowic gsau duše negisté, wandrowné, přináležegjcj a odcházegjcj, gako pjsek který wjter hned na gedno, hned na druhé mjsto přenášj“*. KOLLÁR, Jan: *Gako my tuto naši evangelicko-slowenskau Cjrkew rozmnožowati můžeme a máme? Kázeň při wýročnj památce poswěcenj chrámu evangelického Pešťanského w druhau slawnost letnic roku 1833*. Pešť 1833, s. 5.

7 KOLLÁR, Jan: *Gako my tuto naši evangelicko-slowenskau Cjrkew rozmnožowati můžeme a máme?*, s. 12–13.

8 *Evanjelický Církevník. Časopis věnovaný zájmům evangelické církve A. V. v zemích koruny České a koruny Uherské* (redakcia v Černilove, pošta Smiřice).

9 KUTLÍK, Bohdan: Program. In: *Evanjelický Církevník*, 1870, roč. 1, č. 1, s. 1.

v Bohu stovaryšeni byli, zachovávaje při tom vážnost křesťanskou [...]"[10] Prirodzene, časopis predovšetkým reflektoval české reálie z tzv. historických krajín, ale objavovali sa aj správy z Uhorska i Dolnej zeme a z vysťahovaleckých spoločenstiev v Amerike. Príslušnosť k cirkvi poskytovala veriacim svetonázorové, psychické, morálne a kultúrno-spoločenské ukotvenie, čím zároveň prispievala k ich osobnej a hlavne komunitnej integrácii. Cirkev sa v rámci slovenských enkláv etablovala najmä ako spoločensko-identifikačný a organizačný činiteľ, realizovaný cez liturgiu, eticko-právny kódex, osvetu a školskú edukáciu. Prirodzene, fenomén závislosti jedinca na cirkevnej príslušnosti sa časom, hlavne v poslednej tretine 19. storočia, pod vplyvom multikultúrneho prostredia a modernizačných zmien v každodennom živote oslaboval.

Dolnozemské etnokultúrne enklávy ďalekosiahle poznačili dôsledky 1. svetovej vojny, rozpad monarchie na nástupnícke štáty. V období rozpadu Rakúsko-Uhorska v rokoch 1918–1919 sa pôvodne relatívne jednotné dolnozemské komunity Slovákov dostali do troch štátov (monarchií): Maďarska, Rumunska a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov.[11] „*Je to ozaj nový svet, ktorý sa v naše časy tvorí. Všetko, i to, čo sa nám zdalo byť najpevnejším sa rúca. Mocnárstva Rakúsko-Uhorského, o ktorom len pred nedávnom rozhlasovali, že akú nečakanú silu dokázalo vo vojne, už nieto, rúca a na kúsky sa rozpadáva i to vraj tisícročné Uhorsko, veď Slováci, Rumuni, Srbi, Nemci rad-radom vypovedali, že sa chcú v jeden štátny celok spojiť so svojimi súkmenovci za hranicami bývalého Uhorska. Habsburgská dynastia, jeden z najstarších panovníckych rodov v Europe, ktorá za časov cisára Karola V. panovala skoro na celom svete, utratila všetky svoje tróny a noviny, ktoré ešte len pred nedávnom písaly s nadšením o kráľovi Karolovi a verili sa, že mu ostanú na veky vernými, píšu dnes o ňom, ako o súkromnom človekovi*", napísal anonymný autor v novembri 1919; – a okrem iného dodal: „*Najväčším hriechom starého spôsobu vladárenia bolo ale potlačovanie malých národov. Tých malých národov, ktoré boly počnúc od Židov, Rékov, Arménov až po Čechoslovákov akoby kvasom pokolenia ľudského.* [...] *Bol to hriech proti prírode a Bohu.*"[12] V tom čase si ale ešte ľudia neuvedomovali, že uplatnenie tzv. samourčenia národov môže viesť v etnicky pestrých regiónoch Európy k naci-

---

10 Autori úvodníka spomenuli *Cirkevné listy* „slovutného" Dr. Hurbana a konštatovali, že „*horlivý tento dělník na poli církevním i národním jest tak velice zaměstnán úlohou svou v Uhrách, že i ‚Listy' jeho obyčejně vyplněny bývají záležitostmi pouze Uherskými, a to z veliké části v nářečí Slovenském, v Čechách a na Moravě méně srozumitelném, tak že si ‚Listy' a ‚Církevník' nebudou překážeti, nýbrž vzájemně se podporovati*". KUTLÍK, Bohdan: *Program*, s. 4.

11 Od nastolenia diktatúry kráľa Alexandra I. v roku 1929 mal štát názov Kráľovstvo Juhoslávia (neoficiálne sa termín používal už predtým).

12 Nový svet, in: *Stráž na Sione*, roč. 27, č. 11–12, 1919, s. 164.

onalizmu a jeho excesom, ba že v niektorých regiónoch bývalého Rakúsko-Uhorska bude situácia menšín ešte horšia než za monarchie.

Väčšina dolnozemských Slovákov počas vojny bojovala v radoch rakúsko-uhorskej armády, menší počet aj v bulharskej armáde a časť aj v československých légiách. Z územia Vojvodiny pochádzali približne tri stovky legionárov (z toho asi päťdesiat z Báčskeho Petrovca), ďalší pochádzali z miest a obcí aj z územia dnešného Maďarska (z Békešskej Čaby, zo Sarvaša, zo Slovenského Komlóša atď.).[13] Straty na životoch dolnozemských Slovákov boli značné.[14] Spisovateľ Ján Čajak st., obyvateľ Báčskeho Petrovca, o navrátilcoch z vojny napísal: *„Mnohí z naších, ktorí prišli domov z bojišťa pod dojmami mnohoročného utrpenia, otročenia áno i súc ustavične pod vplivom nám nepriateľským, alebo do týchto čias nám úplne neznámym, rozvratným, prišli domov úplne zmenení. Ovšem vyzvať nutno, že vďaka Bohu väčšina i na bojišti udržala si svoj ráz a národné povedomie a čo hlavné i cit náboženský a ráz minulého spoločenského žitia. Nejeden prišiel, vďaka hlavne Čechom, i vzdelanejší, ráznejší. V peknom počte vrátili sa domov i naši legionári, ktorí bojovali za naše oslobodenie.“*[15] Viacero „národne aktívnych“ vojvodinských Slovákov bolo v čase vypuknutia vojny (spolu s mnohými Srbmi) preventívne internovaných uhorskými orgánmi, aj preto medzi nimi prevládali protiuhorské postoje. Na druhej strane idea česko-

---

13 Noviny *Národná jednota* uverejnili v 50. čísle v roku 1920 menovite (neúplný) zoznam 131 legionárov z Dolnej zeme, a to z Kysáča, Petrovca, Padiny, Silbašu, Pivnice, Lalite, Nového Sadu, Kovačice, Subotice, Selenče, Hložian, Lugoša, Veľkého Bečkereku, in: *Národná jednota*, roč. 1, č. 50, 1920, s. 3. *Národnie noviny* taktiež publikovali desiatky mien v zoznamoch Slovákov v légiách, zaradených podľa rodiska z Dolnej zeme, napr. Michal Antal (Slov. Komlóš, Békešská župa), Ján Balážik (Albert, Čanádska ž.), Ján Berédi (Selenča, Báčska ž.), Štefan Betamy (Pivnica, Báčska ž.), Pavel Brusnický (Sarvaš, Békešská ž.), Pavel Casar (Pivnica, Báčska ž.), Marco Čabena (Kovačica, Torontálska ž.), Štefan Čáni Ondrejov (Petrovec, Báčska ž.), Ján Červený (Petrovec, Báčska ž.), Pavel Dóri (Slov. Komlóš, Békešská ž.), Ján Ďurčiansky (Laliť, Báčska ž.), Štefan Zachar (Nadlak, Čanádska ž.), Michal Zloch Štefanov (Kovačica, Torontálska ž.) atď., in: *Národnie noviny*, 1919, roč. 50, č. 200, s. 3–4; *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 22, s. 4, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 28, s. 3, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 40, s. 4, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 44, s. 3, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 45, s. 6, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 47, s. 3, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 50, s. 3, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 50, s. 3, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 57, s. 3, *Národnie noviny*, 1920, roč. 51, č. 64, s. 4.
Na tomto mieste pripomeniem, že Česi a Slováci boli príslušníkmi nielen čs. légií, ale bojovali aj v rámci srbských dobrovoľníckych jednotiek v Rusku. Bližšie: MICIĆ, Milan: *Zapomenutý boj. Srbští dobrovolníci v Rusku 1914–1918*. Praha 2020, s. 171–190; AUSKÝ, Stanislav A.: *Dobrovolníci. Evropská politika a druhá světová válka*. Praha 2002, s. 31.

14 Podľa zistení J. Miklovica v 1. svetovej vojne zahynulo 1 349 vojvodinských Slovákov, čo predstavovalo 2,24 % z celkovej slovenskej populácie v regióne. MIKLOVIC, Jaroslav: *Zoznam vojvodinských Slovákov padlých vo Veľkej vojne 1914–1918*. Stará Pazova 2020, s. 55.

15 ČAJAK, Ján: Prívet. In: *Národná jednota*, 1920, roč. 1, č. 1, s. 1.

slovenského štátu neoslovila najmä tých Slovákov, ktorí žili v dominantne maďarskom prostredí (hoci Slovensku geograficky bližšie) a boli zmanipulovaní výchovou v intenciách uhorského patriotizmu. Napr. väčšina novohradských Slovákov v Poiplí považovala legionárov obsadzujúcich región Balašských Ďarmôt (obce Patvarc, Sudice, Častva, Ryba, dnes južne od hraníc Slovenska) za českých okupantov, vystúpila so zbraňou proti nim a jednoducho chcela zotrvať v hraniciach Maďarska.[16] Naopak Slováci z regiónov na juhu dnešného Maďarska požadovali v marci 1919 vznik osobitného slovenského politického, súdneho a administratívneho okresu so sídlom v Slovenskom Komlóši (Tótkomlós) s úradným slovenským jazykom, ktorý mal zahŕňať Slovákmi osídlené obce. Ministerský predseda Dénes Berinkey a prezident Mihály Károlyi síce ich memorandum prijali priaznivo, avšak v zložitej situácii s neurčitými sľubmi. Onedlho vláda padla a nastúpila diktatúra Maďarskej republiky rád Bélu Kuna (do istej miery však naklonená riešeniu postavenia národnostných menšín). Po nej bola nastolená rumunská vojenská správa, ale nádeje Slovákov, že tieto kraje sa stanú súčasťou Rumunska vrátane sídla župy mesta Békešská Čaba (Békéscsaba),[17] ktorú demonštratívne navštívil i rumunský kráľovský pár Ferdinand I. a Mária (Edinburská), sa nenaplnili – s výnimkou väčšej časti katastrálneho územia Nadlaku. Po odchode rumunského vojska a správy z békešsko-čanádskej oblasti (začiatkom marca 1920) boli mnohí aktivisti z radov dolnozemských Slovákov prenasledovaní, väznení, príp. donútení k emigrácii do Rumunska alebo do Československa.[18] Napokon sa vlády v Maďarsku ujal autoritatívny režim admirála Miklósa Horthyho, ktorý voči minoritám zaujal vyslovene nepriateľský postoj. Pomaďarčenie Nemaďarov bolo vo všeobecnosti považované za vlastenecký čin, hoci kvôli zahraničnopolitickým záležitostiam vláda prijala určité formálne opatrenia, ktoré mali v zahraničí budiť dojem, že Maďarsko dodržuje záväzky voči menšinám a poskytuje im právnu ochranu

16 Bližšie: MAJDÁN, János: Poipeľskí Slováci v rokoch 1918–1919. In: *Spoločný osud – spoločná cesta II. Účasť Slovákov v dvoch revolúciách (1918–1919)*. Ed. Polányi, Imre. Budapest 1984, s. 63–88.

17 Mesto Békešská Čaba bolo ešte aj po poslednom uhorskom sčítaní obyvateľstva v roku 1910 označené za „najväčšie slovenské mesto v Uhorsku". Žiadne iné mesto v Uhorsku s absolútnou väčšinou Slovákov nemalo viac obyvateľov (v r. 1910: 28 682 Slovákov, 13 271 Maďarov, 280 Nemcov; pre porovnanie v kontexte silnejúcej maďarizácie v r. 1900: 27 488 Slovákov, 9 504 Maďarov, 279 Nemcov). SVETOŇ, Ján: *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava 1943, s. 52.

18 V Békešskej Čabe bolo uväznených spolu 42 ľudí, v Komlóši – 37, v Pitvaroši – richtár J. Hostina a 10 ďalších atď. V Budapešti bol napr. internovaný evanjelický farár slovenského cirkevného zboru Martin Morháč s celou rodinou. SIRÁCKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Martin 1980, s. 193.

(čo napokon obsahovali články 54–60 Trianonskej zmluvy[19]). Reálna politika však evidentne potláčala potenciálne „nebezpečenstvo“ zo strany menšín.

Česko-slovenské reflexie v Maďarsku nadobudli špecifické črty v medzivojnovom období. Odchod „Felvidéku“[20] z Uhorska bol všeobecne považovaný za zradu na „tisícročnej vlasti“. Známy maďarizátor a spolupracovník Úradu ministerského predsedu Adolf Pechány (Pecháň), pôvodom Slovák z Ilavy, venoval v medzivojnovom období veľkú pozornosť i zahraničnopolitickým otázkam, predovšetkým maďarsko-československým vzťahom. Zaoberal sa aj vzájomnými česko-slovenskými vzťahmi, keďže spolužitie oboch národov potreboval vykresliť negatívne. V mnohých článkoch a prednáškach vyslovil veľké obavy a starosť o „smutný osud“ Slovákov, ktorí sú nútení trpieť pod českým útlakom. Touto problematikou sa v najprehľadnejšej podobe venoval v knihe *Česko-Slovensko* (vyšla v slovenčine a maďarčine v roku 1926), zostavenej z textov, ktoré použil na svojom prednáškovom turné po Maďarsku. V názore na pôvod Slovákov sa stotožnil so súdobými názormi maďarskej historiografie: „*Všetko toto svedčí o tom, že na Slovensku cez storočia tak veľké bolo križovanie krvi, že tu o jednotnom národnom kmene hovoriť nemožno. Preto u slovenského ľudu popri všeobecných slovanských ťahoch nachádzame i také vlastnosti, jakých u iných slovanských národov niet. Slovenský ľud od Čechov ako od Slovanov duševne oddeľuje ‚hungarismus‘ jako charakteristický ťah, ktorý do srdca slovenského ľudu hlboko vštepila historická minulosť tisícročnej spoločnej uhorskej vlasti.*“[21] Podobný extrém predstavovala činnosť ďalšieho hungarofila Františka Jehličku, ktorý s maďarskou vládnou podporou vydával časopis *Slovák zahraničný*.[22]

---

19 DEÁK, Ladislav: Postavenie slovenskej menšiny v Maďarsku medzi dvoma svetovými vojnami. In: *Slováci v Maďarsku*. Eds. Balážová, Eva – Grácová, Genovéva. Martin 1994, s. 13.

20 Felvidék – doslovne z maďarčiny Horný vidiek (oproti staršiemu pojmu Felföd – Horná zem v opozite Alföld – Dolná zem). V 19. storočí sa tento pojem rozšíril v maďarských a hungarofilských kruhoch, ale Slováci ho vnímali ako pejoratívny vo vzťahu k pomenovaniu Slovensko.

21 PECHÁNY, Adolf: *Česko-Slovensko*. Budapest 1926, s. 26.

22 Jehličkove formulácie sú kvázi ľudové, obsahom populistické, vyznačujú sa pokrytectvom a perfídnosťou, o čom vypovedá i jeho osobný príbeh. V jednom úvodníku napísal: *„Pre viac príčin musíme ísť s Maďarmi. Ponajprv preto. Lebo s nimi sme žili dlho, veľmi dlho, tisíc rokov. Na Uhorsko sme privykli. Uhorské pomery, zákony, ustanovizne, obyčaje sú nám známe. A vo vyšľapaných čižmách lepšie je chodiť, nežli v nových. Po druhé preto, lebo všetky naše rieky k Maďarom tečú, s Uhorskom nás spájajú. Ten starý Váh nikdy nepotečie do Prahy, lež vždy len do Budapešti, hoc by sa Beneš a Masaryk aj popukali. Po tretie preto, lebo sporiadané štátne pomery v Uhorsku nájdeme, v Čechách nie. Maďari sú národ štátotvorný, oni vedeli štát založiť a vedeli ho cez tisíc rokov udržať. Česi, jako vidíme, ani založiť nevedia ten svoj štát, i jako by ho vedeli udržať? Náš národ potrebuje pokoj, poriadok, bezpečnosť života, majetku, česti. Toto*

Medzivojnové obdobie bolo v dejinách Slovákov v Rumunsku veľmi priaznivé. Prejavovalo sa spolkovým životom, vlastnou tlačou, snahami o rozšírenie národnostného školstva, ktoré prešlo určitými zmenami následkom nových školských zákonov. Rumunsko a Československo podpísali dňa 23. apríla 1921 spojeneckú zmluvu, čo predstavovalo prvý krok k rešpektovaniu svojich národnostných menšín na teritóriu druhého štátu, a teda k priaznivým možnostiam pre Slovákov a Čechov v Rumunsku pre rozvoj ich komunít (čo viacerí z nich predpokladali i kvôli skúsenostiam vzájomnej spolupráce v opozícii voči maďarským elitám počas Rakúsko-Uhorska). Spojenectvo Rumunska, Československa a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov – tzv. Malá dohoda – bolo dotvorené zmluvou medzi Rumunskom a Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov 17. júna 1921.

V prostredí slovenskej inteligencie v Juhoslávii[23] bola zjavná snaha posilniť česko-slovenskú vzájomnosť, preto aj detský časopis *Zornička*, vydávaný Zväzom, bol dvojjazyčný: *„Týmto detským časopisom chce Sväz sblížiť naše slovenské a české dietky,* ***chce šíriť československosť už medzi deťmi*** [zvýraznil M. K.] – *časopis je totiž zpola slovenský a zpola český, ako i všetky vydania Sväzové. Slo-*

všetko len v sporiadanom štáte je možné. My teda ta sa musíme brať, kde poriadok panuje, nie ale ta, kde poriadku neni a nebude, kde všetko stojí hore nohami. Tak sa tá vec má, jako keby sme si mali voliť, do jakej rodiny sa chceme dostať: do takej, kde sú veci v poriadku, alebo do takej, kde je všetko na ruby a hore koncom. Človek už len ta sa ťahá, kde zákon, právo a kázeň panuje. A to v Uhorsku všetko nájdeme. Po štvrté i preto musíme ísť s Maďarmi, lebo oni obnovia apoštolské kráľovstvo, a toto je o mnoho lepšie pre občanov, nežli republika. Už mi je len milší jeden apoštolský kráľ, než Klofáčovci, Benešovci, Masarykovci a celá česká háveď, ktorá štát za dojnú kravu považuje, vyžiera ho a v ňom neplechu robí. Po piaté: V Uhorsku obnovil sa starodávny, svätoštefanský, kresťanský duch. Revolúcia, červená besnota, nekresťanský jed, to všetko zmizne z verejného života uhorského, kdežto v Čechách všetko toto prekvitá. Uhorsko vyliečilo sa už z choroby, do ktorej Česko teprv upadne. Mohol by si však hovoriť, milý čitateľu, že veď Maďari blížili slovenčine. Áno, boli politikovia, ktorí slovenčine blížili, ale dnes už všetci statočne, s maďarskou otvorenosťou uznávajú, že to bola politika pochybená. Dnes už každý Maďar vie, že aj Slovák miluje svoju slovenčinu, svoje zvyky a obyčaje. Každý vie, že v tejto veci aj my Slováci sme citliví, jako i Maďari. A preto dnes už nik nebude blížiť slovenčine. Práva našej materčiny budú zabezpečené a naša národná kultúra bude mať cestu otvorenú. Tŕň, ktorý sme v srdci mali, bude vyňatý; čo nás bolelo, bude odstránené. A preto heslom našim je : zpäť do Uhorska! Zpäť ku sv. Štefanovi. Nech žije Uhorsko! Nech žije a prekvitá v Uhorsku náš milý, pracovitý, tichý, mravný, spevavý národ slovenský! Pán Boh s nami i Česi preč!“ JEHLIČKA, František: Prečo s Maďarmi? In: *Slovák zahraničný*, 1919, roč. 1, č. 5, s. 1.

23 Z uhorského územia získal juhoslovanský štát Báčku, ktorá mala asi 800-tisíc obyvateľov (z toho 208-tis. Maďarov, 170-tis. Nemcov, 165-tis. Srbov, 156-tis. Chorvátov – vrátane Šokcov a Bunevcov, 50-tis. Slovákov, 20-tis. Rusínov), a Baraňu s približne 183-tisíc obyvateľmi (z toho 58-tis. Nemcov, 51-tis. Srbov, 48-tis. Maďarov a 24-tis. Chorvátov a Bunevcov). Dve tretiny Banátu, obývané etnicky zmiešaným obyvateľstvom vrátane Srbov, pripadli Rumunsku. ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 394–395.

venské deti privykajú sa na češtinu, ktorou sa budú môcť znamenite slúžiť v pozdejšom veku pri čítaní odborných kníh, ktoré majú Česi nadostač, kým zase českým deťom poslúži slovenčina pre poznanie slovenského života.“[24]

Po problémoch v 20. rokoch, keď juhoslovanský štát rezolútne presadzoval svoj vplyv v národnostnom školstve (ako aj v iných inštitúciách),[25] vydalo v roku 1927 ministerstvo osvety nariadenie (č. 7271-98), podľa ktorého v 1.–2. ročníku sa malo vyučovať výlučne po česky či po slovensky, vo vyšších ročníkoch (3. – 6.) „nacionálne predmety“ (srbochorvátsky jazyk,[26] zemepis, dejepis) sa mali vyučovať v štátnom jazyku, ostatné predmety v materinskom jazyku (z 26 hod. išlo o 19 hod.). Vo vyšších ročníkoch sa začal učiť aj predmet československý dejepis v materčine. Po celé medzivojnové obdobie bola ideológia čechoslovakizmu v prostredí vojvodinských Slovákov všeobecne prijímaná, čo nepochybne súviselo s príslušnosťou absolútnej väčšiny z nich k evanjelickej cirkvi s jej špecifickým mentálnym nastavením a s liturgiou v tzv. biblickej češtine.

Podobne to bolo u slovenských evanjelikov v Rumunsku a Bulharsku. Na základe medzištátnych dohôd do oboch krajín boli vyslaní učitelia. Bulharskí Slováci, usadení v regióne mesta Pleven v poslednej tretine 19. storočia, zväčša pochádzali z okolia rumunského Nadlaku a zo srbskej časti Banátu. V piatich súkromných školách v Bulharsku bola vyučovacím jazykom „československčina“, bulharčina sa vyučovala ako predmet, zemepis a dejepis sa takisto učili v bulharčine. Niektorí z Československej republiky vyslaných učiteľov boli nielen vítaní, ale i obľúbení, populárni. Prvá z nich Marie Matějovská (z Příbramu) prišla na základe medzištátnej dohody do dočasnej školy v Gornej Mitropoliji[27] a vraj vynikajúco zvládla slovenčinu. Josef Hříbek napísal: „*Ať jsem vstoupil do kteréhokoliv slovenského domu, všude skoro se mne ptali, zda-li jsem jejich učitelku někde v Praze neviděl. Z těch řečí bylo patrno, že svoji učitelku přímo zbožňují.* [...] *Učila slovenské děti býti hrdými na osvobozenou vlast, pěstovala v nich*

24 KLÁTIK, Ferdo: Z nášho života. In: *Naše zahraničí*, 1926, roč. 7, zv. 1, s. 58.

25 V tejto súvislosti S. Leitmann napísal: „*Slováci už v predvojnovej dobe statočne bojovali za slaviansku ideu so Srbmi, ba v rovnom počte podstúpili rôzne utrpenia pre svoju slovanskosť. Boli prenasledovaní, preháňaní, žalárovaní – a to len preto, lebo verejne vystupovali po boku Srbov. – Je len prirodzené, že keď nadišla doba sladkého oslobodenia, Slováci prví z vojvoďanských obyvateľov slávnostne prehlásili svoje pripojenie sa k trojjedinému národu Srbov, Horvátov a Slovincov v rámci Jugoslávie. Avšak po opojných dňoch radostného zmrtvychvstania čoskoro sa ujal panstva prekliaty šovinizmus a Srbi začali vystupovať ako panujúca trieda, neberúc do ohľadu ani smutnoslávne dni spoločného utrpenia, ani tú nezlomnú oddanosť slovenského ľudu, ktorou tak ľpel a ľpí na dnešnom štátnom útvare.*“ LEITMANN, Stanislav: Naše menšiny v Jugoslávii. In: *Naše zahraničí*, 1923, roč. 3, zv. 3, s. 126.

26 Oficiálne: „srbo-chorvátsko-slovinský jazyk“.

27 Detailný popis obce obsahuje článok vyslaného učiteľa – KLIMEČKA, Pavel: Slováci v Gornej Mitropoliji. In: *Naše zahraničí*, roč. 8, zv. 3, 1927, s. 107–112.

lásku k slovenskému jazyku. Odpoledne pořádala pro dospělejší mládež všelijaké kursy a večery věnovala dospělým, kteří neuměli slovensky čísti a psáti.“[28] Vďaka agilnej učiteľke sa zaujatie osadníkov za školskú výučbu premietlo do výstavby školských budov v Gornej Mitropoliji, Mrtvici (neskôr Podem), Brašljanici i Vojvodove. Postupne sa v týchto školách vystriedali takmer dve desiatky vyslaných učiteľov z Československa, spočiatku prevažne Čechov.[29]

Z vyššie uvedeného je zrejmé, že školský predmet dejepis vo všetkých krajinách s minoritami dolnozemských Slovákov má svoj obsah založený na podstatných udalostiach, špecifikách komunít a príbehoch osobností. Otázny je ale pomer slovenských národných dejín a dejín menšiny v konkrétnom štáte, ako aj miera akceptácie spoločnej histórie dolnozemských Slovákov ako osobitej entity, formovanej od prelomu 17. a 18. storočia počas osídľovania pustých južných území Uhorska po vyhnaní Osmanov.

Z problematiky učebníc národnostných škôl

Vyššie uvedený text naznačuje rezervoár dát, pohľadov a možností pre spracovanie tematiky v podobe učebnicového textu, pracovného listu, resp. informačný základ pre prípravu učiteľa. V súčasnosti sa v dvoch štátoch, v ktorých jestvujú komunity dolnozemských Slovákov – teda v Maďarsku a Rumunsku – v slovenskom národnostnom školstve vyučujú dva predmety s dejepisným obsahom. Ide o klasický štátny predmet dejepis (s prekladmi učebníc do slovenčiny) a ďalším je dejepis slovenskej minority v tej-ktorej krajine s rôznymi názvami – „dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku“ a v Maďarsku so zvláštnym pomenovaním „slovenská vzdelanosť“. Učebnice v uvedených krajinách sa nelíšia od učebníc na Slovensku či v Česku, ide o naratívny, resp. výkladovo-analytický typ učebníc, ktoré sa vyznačujú značnou informačnou nasýtenosťou (samozrejme v kontexte väčšej časovej dotácie pre predmet dejepis než je to na Slovensku).

V Srbsku má predmet dejepis v národnostnej škole pridanú časovú dotáciu, zadané témy, štandardy aj texty doplnkovej učebnice, dostupnej na interne-

---

28 HŘÍBEK, Josef: Po stopách československé emigrace v Bulharsku. In: *Naše zahraničí*, 1927, roč. 8, zv. 2, s. 74.

29 V roku 1929 prišla do Gornej Mitopoliji učiteľka Mária Kučerová, rodáčka z Prahy, ktorá tu potom pôsobila 11 rokov (a vydala sa za miestneho mládenca Tomáša Topoľského). V krátkych prózach pôsobivo zachytila tradičný roľnícky svet bulharských Slovákov. Zbierka noviel Márie Topoľskej *V putách zeme* vyšla v r. 1944 v Martine a znovu v r. 2014 v Nadlaku s úvodným slovom etnológa prof. PhDr. Jána Botíka, DrSc.

te, aj s pracovnou časťou (s úlohami, cvičeniami, tajničkami). Česko-slovenských vzťahov sa týkajú kapitoly pre 8. ročník základnej školy: 3. Vznik Česko-slovenska (s podkapitolami: Aktivita slovenských politikov, Slovensko v ČSR, 4. Mraky nad Československom (Začiatok konca ČSR, Hospodárstvo v prvej republike, Kultúra v prvej republike), 5. Slovenský štát 1939–1945 (Opozičné hnutia v Slovenskej republike, Slovenské národné povstanie), 6. Nové Česko-slovensko (Sovietizácia Československa, Pražská jar, Normalizácia v ČSR, Demokratické zmeny, Hospodárske a kultúrne podmienky v povojnovom Československu).[30] Učebnica obsahuje chronologický oblúk dejín od praveku územia dnešného Slovenska až do roku 1993, po vznik Slovenskej republiky.

K téme prvej Československej republiky uviedli autori nasledovné: „*Prvá československá ústava bola vyhlásená 29. februára 1920. Uzákonené boli v nej demokratické zásady: sloboda tlače a spolčovania, všeobecné volebné právo (aj pre ženy) a kontrola politickej moci. Na čele štátu bol prezident Tomáš Garrique Masaryk, ktorý menoval vládu pozostávajúcu z politických strán, ktoré mali väčšinu v parlamente. Hoci Československo bolo demokratickou republikou, v riadení štátu vládnuce strany uplatňovali centralistický princíp, ktorý obhajoval myšlienku existencie československého národa a popieral existenciu samostatného slovenského národa. Nadšenie slovenského obyvateľstva z vytvorenia ČSR rýchlo ochablo. Najavo vyšli veľké rozdiely v hospodárstve a sociálnej oblasti medzi oboma časťami krajiny. Slovensko bolo pod vplyvom centralizmu postavené do slabšej a nerovnoprávnej polohy s českými časťami krajiny* [...][31] V zásade ide o obsahovo korektný text (až na hodnotiacu piatu vetu), neodlišujúci sa od znenia v slovenských učebniciach.

Stručný, hutný text zaznamenal dramatické udalosti rokov 1989 – 1993, v kontexte pádu komunistického režimu a rozdelenia česko-slovenského štátu.[32] Dejepisne „zmapovať" takmer tridsaťročnú históriu Slovenskej republiky

30 GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela – ČELOVSKÝ, Samuel: *Dodatok z dejín Slovákov a Slovenska pre 5. až 8. ročník základnej školy*. Belehrad 2021, 194 s., online in: https://drive.google.com/file/d/1HPPSKiBZCIX9Y1BVDCAQguvmHokb3HGV/view.pdf (23. 12. 2022).

31 GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela – ČELOVSKÝ, Samuel: *Dodatok z dejín Slovákov a Slovenska pre 5. až 8. ročník základnej školy*, s. 139, online in: https://drive.google.com/file/d/1HPPSKiBZCIX9Y1BVDCAQguvmHokb3HGV/view.pdf (23. 12. 2022).

32 „*Zmeny sa začali študentskými demonštráciami v Bratislave 16. novembra a v Prahe o deň neskôr v roku 1989. Komunistická strana stratila podporu občanov a tým bolo zrušené aj jej vedúce postavenie v spoločnosti. Vo voľbách v roku 1990 zvíťazili politické strany, ktoré sa zasadzovali za parlamentnú demokraciu. Prezidentom nového Československa sa stal bývalý disident Václav Havel. Pokojný priebeh zmien v Československu je známy ako ‚zamatová', či ‚nežná' revolúcia. Reformy v krajine umožnili aj znovunastolenie štátoprávnej otázky Slovenska. Po mnohých sporoch a rokovaniach o vzájomnom vzťahu vo federácii politické strany sa postavili za samostatnosť Česka a Slovenska. V júli 1992 bola prijatá Deklarácia o zvrchovanosti Sloven-*

sa autori neodhodlali, podobne pri charakterizovaní života svojej národnostnej menšiny je posledným dátumom rok 2008 (vznik Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov). Snaha o jednoduchý a stručný výklad občas viedla k vynechaniu niektorých významných udalostí – napr. v súvislosti s udalosťami rokov 1968 – 1969 autori nespomenuli federalizáciu Československej socialistickej republiky, a teda formálny vznik Slovenskej socialistickej republiky ako súčasti federácie.[33] V tejto doplnkovej učebnici citeľne chýba zoznam použitej literatúry.

Učebnica pre slovenských žiakov v Rumunsku je výraznejšie zameraná na históriu slovenského spoločenstva v Rumunsku, dejiny Slovákov v materskej krajine, resp. v Československu v 20. storočí sú uvádzané skôr okrajovo. Tak je to napr. pri téme 2. svetovej vojny (ako stručné porovnanie výsledku Slovenského národného povstania a prevratu v Rumunsku 23. augusta 1944). Chronologicky je učebnica ukončená začiatkom 90. rokov, pričom najdôležitejšou udalosťou bol vznik Demokratického zväzu Slovákov a Čechov v Rumunsku. Autor Pavel Husárik vybral do učebnice kľúčové udalosti „neudalostných dejín"[34] národnostnej menšiny. Vznik československého štátu charakterizoval podrobnejšie aj keď zjednodušujúco, čo je pri mnohých učebniciach v zásade obvyklé. Pripomenul Clevelandskú dohodu (1915), ktorá predpokladala česko-slovenskú federáciu. V kontexte udalostí tiež rolu trojice hlavných protagonistov odboja: *„Lenže k programovému uskutočneniu Clevelandskej dohody nedošlo. Politickí vodcovia Čechov v zahraničí – Eduard Beneš a Tomáš Garique Masaryk – vytvorili nový plán, podľa ktorého budúci štát Čechov a Slovákov mal byť štátom, v ktorom vedúcu úlohu malo Česko. Slováci sa mali v novom štáte stať súčasťou*

---

skej republiky v SNR a v septembri bola schválená nová ústava. Vo Federálnom zhromaždení slovenskí a českí poslanci následne prijali zákon o rozdelení Československa na samostatné štáty. Od 1. januára 1993 na mape sveta existuje samostatná Slovenská republika. Po vyhlásení samostatnosti Slovenská republika pokračovala vo vytváraní demokratickej spoločnosti. Po splnení mnohých požiadaviek medzinárodného spoločenstva stala sa členkou dôležitých medzinárodných politických, hospodárskych a vojenských organizácií a 1. mája v roku 2004 aj členkou Európskej únie a eurozóny." GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela – ČELOVSKÝ, Samuel: *Dodatok z dejín Slovákov a Slovenska pre 5. až 8. ročník základnej školy*, s. 164, online in: https://drive.google.com/file/d/1HPPSKiBZCIX9Y1BVDCAQguvmHokb3HGV/view.pdf (23. 12. 2022).

33 Vecných faktografických chýb je pomerne málo. Jeden príklad nekorektnej formulácie: *„Oslobodzovanie Slovenska sa začalo prerazením Duklianskeho priesmyku sovietskou a rumunskou armádou."* GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela – ČELOVSKÝ, Samuel: *Dodatok z dejín Slovákov a Slovenska pre 5. až 8. ročník základnej školy*, s. 154, online in: https://drive.google.com/file/d/1HPPSKiBZCIX9Y1BVDCAQguvmHokb3HGV/view.pdf (23. 12. 2022).

34 „Neudalostné dejiny" – v tomto prípade vo význame histórie národnostnej minority zameranej skôr na reflexiu etnokultúrnych, spoločenských, environmentálnych dejín a dejín každodennosti – než na politické dianie (vyznačujúce sa kumuláciou udalostí).

česko-slovenského národa. Tým vlastne Slovensko nebolo považované za rovnocennú zložku budúceho štátu. Nové smerovanie zahraničnému odboju Slovákov dal Milan Rastislav Štefánik. On využil svoje politické kontakty vo Francúzsku. Ako presvedčený Slovák sa vo februári pričinil o vytvorenie Česko-slovenskej národnej rady [...]“[35] Pre porovnanie v českých učebniciach je Štefánik taktiež uvádzaný v spojení s Masarykom a Benešom, portréty všetkých troch pri danej tematike zahraničného odboja a vzniku československého štátu zvyčajne v učebniciach nechýbajú. Tematika je ale v novších učebniciach dosť nacionalizovaná a len okrajovo sa týka Slovenska a Slovákov.[36]

Pri téme Slováci v období zdanlivej demokratizácie autor určil najskôr jej nástup – od vlády Petra Grozu a sformovania Antifašistického frontu Slovákov v Rumunsku cez znovuzaloženie a reorganizáciu Československého zväzu v Rumunsku ako reprezentanta slovenskej a českej menšiny v krajine, vznik Československého gymnázia v Nadlaku (prvej strednej slovenskej školy i s českou triedou) v roku 1945 až po nástup komunistickej diktatúry. Samostatnú kapitolu tvorí presídlenie Slovákov z Rumunska do Československa. K motivácii tzv. reemigrácie P. Husárik uviedol: „*Nové pomery v Rumunsku začali podnecovať Slovákov k myšlienke vrátiť sa do starej vlasti. V roku 1946 sa začínajú debaty okolo možného vysťahovania sa. Tunajší Slováci podliehajú učiteľmi propagovanej myšlienke ohľadom lepších národných podmienok.*“[37] Vo všeobecnosti môžem konštatovať, že práve predstaviteľom inteligencie – teda hlavne učiteľom a kňazom – je v súčasnosti kladená vina za propagandu presídlenia a samotné presídlenie tisícov príslušníkov slovenských komunít – a tým aj za kvantitatívne a zároveň i kultúrne a spoločenské ochudobnenie národnosti v štáte,

---

35 HUSÁRIK, Pavel: *Dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku 2*. Nadlak 2005, s. 49.

36 Napr. v učebnici pre 8. ročník základnej školy sa našej osobnosti týka konštatovanie: „*S Masarykem a Benešem spolupracoval v cizině Slovák Milan Rastislav Štefánik, který organizoval československé vojsko bojující na straně Dohody.*“ (VÁLKOVÁ, Veronika: *Dějepis 8 novověk pro základní školy*. Praha 2014, s. 136) Ale v učebnici pre stredné školy je Štefánik spomenutý iba v jedinej vete: „*Během války myšlenku čechoslovakismu v exilu prosazoval zejména Masaryk a Slovák Milan Rastislav Štefánik (1880–1919)*“ (DVOŘÁK, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy. Učebnice*. Brno 2014, s. 30), ktorá je evidentne neprimeraným zovšeobecnením a nivelizáciou jeho miesta v zahraničnom odboji. V ďalšej učebnici je Štefánik uvedený ako slovenský astronóm žijúci vo Francúzsku, ktorý je spolu s Benešom najvýznamnejším spolupracovníkom Masaryka (ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – PARKAN, Vladimír – KUDRYS, Milan: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*. Praha 2016, s. 175). Gymnaziálna učebnica obsahuje nasledovné konštatovanie: „*Slovenský astronom a důstojník a později generál francouzské armády Milan Rastislav Štefánik organizoval ve prospěch Dohody československé vojsko zvané legie.*“ (HLAVAČKA, Milan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 3 – Novověk*. Praha 2016, s. 166–167).

37 Tamže, s. 108.

pociťované tak v Rumunsku, ako aj v Maďarsku. Slovenská menšina v Rumunsku mala pred vojnou približne 50-tisíc príslušníkov, po vojne sa vysťahovalo do Československa vyše 21-tisíc Slovákov a Sloveniek. V rámci dôsledkov Husárikova učebnica uvádza: „*Pokles počtu Slovákov viedol v konečnom dôsledku k zániku slovenských škôl v lokalitách, kde slovenské obyvateľstvo bolo už pred repatriáciou málo početné. Aj sami repatrianti v oblastiach južného Slovenska a Sudiet v nasledovných desaťročiach stratili svoju národnú identitu, asimilovali sa po tom čo vyše storočia odolávali asimilačným tendenciám vo svojom rodisku na Dolnej zemi.*“[38] Najmä transporty s umiestnením rumunských Slovákov v českých regiónoch nazývaných Sudety vyvolávali značný nepokoj a sklamanie.

Dejepisné vyučovanie v Maďarsku je oproti intenciám historického výkladu v Srbsku a Rumunsku – napr. pri 19. a 20. storočí – komplikované vo viacerých prípadoch iným či opačným pohľadom na priebeh udalostí s prvkami podporujúcimi kreovanie maďarskej národnej identity u žiakov[39] (nehovoriac o nacionalistických konceptoch vyznačujúcich sa evidentnými mýtmi, stereotypmi, skresleniami, ba dokonca už aj pseudohistorickými teóriami[40]). Preto niektoré fakty, interpretácie, závery učebníc pre štátny predmet dejepis nie sú v súlade s výkladom učebníc pre predmet slovenská vzdelanosť. Nepochybne pri samotnej výučbe, jej zameraní a výklade, je rozhodujúcim činiteľom osobnosť učiteľa a jeho postoje. Zároveň treba zdôrazniť, že výučba dejepisu „má v maďarskom školskom systéme významné postavenie“.[41] Okrem vyššej hodinovej dotácie je to povinný maturitný predmet a dejepisné znalosti sú vyžadované dokonca aj v prijímacích konaniach prírodovedných a technických študijných programov.

38 Tamže, s. 109.

39 Signatári Memoranda Slovákov žijúcich v Maďarsku z roku 2007 uviedli 11 príkladov maďarizácie slovenskej menšiny v Maďarsku, medzi ktoré zaradili aj výučbu skreslenej, „často protislovenskej histórie“. Inak – v Maďarsku v roku 2021 pôsobilo okrem 72 materských škôl 46 základných škôl, gymnázií a vysokoškolských inštitúcií, ktoré boli podľa zákona definované ako slovenské národnostné školy. HELDÁKOVÁ, Lucia: Fragmenty slovenského národnostného školstva v Maďarsku. In: *Škola a učitelia. Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku*. Eds. Demmel, József – TUŠKOVÁ, Tünde. Békešská Čaba 2021, s. 266.

40 Silnú podporu štátu majú v súčasnom Maďarsku rôzne, niekedy i obskúrne inštitúcie vymedzujúce sa ako protipól bývalého Historického ústavu Maďarskej akadémie vied – ako napr. Ústav pre maďarské štúdiá (*Magyarságkutató Intézet*), zamestnávajúci „výskumníkov“ vyznávajúcich pseudovedecké teórie (príklad: Skýti a Huni ako predkovia starých Maďarov). Tieto názory si kliesnia cestu i do dejepisného vyučovania.

41 HELDÁKOVÁ, Lucia – KALISTOVÁ, Anna: Slovenský národný naratív v dejepise Slovákov v Maďarsku. In: *Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania*. Košice – Békešská Čaba 2020, s. 44.

Učebnica slovenskej vzdelanosti v Maďarsku pre 7.–8. ročník je venovaná starším slovenským dejinám od príchodu Slovanov do Karpatskej kotliny a ďalej počas stredoveku a neskôr v uhorskom kontexte do 18. storočia – po slovenskú kolonizáciu Dolnej zeme. Nato autori nadviazali témami z národopisu vrátane hospodárskych špecifík, tradičných zamestnaní, typov osídlenia a pod. Učebnica reflektuje husitské hnutie, slovenských študentov na pražskej univerzite, prienik českého jazyka do miest v Hornom Uhorsku, ako aj podstatný fakt: „*Roku 1593 vyšiel prvý český preklad Svätého písma. Tento jazyk Kralickej biblie sa volá bibličtina. Bibličtinou sa písalo na Slovensku až do konca 19. storočia.* ***Bohoslužobná reč slovenských evanjelikov bola bibličtina*** [zvýraznili autorky učebnice].“[42]

Nasledovala učebnica s inovovaným obsahom predmetu *Dejiny a kultúra Slovákov v Maďarsku (slovenská vzdelanosť) pre 9.–10. ročník* (Budapešť 2018), ku ktorej je online dostupná i metodická príručka. Učebnica rozoberá základné črty historického vývinu od včasného stredoveku do prvej tretiny 19. storočia. Prezentuje dielo a činnosť významných osobností obdobia. Rozpracovaná je tiež hmotná kultúra (obydlia a kultúra bývania, tradičný spôsob života, zamestnania, oblečenie, kulinárstvo, ľudové umenie, remeselníctvo) a duchovná kultúra (žánre ľudovej slovesnosti, spevné útvary, hudobná a tanečná kultúra, výročné zvyky a kalendárne obyčaje, rodinné zvyky, mýtické bytosti a kozmogonické predstavy). Jedna z kapitol obsahuje krátky prehľad vývinu slovenského jazyka a rozoberá nárečia Slovákov. Čo sa týka česko-slovenských vzťahov, pri téme Vznik cirkevnej organizácie evanjelikov je určený nasledujúci obsahový štandard: „*Oddelenie evanjelickej cirkvi v Žiline (1610), organizačná štruktúra. Vplyv českých exulantov, školstvo, Kralická Biblia a Tranoscius. Teória spoločného jazykového, kultúrneho a historického pôvodu Čechov a Slovákov (čechoslovakizmus). Evanjelické osobnosti doby (Láni, Masnik, Benický – baroková poézia). J. A. Komenský, J. Jakubeus.*“[43] Oveľa väčší priestor je venovaný vlastnej histórii maďarských Slovákov s dôrazom na osídlenie v jednotlivých regiónoch. Najnovšou učebnicou je publikácia *Dejiny a kultúra Slovákov v Maďarsku (slovenská vzdelanosť) pre 11.–12. ročník* (Budapešť 2021), ktorá však zatiaľ nebola sprístupnená na príslušnej stránke (www.slovaci.hu v sekcii inštitúcie – edu-

42 KONDACSOVÁ, Anna – SZABOVÁ, Monika – KRASZLÁNOVÁ, Erika: *Slovenská vzdelanosť pre 7.–8. ročník základných škôl*. Budapešť 2007, s. 29.

43 UHRINOVÁ-HORNOKOVÁ, Alžbeta – KISS SZEMÁN, Robert – LÁSIK, Michal – ŽILÁKOVÁ, Mária: *Dejiny a kultúra Slovákov v Maďarsku (slovenská vzdelanosť) pre 9.–10. ročník. Metodická príručka*, online in: http://www.slovaci.hu/adat/htmlfiles/oktatasi-segedanyagok/re30436.pdf (28. 12. 2022).

kačné pomôcky) – tak ako iné učebnice, pracovné zošity a metodické príručky.[44]

Zvláštnosťou učebníc pre slovenské menšiny je, že takmer vôbec si nevšímajú dejiny dolnozemských Slovákov komplexne, ale sledujú výlučne líniu svojho štátu. Pritom autori učebníc majú k dispozícii viacero odborných publikácií, syntéz, ktoré by mohli pri kreovaní učebnicových textov použiť.[45]

Záver

Česko-slovenské reflexie sú v štátoch so slovenskými dolnozemskými komunitami stále prítomné a zväčša sa viažu na tradície späté s príslušnosťou k evanjelickej cirkvi (nemožno však opomenúť ani jestvujúce katolícke spoločenstvá s jasnou etnicko-národnou identitou). Istou výnimkou je hlavne prostredie v Maďarsku, kde okrem ojedinelých výnimiek je evanjelická cirkev úplne pomaďarčená a naďalej maďarizujúca i zvyšky veriacich takmer napospol už v seniorskom veku „pravej staroby", ktorí ešte navštevujú slovenské bohoslužby. Ďalšou komplikáciou je úbytok veriacich hlavne v mestskom prostredí, čo je markantné i na nízkom počte žiakov absolvujúcich predmet náboženská výchova (citeľné na jediných dvoch slovenských gymnáziách v Békešskej Čabe a Budapešti). Ide o reflexiu minulosti, pretože dnes sú väčšine verejnosti (vrátane detí a mládeže) neznáme, príp. sú vnímané okrajovo napr. cez obradový folklór a z príležitosti jubileí.

Predsa však učebnice ako prostriedky dejepisného vyučovania (určené pre výučbu dejepisu národnostnej menšiny) ponúkajú aspoň sčasti jednak pohľad na kultúrny význam českého jazyka v staršom období slovenských dejín,[46] jednak na česko-slovenské vzťahy v 20. storočí, a to vo väzbe na československú štátnosť (najsilnejšie sa česko-slovenská vzájomnosť a spolupráca prejavili v medzivojnovej Juhoslávii a Rumunsku). Jednoznačne najsilnejšie puto medzi slovenskou a českou menšinou vzniklo v Rumunsku, kde od roku 1990 pôsobí

44 Online in: http://www.slovaci.hu/Oktat%C3%A1si+seg%C3%A9danyagok-m234 (28. 12. 2022).

45 Napr.: BABIAK, Ján: *Za slnkom napoludnie (Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem, a ešte južnejšie)*. Báčsky Petrovec 2015; BOTÍK, Ján: *Etnická história Slovenska*. Nitra 2007; BOTÍK, Ján: *Slovenská Dolná zem (Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku)*. Nadlak 2019; KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov I – II – III*. Nadlak 2012, 2017, 2018; SIRÁCKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Martin 1980.

46 S takými kultúrnymi kódmi ako biblická čeština, Kralická biblia, spevník Tranoscius (Cithara sanctorum).

spoločná menšinová organizácia Demokratický zväz Slovákov a Čechov v Rumunsku.[47]

Obraz česko-slovenských vzťahov je prezentovaný v zásade pozitívne, resp. v kontakte s istými konkrétnymi udalosťami skôr neutrálne (ako napr. v súvislosti so zánikom česko-slovenskej štátnosti k 1. januáru 1993). Pochopiteľne oproti obdobiu z čias spoločného štátu, ale aj kvôli jasným väzbám na domovské krajiny otázka česko-slovenských reflexií, vzťahov ustupuje aktuálnejším otázkam relácií v polarite národnostná menšina – vlastný štát plus majorita a ostatné menšiny a národnostná menšina – Slovensko a Slováci z materskej krajiny.

POUŽITÉ ZDROJE

Periodiká

Evanjelický Církevník, 1870
Národná jednota, 1920
Národnie noviny, 1919–1920
Naše zahraničí, 1923, 1926–1927
Slovák zahraničný, 1919
Stráž na Sione, 1919

Literatúra

AUSKÝ, Stanislav A.: *Dobrovolníci. Evropská politika a druhá světová válka*. Praha 2002

BABIAK, Ján: *Za slnkom napoludnie (Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem, a ešte južnejšie)*. Báčsky Petrovec 2015

BOTÍK, Ján: *Etnická história Slovenska*. Nitra 2007

BOTÍK, Ján: *Slovenská Dolná zem (Historický a etnokultúrny vývin slovenských minorít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Bulharsku)*. Nadlak 2019

ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – PARKAN, Vladimír – KUDRYS, Milan: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny*. Praha 2016

DVOŘÁK, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy. Učebnice*. Brno 2014

GUBOVÁ-ČERVENÁ, Gabriela – ČELOVSKÝ, Samuel: *Dodatok z dejín Slovákov a Slovenska pre 5. až 8. ročník základnej školy*. Belehrad 2021

47 Nerozbili ju ani intervencie z Matice slovenskej v 90. rokoch, keď sa jej vedenie prejavovalo zjavne nacionalistickou orientáciou. V kontexte rozdelenia federácie si matičiari želali rozpad tejto národnostnej organizácie v Rumunsku – čo jej činitelia odmietli.

HAAN, Ludewit: *Cithara sanctorum, jeji historia, jeji původce a tohto spolupracowníci*. Pešť 1873
HLAVAČKA, Milan: *Dějepis pro gymnázia a střední školy 3 – Novověk*. Praha 2016
HUSÁRIK, Pavel: *Dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku 2*. Nadlak 2005
KMEŤ, Miroslav: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov I – II – III*. Nadlak 2012, 2017, 2018
KMEŤ, Miroslav: *Obrazy, symboly, ľudia. Reflexia slovenskej Dolnej zeme materskou krajinou počas medzivojnového obdobia*. Nadlak 2022
KOLLÁR, Jan: *Gako my tuto naši evangelicko-slowenskau Cjrkew rozmnožowati můžeme a máme? Kázeň při wýročnj památce poswěcenj chrámu evangelického Pešťanského w druhau slawnost letnic roku 1833*. Pešť 1833
KONDACSOVÁ, Anna – SZABOVÁ, Monika – KRASZLÁNOVÁ, Erika: *Slovenská vzdelanosť pre 7. – 8. ročník základných škôl*. Budapešť 2007
MICIĆ, Milan: *Zapomenutý boj. Srbští dobrovolníci v Rusku 1914–1918*. Praha 2020
MIKLOVIC, Jaroslav: *Zoznam vojvodinských Slovákov padlých vo Veľkej vojne 1914–1918*. Stará Pazova 2020
PECHÁNY, Adolf: *Česko-Slovensko*. Budapest 1926
SIRÁCKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Martin 1980
Slováci v Maďarsku. Eds. Balážová, Eva – Grácová, Genovéva. Martin 1994
Spoločný osud – spoločná cesta II. Účasť Slovákov v dvoch revolúciách (1918–1919). Ed. Polányi, Imre. Budapest 1984
SVETOŇ, Ján: *Slováci v európskom zahraničí*. Bratislava 1943
ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998
Škola a učitelia. Sebareflexia slovenských pedagógov v Maďarsku. Eds. Demmel, József – TUŠKOVÁ, Tünde. Békešská Čaba 2021
Reflexia slovenského národnostného školstva v Maďarsku v kontexte súčasnosti a ďalších perspektív jeho fungovania. Košice – Békešská Čaba 2020
UHRINOVÁ-HORNOKOVÁ, Alžbeta – KISS SZEMÁN, Robert – LÁSIK, Michal – ŽILÁKOVÁ, Mária: *Dejiny a kultúra Slovákov v Maďarsku (slovenská vzdelanosť) pre 9. – 10. ročník. Metodická príručka*, online in: http://www.slovaci.hu/adat/htmlfiles/oktatasi-segedanyagok/re30436.pdf (28. 12. 2022)
VÁLKOVÁ, Veronika: *Dějepis 8 novověk pro základní školy*. Praha 2014
ŽILINSKÝ, Michal: *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynejších jeho poměrů*. Szarvas 1872

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.4

STUDIE

Protektorát Čechy a Morava a Slovenský stát (Slovenská republika) v současných českých učebnicích dějepisu

IRENA KAPUSTOVÁ

The Protectorate of Bohemia and Moravia and the Slovak State (Slovak Republic) in contemporary Czech history textbooks

This paper discusses curricular documents and the target skills that pupils were are expected to acquire based on them. It also describes the methods and forms of teaching history which were, under the guidance of teachers, intended to help shape pupils' historical consciousness. Additionally, it examines the role of the history textbook as a basic didactic aid for both teachers and pupils. What is important in this regard is not only the content (information and facts) presented, but also, and especially, the principles for working with resources, ways of assigning tasks and the formulation of questions. The analytical part of the paper focuses on the most widely used textbooks in the Czech Republic, specifically analysis of the Protectorate of Bohemia and Moravia and the Slovak State. It also examines the forms of questions and other tasks assigned to pupils. In the conclusion, the analysis is briefly evaluated and discussed.

Keywords: curricular documents, history textbooks, analysis, Protectorate of Bohemia and Moravia, forms and methods of teaching

Na povolání pedagogů všech stupňů škol jsou dlouhodobě kladeny stále vyšší požadavky, které jsou úzce spojeny s modernizací vyučování. Zmíněné nároky se netýkají pouze historie, ale všech vyučovacích předmětů. Stále větší flexibilitu v přizpůsobování se novým podmínkám ve školství a celé společnosti vyža-

duje primárně ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy prostřednictvím kurikulárních dokumentů (rámcových vzdělávacích plánů především), ale také odborná veřejnost, rodiče žáků, v některých případech i žáci sami.

V dnešní době ve školách již nelze aplikovat pouze klasickou frontální výuku, ale pedagog by měl používat takové formy a metody učení, které žáky dovedou k nejvyšším hladinám klíčových kompetencí, aby dokázali aplikovat získané poznatky v každodenním životě. Je také nutné využívat velké množství didaktizovaných i nedidaktizovaných pramenů a jiných materiálů, které jsou k dispozici především prostřednictvím moderních technologií.[1] Všechny zmiňované zdroje se stávají školními historickými prameny a jejich prostřednictvím žáci získávají cílové dovednosti zakotvené v kurikulárních dokumentech. Takové požadavky kladou vysoké nároky na kreativitu, další vzdělávání, každodenní přípravu nebo např. i evaluaci učitelů i jimi vyučovanou školní mládež. V rámci výuky dějepisu často narážíme na problém, že jmenovaný předmět je mnoha recipienty vnímán jako okrajový, nekontinuální s moderní dobou a se současným světem.[2] Právě díky začlenění moderních technologií do výuky, zajímavých edukačních metod či forem výuky můžeme ale žáky k zájmu o historii dobře motivovat.

Dějepisné učebnice jsou v poslední době součástí moderních výzkumů jako specifický druh historické literatury se zvláštním edukačním určením, což respektuje jejich struktura a rozvržení. Učební texty se vedle své role základního edukačního prostředku stávají také obrazem doby svého vzniku a prezentují rovněž způsob popisu historie v konkrétním období. Stávají se tak historiograficky cennou záležitostí, přestože poznatky historické vědy ze zřejmých důvodů (srozumitelnost pro žáky, edukativní cíl) značně zjednodušují.

Od roku 2022 probíhá v České republice i na Slovensku finální fáze revize Rámcového vzdělávacího programu pro základní školství a navazovat by na ni v obou republikách měla revize RVP školství středního. V souvislosti s tímto procesem mají být inovovány i dějepisné učebnice. Než však nastane očekávaná situace, tedy vzdělávání v rámci inovovaných programů a podle nově koncipovaných učebnic, musí se pedagogové vyrovnat se současným stavem učebních textů a metodických materiálů.

1 Např. digitalizované archivní materiály.

2 Dokladují to např. koncepce ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy o spojení dějepisu se základy společenských věd nebo posílení hodinové dotace přírodovědných a technických předmětů na úkor humanitních apod.

Hlavním cílem předkládaného textu je sledovat na konkrétním příkladu témat Protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu (Slovenské republiky),[3] kterým konkrétním faktům daného období je věnována v učebnicích pozornost a jakým způsobem s nimi mají žáci dále pracovat (tzn. je-li dosahováno různých hladin klíčových kompetencí). Dílčím cílem je zjistit, zda se české učebnice věnují situaci na Slovensku ve stejném období a naopak.

Jako hlavní metoda výzkumu byla zvolena obsahová analýza učebnic cílená na faktografii a způsob práce s ní. Sledován byl dále typ a rozsah obsažených textů (základní text, doplňkový text a ikonografie) a modus operandi s nimi (otázky, úkoly a zadání pro žáky). V analýze sledované jevy a jejich vzájemná kontinuita jsou podstatou kvalitní dějepisné učebnice. Učební texty z nakladatelství SPN a Fraus jsou z důvodu přehlednosti a možnosti komparace analyzovány v tabulkách orientovaných na uvedené jevy. Nejnovější učebnice dějepisu je rovněž vydána nakladatelstvím Fraus (2022) a představuje zcela odlišný vyučovací princip, tzv. badatelský, proto nebylo možné aplikovat tabulkové schéma. Vybrána k analýze byla uvedená učebnice z důvodu, že je ve stávajícím školním roce testována plošně v celé České republice v rámci projektu D+.[4]

Současné školní učebnice dějepisu jsou základním didaktickým prostředkem, který má mít konkrétní parametry zajišťující optimální využití ze strany žáků. Zároveň mají být učební texty jako základní školní pomůcky vhodnou podporou pro pedagogy. Nutná je adekvátní verbální i ikonická prezentace učiva doplněná funkcí řídící učení (základní text, rozšiřující text, shrnutí, návody, otázky, úkoly). Přehlednost a orientaci v textu zajišťují různé velikosti a typy písma, barev atd. Každou učebnici musí doplňovat orientační aparát (obsah, členění textu na tematické celky, kapitoly, vysvětlivky pojmů, časové osy apod.).

Významným a často opomíjeným problémem je adekvátní obtížnost výkladového textu pro konkrétní věkovou kategorii žáků. Sebelépe didakticky vybavená a strukturovaná učebnice nesplní svůj cíl, pokud bude její text např. nepřiměřeně formulován pro konkrétní věkovou kategorii, přesycený faktografií a odbornými pojmy či nepřehledně strukturovaný. Učitel v současnosti stojí před nelehkou volbou, kdy si může pro svůj vzdělávací předmět zvolit z široké nabídky učebnic několika nakladatelství. Všechny učebnice nabízené v českém prostředí jsou v souladu s aktuálními vzdělávacími dokumenty a opatřeny doložkou ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Jak však skutečně poznáme, že se v lákavém obalu nachází inzerovaná kvalita a adekvátní obsah? Josef

3 Změna názvu státního útvaru ze Slovenského státu na Slovenskou republiku, k němuž došlo na základě ústavy přijaté 21. července 1939, není v učebnicích zaznamenána.

4 Podrobné informace ad klíčové kompetence a hladiny/úrovně klíčových kompetencí in: https://dejepisplus.npi.cz/o-projektu/ (30. 3. 2023).

Maňák uvádí: „*Učitel stojí mnohdy před rozhodnutím, kterou z nabízených učebnic zvolit pro výuku, neboť na první pohled všechny slibují být kvalitním pramenem poznání i zárukou účinných výsledků. Dnešní učebnice mají vesměs přitažlivý vzhled, jsou v souladu s požadavky osnov (RVP), ale značné rozdíly vykazují v rozsahu učiva, jeho zpracování a přiměřenosti danému věku.*“[5]

Nabídka učebnicového trhu je stále širší a roste také potřeba pedagogů dokázat se zorientovat v nabídce různých nakladatelství. Jednou z možných cest je intenzívní výzkum a víceúrovňová analýza učebnic. Jako nutnost se pak především jeví zveřejňování výsledků výzkumů. Aby se předešlo vydávání obsahově neadekvátních výukových pomůcek (učebnic, pracovních sešitů, atlasů), jeví se jako ideální analyzovat koncepty učebnic před jejich vydáním. Vlastní tvorba nové učebnice by pak zákonitě měla vycházet z publikovaných výsledků analýz, doporučení odborníků, požadavků MŠMT a závazných školských dokumentů.

Množství a náročnost poznatků v současném světě stále vzrůstá, a je stále obtížnější zvládat, je. Vědeckotechnický rozvoj, stejně jako sociální, ekonomické a politické změny, ke kterým dochází v celosvětovém měřítku, nutí odborníky zabývající se vzděláním přehodnocovat jeho dosavadní pojetí. Cílem moderního vzdělání nemůže být již pouze osvojení určitého penza faktografie, ale především rozvíjení takových dovedností a vlastností, jako je samostatné myšlení, dovednost řešit problémy, hodnotit a analyzovat fakta, aplikovat je, umět se rozhodovat, schopnost tvořivě komunikovat.[6] V této souvislosti se dostávají do popředí i schopnost a dovednost samostatně celoživotně získávat poznatky a orientovat se v nich, tj. samostatně se učit. Zvládnutí této dovednosti je nezbytným předpokladem pro smysluplné uplatnění v životě a ve společnosti. Výše zmíněné dovednosti jsou kodifikovány v celostátně závazných dokumentech, jako je Národní vzdělávací program a rámcové vzdělávací programy, a nazýváme je klíčovými kompetencemi.[7]

Zkušenosti mnoha pedagogů (základo-, středo- i vysokoškolských), stejně tak jako moje vlastní zkušenosti ukazují, že žáci a studenti mají stále nedostatečně rozvinutou dovednost samostatně pracovat a jsou fixováni na pamětní styl učení. Kritické výhrady k nízké úrovni připravenosti studentů pro vyšší nároky samostatnosti na středních a vysokých školách jsou ostatně zaznamenány v řadě statí, článků i monografií našich i zahraničních autorů.

---

5 MAŇÁK, Josef – KLAPKO, Dušan (eds.): *Učebnice pod lupou. Pedagogický výzkum v teorii a praxi*. Brno 2006, s. 73.

6 Viz např. PAŘÍZEK, Vlastimil: *Obecná pedagogika*. Praha 1991.

7 Rámcové vzdělávací programy, 2007, online in: http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy (30. 3. 2023).

Na všech stupních a typech škol je stále kladen důraz především na učení se z textu (od vlastních zápisků přes učebnicový text po odbornou literaturu). V této souvislosti se nabízí řada otázek, např.: Jak student percipuje text? Které poznávací činnosti se podílejí na porozumění textu? Které vlastnosti textu usnadňují nebo naopak znesnadňují efektivitu učení z textu?

Výše uvedené otázky, spolu s požadavkem větší individualizace učení, vedly k rozhodnutí věnovat se nejen problematice učení se z textu, ale také analýze učebnicových textů z hlediska sledování klíčových kompetencí. V některých částech učebního textu můžeme zaznamenat určitou ambici uplatnit mezioborový přístup (dějepis – občanská nauka / ZSV) s využitím hlediska didaktického, metodologického i obsahového. Zmíněný přístup ukazuje možnost multiperspektivního náhledu konkrétního tématu, což se zvláště u témat moderních dějin samo nabízí.

Dějepis jako vzdělávací předmět zahrnuje poznatky z mnoha dalších oborů a školních předmětů – mezipředmětové vztahy, které logicky vyplývají z historického poznání zkoumajícího vývoj společnosti ve všech oblastech života. „*Historie na jedné straně* [...] *integruje poznatky ze všech sfér života společnosti i jednotlivce, tím také integruje výsledky poznání jiných věd, které tento život zkoumají.*“[8] Výchova k občanství / základy společenských věd, česká a světová literatura a zeměpis jsou vyučovací předměty s největším počtem styčných bodů, ani přírodní vědy však nezůstávají stranou (např. logika, statistika, grafy). Dějepis je tudíž nedílnou součástí společenskovědního vzdělání. „*Smysl dějepisu spatřujeme ve významu, který tento předmět má pro společnost jako celek i pro život každého jednotlivce, jenž se dějinám učí* [...]. *Smysl dějepisu, tj. vyjádření jeho stavu k současnosti, pak určuje cíl dějepisu a spoluurčuje místo předmětu ve školské soustavě.*“[9]

Obsah žákům předávaného učiva vedle legislativně závazných norem do jisté míry ovlivňuje i sám pedagog, jenž má pravomoc rozhodnout, které informace žákům v rámci vzdělávacího procesu zprostředkuje. Hlavním inspiračním zdrojem se pak stává dějepisná učebnice s doložkou akreditace MŠMT; tedy vytvořená v souladu s Rámcovým vzdělávacím programem. Po důkladném promyšlení obsahu výuky je nutné stanovit správnou vzdělávací strategii, tedy zvolit ideální vyučovací metody a formy.[10] Motivace a aktivizace žáků představují důležité složky vyučovacího procesu, které při vhodném zařazení

8 LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2010, s. 12.

9 ČAPEK, Vratislav a kol.: *Didaktika dějepisu II*. Praha 1988, s. 141.

10 Metody – soubor činností učitele i žáků vedoucích k dosažení vytčených cílů; formy – lze charakterizovat jako vnější i vnitřní uspořádání celé vyučovací jednotky.

pomáhají usnadnit dosažení cílů, aktivizují žáky, podporují jejich kreativitu, samostatnost a vedou je ke kooperaci.

K prezentaci výsledků učebnicové analýzy tématu *Protektorát Čechy a Morava* a *Slovenský štát (Slovenská republika)* jsem zvolila dvě nejvíce využívané učebnicové řady (viz výsledky plošného celorepublikového šetření 2019–2020; vlastní disertační práce).[11] Jde o učebnice nakladatelství SPN a Fraus. SPN je jediné nakladatelství, které vydává učebnice pro ZŠ a navazuje na ně učebnicemi pro gymnázia nebo učebnicemi pro SOŠ.

Dějepisné učebnice z nakladatelství SPN Praha (pro 2. a 3. stupeň)

Nakladatelství / rozsah tématu	Text základní / rozsah obsah	Text doplňkový / obsah, rozsah	Text ikonografický	Způsob práce s učebnicí / úkoly, otázky, zadání
SPN pro 9. ročník ZŠ[12] Slovenský štát / Slovenská republika (celkem cca 1 str. A4)	kapitola III. / 2. světová válka sledované téma rozptýleně v průběhu, s. 56–70 vyhlášení státu 14. 3. 1939, s. 58 orientace státu, Tiso, HĹS, rasová nesnášenlivost × Romům, Židům, s. 62 – 63 29. 8. 1945 SNP, s. 70	ke Slovensku není	mapka rozděleného Československa (s. 58)	2 otázky zaměřené pouze na Slovensko (charakterizuj cestu Slovenska k samostatnému státu, uveď hlavní rysy režimu)
SPN pro 9. ročník ZŠ[13]	protektorát průběžně s. 57–70 15. 3. 1939;	protektorát → komentáře k obrázkům	mapka (viz výše) „Arbeit macht frei“ – Terezín;	Který spisovatel se věnuje ve své tvorbě tomuto

11 KAPUSTOVÁ, Irena: *Kánon velkých Čechů v učebnicích dějepisu od roku 1918 a způsoby formování historického vědomí mládeže v současnosti*. Ostrava 2021, s. 211, 278 atd.

12 VÁLKOVÁ, Veronika: *Dějepis 9 pro základní školy. Nejnovější dějiny*. Praha 2009.

13 Tamtéž

Protektorát Čechy a Morava (14 stran)	okupace + připojení k Velkoněmecké říši (von Neurath, Heydrich, Frank); perzekuce Židů, Romů – uvedení táborů; 2 strany věnované situaci Židů v protektorátu, jejich deportacím a vyhlazovacím táborům; domácí odboj (Obrana národa, Politické ústředí, PVVZ, odboj komunistický; západní zahraniční odboj (Londýn – Beneš, Šrámek); východní odboj (Moskva – Gottwald); atentát na Heydricha → stanné právo, heydrichiáda (Lidice, Ležáky) partyzánské skupiny 5. 5. 1945; Pražské povstání	z období protektorátu; doplňující text k obrázkům, holokaustu, Janu Opletalovi, … vyhláška o uzavření vysokých škol	koncentrační tábor Belsen; známka s portrétem Hitlera; mapka Evropy s koncentračními tábory; židovská hvězda dvojjazyčné dopravní značky; foto židovského transporu… portrétní foto J. Opletala foto z rekonstrukce atentátu	období?; otázky vedoucí k definování pojmů; co bylo obsahem „konečného řešení židovské otázky" … jednoduché otázky typu: Kdo byl Jan Opletal?; Najdi více informací o Pražském povstání nebo Zjisti, kdo spáchal atentát na Heydricha
SPN Dějepis 4 pro gymnázia[14]	neopakuje informace uvedené v učebnici pro ZŠ	základní informace jen stručně opakuje v doplňkovém textu – některé události či pojmy pouze formou otázek a úkolů		

15 KUKLÍK, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dějepis 4 pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*. Praha 2005.

SPN pro SOŠ[15]	shrnuje informace uvedené v učebnicích pro ZŠ, v některých ohledech je i redukuje		minimum ikonografie; některá se i shoduje s učebnicemi ZŠ	některé otázky se doslovně shodují s otázkami v učebnici pro 9. ročník

Autoři učebnice z nakladatelství SPN předkládají sledované téma v tradičním modu. To znamená, že výklad problematiky je proložený dotazy, ke kterým většinou stačí přečíst text a zodpovědět je. Obdobně formulované otázky jsou i na konci tematického celku. Učebnice klade důraz na práci s pojmy: zde konkrétně protektorát, diktatura, totalita, holokaust, totální nasazení, konfidenti, kolaboranti.

Žákům stačí seznámit se se základním textem učebnice a odpovědět na základě přečteného. Učebnice nerozvíjí kreativitu žáků. Hladiny klíčových kompetencí tímto typem otázek a úkolů nelze rozvíjet a zvyšovat.[14] Bonus v této učebnici představuje uvedení rozšiřující literatury ke každému probíranému tématu.

Dějepis pro základní školy a víceletá gymnázia z nakladatelství Fraus[15]

Nakladatelství/ rozsah tématu	Text základní / rozsah, obsah	Doplňkový text / rozsah, obsah	Ikonografický text	Způsob práce s učebnicí / úkoly, otázky, zadání
FRAUS pro 9. ročník ZŠ Slovenský štát / Slovenská republika (0.5 strany)	Slovensko za 2. světové války, s. 81; podepsání Ochranné smlouvy mezi Německem a Slovenskem → zahraniční politika, armáda a hospodářství	Hlinkova garda (kdy vznikla, co představovala, její role v historii)	vlajka Hlinkovy gardy portrét mladého G. Husáka	Kdy byla vyhlášena SR? Jakou roli sehrál G. Husák po roce 1968? Zjistěte jméno prezidenta SR a jeho osud po válce.

14 *KKZV – Klíčové kompetence v základním vzdělávání*. Praha 2007.

15 PARKAN, František – MIKESKA, Tomáš – PARKANOVÁ, Markéta: *Dějepis 9 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Praha 2018.

16 ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – PARKAN, František – KUDRYS, Milan: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny.* Praha 2016.

	podřízeny říši; protižidovská opatření; od 1939 se formuje odboj – občanský blok a komunistický odboj sjednoceny 1943 Vánoční dohodou, následně vzniká SNR; od 1942 vznikají partyzánské oddíly; slovenští vojáci v čsl. zahraničních jednotkách			Co si představujete pod pojmem klerofašismus?
FRAUS pro 9. ročník ZŠ Protektorát Čechy a Morava (12 stran)	ČSR v období 2. světové války, s. 70–81; okupace + připojení k Německu (říšští protektoři); perzekuce Židů a Romů – zmínka táborů; cca strana textu o situaci Židů v protektorátu, jejich deportacích, koncentračních a vyhlazovacích táborech; domácí odboj (PRNV); západní zahraniční odboj Británie a SSSR – výsadky; atentát na Heydricha → stanné právo, heydrichiáda	sloupec na volné straně listu jména protektorů jména atentátníků + doplňující otázky ukázka k vyhlášce K. H. Franka kostel sv. Cyrila a Metoděje poslední úkryt parašutistů heydrichiáda (Chelmno)	mapka rozděleného Československa podobizny protektorů pomník padlým 1. odboje poto titulní strany zvláštního vydání novin → ATENTÁT / výnos portréty Gabčíka a Kubiše velké foto pojaté jako mapka s popisky (fotorekonstrukce	Příklady otázek a zadání: Proč titul „zastupující protektor“? (s. 72) Podle obrázku rozlište 1. a 2. odboj. (s. 78) Hrála národnost parašutistů roli při atentátu? Zjistěte místa působení výsadku Silver A. Zjistěte, kdo zradil parašutisty. K čemu nabádala vyhláška po atentátu?

	(Lidice, Ležáky; dále i Javoříčko, Ploština, Prlov…), partyzánské oddíly – nová kvalita odboje (2 strany); 5. 5. 1945 Pražské povstání	jmenovány nejznámější partyzánské oddíly v Čechách (Sever, Jan Žižka…)	atentátu) památník lidickým dětem podobizna K. Krofty a generála Luži foto přehlídky partyzánské jednotky ve Vizovicích 1945	www. lidice-memorial.cz Najděte v naší historii osobnost, která reprezentuje dané období dějin.

Učebnice z nakladatelství Fraus pracuje podstatně důsledněji s kompetenčními hladinami a s různou náročností otázek a úkolů. Vnáší do učebních textů náznaky principů badatelského dějepisu, které se zásadně prosadily v nově vydané učebnici soudobých dějin pro ZŠ (2022).

Pojmy protektorát, kolaborace aj. mají žáci samostatně definovat, v učebnici se pracuje s komparací dějinných událostí, je zde patrná kontinuita s předchozími popřípadě pozdějšími dějinami (viz role G. Husáka za války a po roce 1968).

Zcela odlišným způsobem (ve srovnání s SPN) informuje také o Slovenském štátu / Slovenské republice (např. jméno prezidenta musí recipient vyhledat, v doplňkovém textu uvádí Hlinkovu gardu a její zásadní roli v daném tématu) a zapojuje do získávání informací i samotné žáky (práce s fotografií, plánkem…). Učebnicový text využívá mezioborový náhled, např. historie – literatura: „Smrt si říká Engelchen“ (Mňačko). V textu je aplikována i multiperspektivita, která podporuje rozvoj kritického myšlení.[17]

Nejnovější akreditovanou učebnicí dějepisu v ČR jsou *Soudobé dějiny*[18] z nakladatelství Fraus, jejímiž tvůrci jsou autoři z Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR). Učebnice využívá metodu badatelské výuky, která je již dlouhodobě aplikována v německy mluvících zemích[19] a také v anglosaském prostředí.[20]

17 Učební text uvádí fakt – zadaná otázka: Jak asi situaci vnímali účastníci a jak ji vnímáte vy, dnešní žáci?

18 *Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník.* Praha 2022.

19 SCHREIBER, Waltraud und Kol.: *Historisches Denken. Ein Kompetenz-Strukturmodell. Kompetenzen: Grundlagen – Entwicklung – Förderung, Band 1.* 2006, online in: https://edoc.ku.de/id/eprint/1768/1/Sonderdruck_Kompetenzen.pdf (30. 3. 2023).

20 SEIXAS, Peter – MORTON, Tom: *The Big Six: Historical Thinking Concepts,* online in: https://historicalthinking.ca/historical-thinking-concepts (30. 3. 2023).

Ke sledovanému tématu období protektorátu nová učebnice předkládá dvě lekce „Odboj a kolaborace“ a „Rasové pronásledování v protektorátu“. Slovensku učebnice žádný prostor nevěnuje. K učebnici jsou vytvořena cvičení na elektronické platformě *HistoryLab*, metodika a pracovní sešit. Badatelská otázka k lekci **odboj a kolaborace** zní: „Jak lidé reagovali na okupaci českých zemí?“

Uvedenou nejnovější učebnici není možné analyzovat identickým způsobem jako předchozí dvě, protože je strukturována zcela odlišně než učebnice ostatních nakladatelství. K odpovědi na badatelskou otázku se žáci pod vedením učitele dostanou cestou práce s různými zdroji. Text je možné členit na výkladový a zdroje (prameny písemné, ikonografické atd.), které žáci analyzují a odpovídají na otázky k nim. Otázky, které jsou žákům kladeny, nabízí metodika v různých úrovních/hladinách:[21] Nejjednodušší na základě principu vyhledat v textu nebo vyčíst z obrázku (fotografie, karikatura apod.) explicitní odpověď. Náročnější jsou úkoly, kde je nutné komparovat zdroje nebo je analyzovat.

Výkladový text obsahuje základní informace o vzniku Protektorátu Čechy a Morava, věnuje se pojmu kolaborace, uvádí, jak obyvatelstvo vnímalo okupaci. Dále je pozornost věnována atentátu na Heydricha jako zlomovému bodu. Heydrich je zmíněn jako strůjce holokaustu a člověk aplikující politiku „cukru a biče“. Ležáky, Lidice a krvavé období heydrichiády jsou zaznamenány jako odveta za atentát. Výkladovou část textu uzavírají otázky morálního charakteru: Zapojím se do odboje, nebo nebudu dělat nic? Na stejné straně (42) nalezneme i fotografii památníku operaci Anthropoid s otázkou pro žáky, proč k instalaci pomníku došlo až po sedmdesáti letech. Následuje ukázka z deníku (zdroj 1), po jejímž přečtení žáci řeší různé možné pohledy na atentát.

Druhá učebnicová strana (43) se krátce věnuje zahraničnímu (Beneš, Londýn, exilová vláda a zmínka o československých vojácích bojujících i v Africe) a domácímu odboji (ÚVOD, pronásledování gestapem, radikalizace odboje). Kromě základního textu jsou zde další zdroje k tématu pro práci žáků: ukázka z filmu Silver A (demonstrace atmosféry po atentátu a otázka), fotografie shromáždění na podporu protektorátní vlády z roku 1942 v Praze (Jaké asi byly důvody lidí k účasti na manifestaci?). Třetím zdrojem je úryvek z propagandistického německého filmu (1945) – žáci mají uvést argumenty z filmu na podporu protektorátního zřízení.

21 Podrobné informace ad klíčové kompetence a hladiny/úrovně klíčových kompetencí in: https://dejepisplus.npi.cz/o-projektu/ (30. 3. 2023).

Jak zdůvodňoval ministr Hrubý potřebu nalézt atentátníky? Tuto otázku pokládají autoři učebnice žákům v závěru lekce v *historylabovém* cvičení nazvaném „Měli udat cyklistu?“

Z uvedeného je zřejmé, že učebnice klade důraz na práci žáků s dobovými prameny a dalšími zdroji, začleněno je i zjišťování morálních hodnot, názorů žáků. Důležitou roli hraje diskuze a primární cíl je zodpovědět badatelskou otázku.

Z analýzy tří učebnic využívaných v současnosti základními školami vyplývají tři různé možnosti, jak žákům představit téma protektorátu či Slovenského státu / Slovenské republiky. Naším cílem však bylo primárně zjistit, kterým informacím učebnice věnují pozornost. Můžeme konstatovat, že všechny tři v referátu uváděné učebnice v zásadě akcentují stejné páteřní informace a liší se ve výčtu podrobností, doplňkového textu a ikonografie. Velmi odlišná je i úroveň otázek a úkolů pro žáky.

Nejméně detailní je ve výkladu badatelská učebnice, která vyzdvihuje především multiperspektivitu (různé typy zdrojů – náhledy na atentát na Heydricha nebo filmové zdroje *Silver A* – propaganda výplod protektorátního zřízení) a mezioborovost (morálka, občanská nauka). Rovněž rozvíjení klíčových kompetencí je v této učebnici na velmi solidní úrovni. Nedostatkem může být především příliš úzké zaměření na české dějiny s akcentováním holokaustu a nezařazení dějin slovenských. Za vhodné bych rovněž považovala užší propojení s evropskými respektive světovými dějinami, tzn. určité zasazení do širšího historického kontextu.

Závěrem považuji za nutné konstatovat, že sledované učebnice (i nezařazené do obsahové a textové analýzy v tomto článku)[22], s výjimkou posledního analyzovaného učebního textu z provenience Ústavu pro studium totalitních režimů a částečně také „přechodné“[23] učebnice z nakladatelství Didaktis, neodpovídají moderním trendům výuky dějepisu. Jsou zaměřeny primárně faktograficky, zcela minimálně kladou důraz na rozvoj kritického myšlení žáků a formování jejich historického vědomí cestou badatelství. Na příkladu analýzy verbálních i ikonických textů, včetně položených otázek a zadaných úkolů, zaměřených na téma *Protektorát Čechy a Morava* a *Slovenský stát / Slovenská republika,* je možné doložit absenci rozvoje samostatné činnosti žáků či zvyšová-

22 Jde i o učebnice z nakladatelství Nová škola Brno nebo PRODOS Olomouc, případně TAKTIK Praha.

23 Přechodné míněno v tom smyslu, že obsahují velké penzum faktografie, ale zároveň jsou již zaměřené na kritické myšlení žáků, odůvodňování odpovědí a objasňování (proč).

ní hladin klíčových kompetencí. Chybí analyticky i deduktivně orientovaná zadání.

Vzhledem k faktografii obsažené v učebnicích je rozsah učiva zaměřeného na protektorát z mého pohledu dostatečný v textech z nakladatelství SPN, Fraus i dalších zde neuvedených. Učebnici *Soudobé dějiny* bych naopak vytkla absenci jakéhokoli základního textu. Slovenský stát tato nová učebnice např. nezmiňuje vůbec. Do budoucna bude nutný určitý oboustranný kompromis a průsečík obou přístupů.

Ve Slovenské republice nemají vyučující a žáci možnost výběru mezi učebnicemi několika nakladatelství. Ministerstvem školství je zde akreditována pouze jedna učebnicová řada. Slovenskému státu logicky věnuje tento učební text dostatečný prostor, jakkoli nerezonující s moderními učebními trendy, avšak téma *Protektorátu Čechy a Morava* není ve slovenských učebnicích uvedeno vůbec.[24]

POUŽITÉ ZDROJE

Normativní zdroje

KKZV – Klíčové kompetence v základním vzdělávání. Praha 2007.

Rámcové vzdělávací programy, 2007, online in: http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/skolskareforma/ramcove-vzdelavaci-programy (30. 3. 2023

Učebnice

ČORNEJ, Petr – ČORNEJOVÁ, Ivana – PARKAN, František – KUDRYS, Milan: *Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny.* Praha 2016

KOVÁČ, Dušan – KRATOCHVÍL, Viliam – KAMENEC, Ivan – TKADLEČKOVÁ, Herta: *Pátrame po minulosti. Dejepis 9*. Bratislava 2015

KUKLÍK, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dějepis 4 pro gymnázia a střední školy. Nejnovější dějiny*. Praha 2005

PARKAN, František – MIKESKA, Tomáš – PARKANOVÁ, Markéta: *Dějepis 9 učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Praha 2018

Soudobé dějiny – badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník. Praha 2022

VÁLKOVÁ, Veronika: *Dějepis 9 pro základní školy. Nejnovější dějiny*. Praha 2009

24 KOVÁČ, Dušan – KRATOCHVÍL, Viliam – KAMENEC, Ivan – TKADLEČKOVÁ, Herta: *Pátrame po minulosti. Dejepis 9*. Bratislava 2015.

Literatura

ČAPEK, Vratislav a kol.: *Didaktika dějepisu II*. Praha 1988

KAPUSTOVÁ, Irena: *Kánon velkých Čechů v učebnicích dějepisu od roku 1918 a způsoby formování historického vědomí mládeže v současnosti*. Ostrava 2021

LABISCHOVÁ, Denisa – GRACOVÁ, Blažena: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu.* Ostrava 2010

MAŇÁK, Josef – KLAPKO, Dušan (eds.): *Učebnice pod lupou*. *Pedagogický výzkum v teorii a praxi*. Brno 2006

PAŘÍZEK, Vlastimil: *Obecná pedagogika*. Praha 1991

SCHREIBER, Waltraud und Kol.: *Historisches Denken. Ein Kompetenz-Strukturmodell. Kompetenzen: Grundlagen – Entwicklung – Förderung, Band 1.* 2006, online in: https://edoc.ku.de/id/eprint/1768/1/Sonderdruck_Kompetenzen.pdf (30. 3. 2023)

SEIXAS, Peter – MORTON, Tom: *The Big Six: Historical Thinking Concepts,* online in: https://historicalthinking.ca/historical-thinking-concepts (30. 3. 2023)

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 85–106

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.5

STUDIE

Obraz Čechů a Slováků v českých učebnicích soudobých dějin

JAROSLAV PINKAS

The image of Czechs and Slovaks in Czech contemporary history textbooks

This study analyses the ideological narratives and values portrayed in contemporary Czech textbooks with relation to four themes associated with Czecho-Slovak relations: the First Czechoslovak Republic, the Federation of 1969, followng the Prague Spring, the dissolution of Czechoslovakia. It explores the rhetoric, style and the definition of actors and their attributes, and touches briefly on the psychodidactic aspects of these topics.

Keywords: History; didactics; textbooks; narrative; ideology; Czech-Slovak relations

Společný stát Čechů a Slováků byl realitou po většinu 20. století. Jak se tato skutečnost reflektuje v učebnicích pro základní školy, které se věnují soudobým dějinám? Výzkum Dany Šmajstrlové ukázal, že obraz tohoto vztahu v období první republiky byl silně ovlivněn státní doktrínou čechoslovakismu.[1] Současné ideologické a legislativní rámce jsou zcela odlišné, ovšem sílu tradice nelze podceňovat.[2] Ve svém textu se zaměřím na to, jaký obraz najdou žáci v učebnicích o vztazích Čechů a Slováků v průběhu 20. století. V úvodu se pokusím

1 ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: Idea čechoslovakismu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakismus*. Praha 2019, s. 243–260.

2 Hodnotový rámec výuky je dán školským zákonem č. 561/2004 Sb., zvláště paragraf 2, rozpracován je do rámcových vzdělávacích programů. Ačkoli je někdy tento rámec označován jako „neoliberální“, shoda panuje na tom, že je inkluzivní, ne-nacionalistický a demokratic-

vymezit roli učebnice ve formování kolektivní paměti a zároveň upozornit na její význam jako nástroje státní politiky paměti. V dalších částech provedu inventuru česko-slovenských témat v aktuálně užívaných českých učebnicích dějepisu, soustředím se na jejich narativy a hodnotová východiska a popíšu rýsující se alternativy k mainstreamovému přístupu. Použité učebnice sumarizuji v tabulce 1. Základním kritériem pro výběr byla aktuálnost učebnice – tedy zda disponují doložkou ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (viz dále). Metodologické východisko výzkumu je kurikulární – budu se věnovat vzdělávacím obsahům a metodickodidaktické otázky (přiměřenost textů, motivační prvky, didaktická vybavenost atp.) zůstanou spíše stranou našeho zájmu, využiji metody diskurzivní analýzy textu a obsahové analýzy.[3]

Pokusím se o analýzu narativu u tří případů – česko-slovenských vztahů v období první republiky, federalizace v roce 1968 a sametové revoluce s následným rozpadem federace. Ohledně významu těchto témat pro historické vzdělávání panuje široký konsenzus, což je dáno jejich přítomností v učebnicích, a jsou obsažena i v platném kurikulu.[4] Budu sledovat, aktéry jednotlivých textů, atributy těchto aktérů a jejich vzájemné vztahy.

Tabulka 1: České učebnice dějepisu pro 9. ročník ZŠ a čtvrtý ročník víceletých gymnázií

nakladatelství	název	typ učebnice (viz pozn. č. 14)
Dialog	MANDELOVÁ, Helena – KUNSTOVÁ, Eliška – PAŘÍZKOVÁ, Ilona: *Dějiny 20. století*. Liberec 2017.	analyticko-syntetická
Taktik	OSTAP, Pavel – JEDLIČKOVÁ, Lenka – ŠTRPKOVÁ, Kateřina – VOKÁLOVÁ, Pavla – KOLOUCH, František – MÁCHA, Petr: *Hravý dějepis 9. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. Praha 2020.	kvazisyntéza
Prodos	BUREŠOVÁ, Jana – HÝSEK, Ondřej: *Dějepis 9. moderní dějiny*. Praha 2008.	kvazisyntéza

ký. Viz např. KVĚTINA, Jan: Koncepce liberalismu a demokracie v edukačním procesu: dekonstrukce neoliberální dominance v RVP. In: *Pedagogika*, 2016, roč. 66, č. 3, s. 312–329.

3 KNECHT, Petr – JANÍK Tomáš a kol: *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno 2008, s. 9–18.

4 *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Praha 2021, s. 57.

Nová škola – DUHA	JŮZA, Vladislav – VYKOUPIL, Libor: *Dějepis 9. Moderní dějiny. Učebnice pro 9. ročník základní školy nebo kvartu víceletého gymnázia*. [2020].	kvazisyntéza
Nová škola, s. r. o.	ČAPKA, František: *Dějepis 9. Novověk, moderní dějiny*. 2022.	kvazisyntéza
SPN	VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9. nejnovější dějiny*. Praha 2020.	kvazisyntéza
Fraus 1	*Dějepis 9. hybridní učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. Praha 2021	kvazisyntéza
Fraus 2	*Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia*. Praha 2022.	analyticko-syntetická

Kulturní role učebnic

Učebnice jsou samozřejmě v první řadě vzdělávacím nástrojem, publikací, která didakticky produktivním způsobem komunikuje specifické vzdělávací obsahy, v případě dějepisu především historické obsahy.[5] Jsou ale mnohem více než jenom vzdělávací pomůckou. Odborníci na výzkum učebnic Stuart Foster a Keith Crawford je v úvodu k reprezentativní monografii o učebnicích dějepisu označují jako „kulturní artefakty" a uvádějí, že ve všech současných společnostech jsou vnímané jako nositelé myšlenek, hodnot a znalostí o minulosti a bez ohledu na to, jak se tváří objektivně, vždy obsahují nějaký ideologický rámec.[6] Analýza odlišných narativů učebnic je jedním z nejčastějších námětů historicko-didaktického výzkumu.[7]

Výzkumníci zároveň upozorňují, že podoba učebnic je určována politickými a státními zájmy, přičemž stát má možnost využívat řadu nástrojů a opatření (v ČR je to udělování tzv. doložky MŠMT, které znamená, že na takto označené učebnice mohou školy čerpat prostředky přidělované ze státního rozpoč-

5 BENEŠ, Zdeněk: Učebnice dějepisu. In: BENEŠ, Zdeněk – GRACOVÁ, Blažena – PRŮCHA, Jan a kol.: *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha 2008, s. 9.

6 CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J.: Introduction: The Critical Importance of History Textbook Research. In: CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J. (eds.): *What shall we tell the children? international perspectives on school history textbooks.* 2006, s. 1–24.

7 V českém prostředí jsou dostupné např. FERRO: Marc: *Jak se vyprávějí dějiny dětem po celém světě.* Praha 2019; popř. JIRKOVÁ, Klára – ČERMÁK, Aleš: *Formování historie. Interpretace dějin z pohledu různých států.* Praha 2012.

tu). Při posuzování významu učebnicových narativů je však třeba mít na paměti, že vedle formálního kurikula existuje i soubor praktik a představ, který je označován jako skryté kurikulum[8] a soubor stereotypů, které jsou jen obtížně identifikovatelné, protože zpravidla stojí mimo rámec „běžných" výzkumných otázek. Vztaženo k tématu česko-slovenských vztahů: máme k dispozici poměrně rozsáhlý historický výzkum, který se ale soustředí především na dějiny konceptů, idejí a jejich užívání politickými a kulturními elitami, popř. detailní pohledy na česko-slovenské soužití, vnímané ovšem především jako vztahy mocenských elit.[9] Otázka vzájemného vnímání ze strany „obyčejných lidí" stála spíše na okraji zájmu historiků, více se jí věnovali antropologové, sociologové či psychologové.[10]

O významu učebnic při formování stereotypů lze prozatím jen spekulovat, popř. vycházet z výše naznačených zahraničních výzkumů. Využívání dějepisu jako nástroje politické integrace (skrze jednotný heroický příběh) bylo typické pro všechny státy, totalitní i demokratické. Nemuselo se jednat o přímé historické lži, jako např. v Sovětském svazu či v Číně, k dosažení žádoucího výsledku posloužil výběr faktů či rétorika. Izraelský historik Dan Porat ukazuje mimořádný význam výuky historie (a zvláště význam učebnic dějepisu) jako nástroje integrace imigrantů přicházejících do Izraele z velmi odlišných kulturních prostředí.[11] Mluví o budování „nejlepšího národního obrazu", který minulost národa představuje jako slavnou, úctyhodnou a heroickou, zatímco temnější části minulosti přechází či bagatelizuje. Jak ovšem naznačily jeho jiné výzkumy, oficiální narativ učebnic se často ocital v opozici vůči rodinné tradici žáků.[12] Tento trend bych nazval „nasvěcováním".

8 LOJDOVÁ, Kateřina: Skryté kurikulum, žité příběhy. Narativy studentů učitelství o škole. In: *Pedagogická orientace*, 2015, roč. 25, č. 5, s. 649–670.

9 Viz referenční monografii Jana RYCHLÍKA *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012, z nejnovější produkce již citovanou práci *Čecho/slovakismus*. Praha 2019.

10 HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha 2001; HŘEBÍČKOVÁ, Martina: Přesnost regionálních stereotypů a mechanismy jejich vytváření/Accuracy of regional stereotypes and mechanisms of their formation. In: *Československá psychologie*, 2013, roč. 57, č. 3, s. 230–245. KOUŘILOVÁ, Sylvie – HŘEBÍČKOVÁ, Martina: Accuracy of Slovak national stereotypes: Result of judgment or intuition. In: *Studia psychologica*, 2011, roč. 53, č. 2, s. 201–213.

11 PORAT, Dan: Reconstructing the past, constructing the future in israeli textbooks. In: CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J. (eds.): *What shall we tell the children?*, s. 195–210.

12 GOLDBERG, Tsafrir – PORAT, Dan – SCHWARTZ, Baruch B.: „Here started the rift we see today". Student and textbook narratives between official and counter memory. In: *Narrative Inquiry*, 2006, roč. 16, č. 2, s. 319–347.

Učebnicové narativy jsou tedy každopádně kulturně, případně i politicky ovlivňovány, ať už přímo, tak, že je určitý typ narativu vyžadován politickou mocí a kodifikován v kurikulu, nebo implicitně, podprahově, kdy je součástí kolektivní paměti a stereotypů a autostereotypů. Současné české učebnice dějepisu nejsou přímo ovlivňovány politickou mocí. Demokratický charakter státu a transparentní prostředí rozhodovacích procesů garantují tvůrcům učebnic (autorům i nakladatelstvím) velkou míru autonomie.[13] To však neznamená, že zde nehrají roli neviditelné a nereflektované sítě sdílených stereotypů.

Zdeněk Beneš s odkazem na polského historika Jerzy Meternického rozděluje učebnice dějepisu podle poměru syntetických a analytických pasáží, které obsahují, do třech skupin: 1. kvazisyntézy, 2. analyticko-syntetické učebnice, 3. materiálová kompendia (sbírky pramenů).[14] Naprostá většina českých učebnic spadá do první skupiny, pro kterou je charakteristický uzavřený výklad historických reálií formou encyklopedických hesel. Československé dějiny jsou zpravidla strukturovány podle klíčových okamžiků politických dějin (vznik republiky v roce 1918, zánik první republiky v roce 1938 a druhá republika, protinacistický odboj, třetí republika, nástup komunistického režimu v roce 1948 a padesátá léta, pražské jaro, tzv. normalizace, sametová revoluce a rozpad federace v roce 1992). Povaha kvazisyntézy klade na výkladový text mimořádné nároky – vzhledem k tomu, že hlavní funkcí učebnice je předat žákovi informace, je nutné posuzovat texty obzvláště pozorně, s ohledem na jejich vnitřní konzistenci, sledovat kauzalitu mezi jednotlivými informacemi, samotnou povahu těchto informací, ale i to, které informace chybí, a posuzovat použitou rétoriku. Pokud vyjdeme z výše naznačené Benešovy typologie učebnic, soustředíme se v naší analýze na funkce informativní (především informace o historických faktech) a metodologické (získávání historických znalostí, systemizace).[15]

---

13 *Sdělení MŠMT k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic*, online in: https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/sdeleni-msmt-2 (1. 2. 2023).

14 BENEŠ, Zdeněk: Učebnice dějepisu, s. 13–14.

15 BENEŠ, Zdeněk: Učebnice dějepisu, s. 11; viz též PRŮCHA, Jan: *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno 1998, s. 19–20.

První republika v učebnicích

Jedním z problémů kvazisyntéz je esencialistické pojetí národů – přistupuje se k nim jako k homogenním entitám, které mají shodné znaky a zájmy. To ve své analýze učebnic dovozoval už David Čaněk.[16] Ačkoli jeho analýza reflektovala výukové materiály vztahující se k 19. století vzniklé v první polovině 90. let 20. století, tyto závěry jsou platné i pro texty pozdější. K podobným závěrům dospěl při své analýze reprezentací středověkých slovenských dějin ve slovenských učebnicích dějepisu Andrej Findor.[17] Další trend, který se často objevuje, je „nasvěcování", tedy v intencích výše citovaných Poratových výzkumů takové reprezentace minulosti, která vyzdvihuje kladné stránky (českých) dějin (popř. dějin Čechů) a pomíjí ty problematické.

Takové „nasvěcování" nemusí být explicitní, ve stylu rétoriky 19. století, ale je spíše implicitní, podprahové, dané výběrem faktů a skutečností. Například v učebnici z produkce nakladatelství Dialog je kapitola nazvaná „Československo – ostrov demokracie ve střední Evropě", která reflektuje pozici ČSR druhé poloviny 30. let ve vztahu k Německu a německé menšině.[18] K hlavnímu výkladovému textu je přiřazeno pět pramenů, jeden rozšiřující výkladový text (věnovaný „spodině", která útočila na liberální umělce) a další rozšiřující výkladový pramen (svědectví Sydney Morella). Hlavní výkladový text popisuje ČSR v intenci názvu kapitoly, tedy jako útočiště pro emigranty před nacismem. Zatímco Češi jsou zobrazeni jako zastánci demokracie („*podporu* [ve volbách 1935 – pozn. aut.] *získaly vládní strany s programem boje proti fašismu a obrany demokracie*"), čeští Němci a Slováci ve své většině nikoliv („*Na Slovensku si své postavení udržela antidemokratická Hlinkova Ludová strana, v českém pohraničí zvítězila Henleinova SdP, zatímco německé demokratické strany utrpěly velké ztráty.*"). I když se u Němců připouští určitá diferenciace (demokratické strany, které utrpěly velké ztráty), „Češi" jsou představováni jako homogenní entita. V hlavním výkladovém textu je to zmínka o mobilizaci („*svůj vztah k zemi a demokracii dala jednoznačně najevo většina Čechů*") a především pak rozšiřujícím pramenem – svědectvím anglického novináře Sydney Morella: „*Češi pilně pracovali, aby si vybudovali stát, o jakém snili po tři sta let. A nebylo konce jejich divení, že se jim to daří. Zjistil jsem, že jsou veselí a plní nadšení. Přes zmatenou změť různých politických stran žili Češi mezi sebou v míru. Československo ostatně bylo jako ostrov míru.*" (Dialog, s. 47).

16 ČANĚK, David: *Národ, národnost, menšiny a rasismus*. Praha 1996.

17 FINDOR, Andrej: *Začiatky národných dejín*. Bratislava 2011.

18 MANDELOVÁ, Helena – KUNSTOVÁ, Eliška – PAŘÍZKOVÁ, Ilona: *Dějiny 20. století*. Liberec 2017, s. 46–47.

Z tohoto narativu se vyděluje pouze „spodina“, která útočí na levicově liberální umělce (Dialog, s. 47). Pozitivní charakteristiky jsou tedy spojovány s „Čechy“, zatímco negativní se „spodinou“. Výběr rozšiřujících textů a pramenů tak zároveň ukazuje na slabiny analyticko-syntetických učebnic – výběr pramenů může vést k ještě větší manipulaci, než je tomu u „klasického“ výkladového textu. V této kompozici se nijak nemluví o důvodech přesunu voličských nálad českých Němců od demokratických stran k SdP. Výkladové pasáže o vztahu českých Němců k republice jsou také přinejlepším nepřesné. V kapitole o vzniku Československé republiky popisuje rozšiřující výkladový text německé politické strany tímto způsobem: „*Bohaté zkušenosti z parlamentní činnosti měly i strany německé – sociální demokracie, Svaz zemědělců a Německá křesťansko-sociální strana. Ti, kdo nesouhlasili se vznikem ČSR, se v roce 1919 sdružili v Německé nacionální straně.*“ (Dialog, s. 37).

Takové formulace směřují čtenáře k tomu, že vznik ČSR odmítala pouze část českých Němců, sdružených v Německé nacionální straně. Podobný narativ je užit i ve vztahu ke Slovákům. Na jedné straně se připouští že „*Začlenění Slovenska do nového státu a jeho postavení v něm se ukázalo být složité, neboť předchozí vývoj české a slovenské společnosti byl odlišný, měly odlišnou duchovní i politikou zkušenost.*“ (Dialog, s. 39), na straně druhé jsou však tyto korektní pasáže kombinovány s informací o nejvlivnější slovenské politické straně, která je nejprve charakterizována „*spojením s katolicismem a prosazováním autonomie*“ (Dialog, s. 37) a o pár stránek později bez bližšího vysvětlení už je označena jako „*antidemokratická*“ (Dialog s. 47). Žádný pramen či rozšiřující informace, která by tyto posuny Slovenské lidové strany ilustrovala, ovšem v učebnici nenajdeme, stejně jako žádnou informaci o konstrukci čechoslovakismu. Prameny v této učebnici tak slouží především k potvrzení dominantního narativu o hodných Češích (obráncích demokracie) a problematických (nedemokratických) Němcích a Slovácích.

Výklady v jiných učebnicích jsou korektnější a méně zavádějící. Ovšem potřeba zjednodušování a syntetizace vede často k zjednodušujícím závěrům, které se někdy pohybují na hraně manipulace a v řadě případů dochází k „nasvěcování“. Východiskem analýzy jsou vybrané pasáže z výkladových textů o česko-slovenských vztazích v první republice.

Tabulka 2: Vztahy Čechů a Slováků v období první republiky v současných učebnicích soudobých dějin

učebnice, strana	**názvy kapitol // *podkapitol (popř. marginálií)***	**další doprovodné/rozšiřující materiály k tématu česko-slovenských vztahů**
Dialog, s. 36–37, s. 46	Vznik Československé republiky a její vývoj ve 20. letech Československo – ostrov demokracie ve střední Evropě	ke kapitole „Vznik Československa…“ národnostní složení obyvatel ČSR (graf) Martinská deklarace (pramen) prohlášení první čs. vlády o národnostní politice (pramen) Němci žijící na území ČSR k vytvoření státu (pramen) jazykový zákon (pramen) ke kapitole Československo – ostrov…“ svědectví anglického novináře Morella (pramen)
Fraus 1, s. 14	Československo – první léta existence // *Národnostní otázka – co je její příčinou?*	národnostní složení ČSR (graf)
SPN, s. 38, 39	Československá republika mezi válkami // *Formování republiky + Slovensko a Podkarpatská Rus*	národnostní složení Československé republiky (mapa – současná); národnostní složení – graf (Češi a Slováci jednou barvou)
Nová škola, s. r. o., s. 17	ČSR – nový stát ve střední Evropě // *Československá republika – stát několika národností*	Národnostní složení obyvatel ČSR (mapa – současná)
Nová škola – DUHA, s. 13 a 41	Cesta Československa ke státnosti / *Národnostní složení* Československo ve 30. letech 20. století // *Vztahy mezi Čechy a Slováky*	národnostní složení Československé republiky (schéma); slovenská pohlednice z roku 1933 propagující myšlenky autonomie
Prodos, s. 20, 35, 44	České země za první světové války, rozpad Rakouska-Uherska a vznik československého státu Československo ve 20. letech 20. století Třicátá léta 20. století v Československu	národnostní složení Československa v roce 1930 (mapa – současná)

Taktik, s. 9, 10	Československo mezi první a druhou světovou válkou / *Slovensko + Národnostní složení + situace na Slovensku*	národnostní složení (mapa – současná) národnostní složení (graf)
Fraus 2, s. 16–17	Národy Československa / Čechoslovakismus	dobová fotografie národnostní složení (mapa – dobová) vzpomínka Elišky Kleinové dobová reportáž v novinách připomínka poslance Nečase o legislativě týkající se Romů

Za věcně správný, nedeformovaný a informačně korektní lze označit pouze výklad učebnice nakladatelství Prodos. Slovenské autonomistické tendence jsou zde vysvětleny s odkazem na Pittsburskou dohodu, Slováci nejsou vnímáni jako jednotná skupina, ale jako vnitřně diferencovaná společnost (upozornění na politický proud reprezentovaný Hodžou i na jeho politický úspěch). Tento důraz na vnitřní rozpornost slovenské společnosti v jiných námi zkoumaných učebnicích nenajdeme. „*Na Slovensku se stala nejvlivnější politickou stranou Hlinkova slovenská ludová strana. Jejím cílem bylo na Slovensku vytvořit autonomní vládu, v řadě otázek nezávislou na československé. Jiní slovenští politikové, např. představitel agrární reformy Milan Hodža, se chtěli podílet na vládě nad celým Československem. Hodža se v roce 1935 stal předsedou československé vlády.*“ (Prodos, s. 44).

Za věcně správný, avšak nikoli za dostatečný lze označit i výklad v učebnici Fraus 1. Text sice správně identifikuje čechoslovakismus jako historický fenomén, ovšem nijak nerozebírá jeho důsledky pro vztah Čechů a Slováků. Tím je informační funkce učebnice výrazně oslabena. Větší mírou faktografických nepřesností trpí výkladový text Taktiku. „*Slováci původně požadovali autonomii v rámci Rakouska-Uherska, jak ji formulovali v Pittsburské dohodě z 30. května 1918. Během léta 1918 došlo ke změně orientace slovenských politických představitelů, kteří se shodli na směřování ke spojení se s Čechy do společného státu.* […] *Slovenské území však bylo obsazeno maďarským vojskem, nová maďarská vláda totiž počítala s tím, že slovenské území zůstane součástí maďarského státu. Složitá situace musela být vyřešena vojensky – československá armáda postupně obsadila celé slovenské území. Neobešlo se to bez bojů, ztráty na životech činily bezmála 15 000 mužů.* […] *Při pohledu na mapu prvorepublikového Československa vidíme, že v zemi žili vedle Čechů a Slováků početné národnostní menšiny – Němci, Poláci, Maďaři, Rusíni a Židé. Díky velmi moderní ústavě z roku 1920 měly všechny menšiny zabezpečeno vlastní školství, rozvoj národní kultury a směly ta-*

ké tvořit vlastní politické strany. Přesto nebylo postavení menšin v zemi jednoduché. Pokud šlo o obyvatele maďarské a německé národnosti, ti se často nesmířili se ztrátou svého původně nadřazeného postavení v rámci rakousko-uherské monarchie a dlouho odmítali spolupracovat s nově vzniklým státem. Slovensko bylo agrární zemí, průmyslových závodů bylo na Slovensku málo, lidé se živili převážně zemědělstvím. Slováci neměli rozvinuté vlastní školství, maďarský školský systém nebyl dostatečně národně orientován, učitelé nemluvili slovensky a potlačovali slovanské vlastenectví. Češi postupně napomohli vybudovat na Slovensku státní správu, školství a bezpečnostní aparát. Jejich působení vnímali někteří Slováci rozporuplně, často jako další odnárodňovací snahy, tentokrát nikoli maďarské, ale české. Problémem byla rovněž idea čechoslovakismu, která se dokonce stala státní doktrínou. Na jedné straně umožňovala obhájení vzniku národního státu (Čechů a Slováků bylo dohromady více než ostatních národností), na druhou stranu nedávala Slovákům dostatečný prostor pro jejich vlastní národnostní požadavky.“ (Taktik, s. 9–10).

Korektně popisuje úskalí česko-slovenských vztahů („rozporuplné“ vnímání české modernizace Slovenska, problémy ve vzájemných vztazích), ovšem výklad o Pittsburské dohodě (autonomie Slováků v rámci Rakouska-Uherska) ani údaj o ztrátě na životech v československo-maďarské válce nejsou korektní. Otázky intencionality historických aktérů („nedostatečná národní orientace školského systému“) se ještě dotknu.

Věcně správné informace (neposkytnutí slíbené autonomie Slovákům) obsahuje i výklad Nové školy, s. r. o., ovšem problémem tohoto textu je primárně esencialistický přístup k národům a také „nasvěcování“. Informace o tom, že nová republika neposkytla Slovákům autonomii, stojí hned vedle další informace o tom, že Slovákům hrozilo pomaďarštění a Češi pomohli Slovensku s výchovou „nové generace vzdělanců“. „*Ani soužití Čechů a Slováků nebylo od začátku jednoduché. Nová republika Slovákům neposkytla autonomii, dohodnutou na konci války českými a slovenskými politiky v zahraničí. Přitom pro Slováky znamenalo začlenění do československého státu záchranu před pomaďarštěním, které jim na počátku 20. století hrozilo. Slovensku pomohl po roce 1918 příchod českých učitelů, právníků, státních úředníků, kteří vychovávali novou generaci slovenských vzdělanců.*“ (Nová škola, s. r. o., s. 17).

Na straně jedné tedy stojí pomáhající Češi, na straně druhé nevděční Slováci. Aktérem, který nesplnil sliby o autonomii, je pak „nová republika“, nikoli české politické elity. Za nekorektní považuji výklad v učebnici SPN, a to kvůli nedostatečné distanci autorky vůči historické skutečnosti. „*Československo bylo mnohonárodnostní stát. Češi a Slováci vystupovali už od války jako jeden československý národ a nehovořilo se tudíž o Češích a Slovácích, ale o Čechoslovácích.*

Bylo to nutné – Slováků bylo méně než Němců a pouze dohromady vytvořili Češi a Slováci většinu. Čeština a slovenština byly pokládány za dvě nářečí téhož československého jazyka, a proto byly obě úřední řečí. Češi a Slováci měli tedy v republice výsadní postavení." (SPN, s. 38).

Spojení Čechů a Slováků do jednoho národa považuje autorka za „nutnost", čímž zásadně vystupuje z role historičky/vzdělávatelky a stává se apologetkou státní politiky prvorepublikové ČSR. Na straně druhé zdůrazňuje v dalších pasážích i patronizační tendence Čechů vůči Slovákům (syndrom staršího bratra). Takto otevřená pozice autora/autorky je v námi sledovaném vzorku ovšem spíše výjimečná, a přestože tato konkrétní teze je kontroverzní, lze jistě přiznání této pozice ocenit.

Téměř všechny kvazisyntézy zdůrazňují kontrast mezi průmyslovými českými zeměmi a zaostalým Slovenskem. Slovensko bylo jistě ve srovnání s českými zeměmi daleko méně industrializované, ale obraz, který se objevuje v učebnicích je zavádějící. Ve snaze o zjednodušení se tak buduje „orientalistický" diskurs bukolického hornatého Slovenska, kde se „*většina obyvatel živí pastevectvím ovcí a dřevařstvím*". (SPN, s. 29). Zvolená dichotomie vyspělý × zaostalý zároveň upozorňuje na přežívající diskurs modernity, která jednoznačně pozitivně kóduje průmysl, zatímco zemědělství je atributem „zaostalosti". V čase klimatické krize je myslím na místě tento diskurs přehodnotit.

Zjednodušování je nedílnou součástí výkladových textů učebnic. Didaktická transformace patří k základní výbavě vzdělavatele, ovšem míra zjednodušování je velkou otázkou k diskusi. Na těchto konkrétních příkladech ilustruji, že podoba didaktické transformace vedená snahou o přiměřenost může mít i své (doufejme, že nechtěné) důsledky pro oborovou znalost.[19]

Za zajímavý fenomén, který se objevuje v několika učebnicích lze označit tezi o „nadřazeném" (případně výsadním) postavení Němců a Maďarů v Rakousku-Uhersku.[20] Domnívám se, že teze o „nadřazenosti" pramení z toho, že (plnohodnotnými) úředními jazyky byly v monarchii pouze němčina a maďarština, což implikovalo lepší možnosti v uplatnění příslušníků těchto národů ve státní správě, případně větší komfort při úředním jednání. Monarchie ovšem byla právním státem, který deklaroval po většinu 19. století rovnost před zákonem a prostor politických a občanských práv se neustále rozšiřoval ke všem jejím občanům, nikoli pouze k těm německé či maďarské národnosti. Tuto tezi tak považuji spíše za anachronismus, případně stereotyp, jehož kořeny bychom

19 Jan SLAVÍK, Tomáš JANÍK. Významová struktura faktu v oborových didaktikách. *Pedagogika*, 2005, roč. 55, č. 4, s. 336–354; Petr KNECHT. Didaktická transformace aneb od „didaktického zjednodušení" k „didaktické rekonstrukci". *Orbis scholae*, 2018, roč. 1, č. 1, s. 67–81.

20 Vyskytuje se v SPN, Fraus 1, Taktik a Nová škola – DUHA.

zřejmě našli v období první republiky, popř. dokonce v období nacionálních bojů v 19. století.

Obrazy federalizace

V tématu pražského jara kladou výkladové texty do popředí události v českých zemích, především v Praze, slovenská perspektiva je upozaděna. Jedinou informací vážící se k tématu česko-slovenských vztahů je federalizace republiky. Na rozdíl od tématu první republiky zde zpravidla chybí rozšiřující zdroje či prameny charakterizující stav česko-slovenských vztahů (ilustrativní fotografie Alexandra Dubčeka či dalších politiků do této kategorie nepočítám). Rozšiřující materiály se zpravidla orientují na jiná témata pražského jara. Ve všech sledovaných učebnicích se objevuje informace o plánování federalizace v rámci Akčního programu a (s výjimkou Frausu 2) o důsledcích této federalizace pro uspořádání státu. Důsledky se ovšem omezují na opulentní výčty oficiálních názvů nově vzniklých republik, které snad můžeme interpretovat jako hlubinně psychologickou fascinaci státem jako „otcem" a zdrojem všeho, popř. jako hledání „fantomu objektivity", prostě snahy deklarovat nezpochybnitelná „pozitivní fakta". Tuto tendenci ilustruje citace z Nové školy, s. r. o. *„Porážka „pražského jara" znamenala konec snah o reformu komunistického režimu v Československu. Jediným pozitivním výsledkem reformního úsilí byla v lednu 1969 změna československého státu na federaci, která zrovnoprávnila Čechy a Slováky. ČSSR byla tvořena dvěma rovnoprávnými republikami – českou a slovenskou. Místo jedné vlády jsme měli tři – federální a dvě národní: českou a slovenskou. Vedle Federálního shromáždění existovaly dva národní parlamenty. Záležitosti, o kterých dosud rozhodovaly orgány v Praze, přešly do pravomoce českých a slovenských ministerstev a úřadů.*" (Nová škola, s. r. o., s. 100).[21]

V této pasáži se operuje se dvěma základními koncepty – se státem a jeho proměnami a s národy, které se stávají hlavním aktérem dění (vnímaného výhradně v politických souvislostech). Zajímavá je také pozice autora textu – podobně jako v případě části výkladu v SPN věnované „nezbytnosti" čechoslovakismu i zde přejímá aktérskou perspektivu a ruší historicitu situace, když ztotožňuje historické aktéry s „námi". Chybí ovšem aktivistické komentování této situace. I zde najdeme nepřesné či nekorektní tvrzení – problematika pravomo-

21 Podobné výčty názvů republik obsahují také učebnice SPN, s. 112; Taktik, s. 96; Nová škola – DUHA, s. 102), obdobné platí o popisu rozdělení ČSFR v roce 1992.

cí byla daleko komplikovanější, než popisuje text, míra zjednodušení je zde natolik veliká, že jde spíše o zkreslení.

Nad rámec popisu státoprávních změn jde učebnice Taktiku, ve které čtenář najde zmínku o kořenech slovenské nespokojenosti s omezením slovenské samosprávy v důsledku změny ústavy v roce 1960: „*ČSSR bylo nově rozděleno na 10 krajů včetně hlavního města Prahy. Ústava také v podstatě zlikvidovala zbytky slovenské autonomie a dovršila centralizační snahy.*“ (Taktik s. 94). Obsáhlý a korektní výklad na toto téma obsahuje učebnice Prodos:

„*V šedesátých letech současně rostla nespokojenost Slováků s postavením Slovenska v rámci Československa. Ústava z roku 1960 totiž upevnila státní centralismus, hlavně vůči Slovensku. To naopak chtělo pro sebe v rámci ČSSR více samostatnosti. Do čela slovenské politiky se v polovině šedesátých let dostali politici, kteří chtěli posílit suverenitu Slovenska, především Jozef Lenárt a Alexander Dubček. Prezident ČSSR Antonín Novotný však viděl v každé snaze Slováků o uplatnění národních práv ohrožení státní jednoty.*“ (Prodos, s. 110).

Delší časovou perspektivu federalizace obsahují pouze texty z produkce Dialogu a Frausu 2. U Dialogu jsou však některé další informace značně problematické: „*Federace se však nemohla rozvinout za situace, kdy byla ve státě jediná řídící síla, KSČ. Rozdíly v ekonomice obou částí státu se v dalších dvaceti letech tzv. normalizace zmenšovaly a téměř ztratily. V politické oblasti mělo Slovensko příznivější podmínky, protože perzekuce tam byla daleko menší než v českých zemích a možnost sociálního uplatnění větší. V 80. letech mezi novou inteligencí sílily myšlenky na samostatný stát.*“ (Dialog, s. 141).

Tezi o příznivějších politických podmínkách lze akceptovat, ovšem poznámku o větších možnostech sociálního uplatnění již nikoli – aktuální výzkum pro ni nedává žádnou oporu. Závěrečná věta o myšlenkách „na samostatný stát“ pak je zcela mimo politickou imaginaci pozdní normalizace. Myšlenky na samostatný stát (spíše nostalgické) se rozvíjely více v luďáckém exilovém prostředí, nikoli na Slovensku samotném.[22] Korektní výkladové teze se mísí s nepřesnostmi, zavádějícími informacemi i ryzími fantaziemi. Zajímavým fenoménem je i národní identifikace politiků. Zatímco čeští politici nejsou národnostně identifikováni („prezident Ludvík Svoboda“), slovenští politici občas takto identifikováni jsou – „Slovák Alexander Dubček“ (popř. „slovenský politik Alexander Dubček“) či „Slovák Gustáv Husák“.

22 Za toto upozornění děkuji Janu Mervartovi z Filozofického ústavu Akademie věd ČR.

Sametová revoluce a rozpad Československa

Podobně jako pasáže o pražském jaru i výklad o sametové revoluci se zaměřuje téměř výhradně na události z české perspektivy a stejně tak absentují rozšiřující materiály (ilustrativní fotografie událostí nebo politiků za rozšiřující materiál nelze považovat). Jedinou připomínkou celostátního rozměru revoluce je zmínka o Verejnosti proti násiliu (obsahují všechny učebnice mimo Frausu 2 a Taktiku). Obsáhlejší výklady se objevují až u tzv. pomlčkové války v souvislosti se změnou názvu republiky v roce 1990 a poté samozřejmě u rozpadu federace. V učebnici Nová škola, s. r. o., se objevuje nepřesnost ohledně iniciátora změny názvu republiky („*V roce 1990 jednali poslanci o změně názvu státu, protože dosavadní název Československá socialistická republika nevyjadřoval změny po roce 1989. Čeští poslanci navrhovali návrat k prvorepublikovému názvu Československá republika. S tím nesouhlasili slovenští poslanci.*“ (Nová škola, s. r. o., s. 111). To je ovšem spíše drobnost.

Zásadnější je určení kauzality rozpadu federace, motivace, perspektivy a odpovědnost jednotlivých aktérů tohoto rozpadu, případně jeho etické dimenze. V tomto směru všechny sledované učebnice selhávají (buď jsou zavádějící, nebo alibistické) a jen obtížně se hledá nějaká pasáž, kterou by bylo možné označit za korektní. Ilustrovat to můžeme v tabulce 3.

Tabulka 3: Srovnání obrazu rozpadu federace v českých učebnicích dějepisu[23]

Dialog, s. 167	U části slovenských občanů a politiků nacházely sílící ohlas myšlenky samostatného Slovenska. Po dlouhém jednání v průběhu roku 1992 bylo Československo rozděleno. Zákon o zániku federace schválilo NS 25. listopadu, od 1. ledna 1993 začaly svůj samostatný život Česká republika a Slovenská republika.
Fraus 1, s. 139	Hned od počátku sametové revoluce se projevovaly rozdíly v představách o státoprávním uspořádání mezi českými zeměmi a Slovenskem. Na Slovensku začaly převládat nacionalistické hlasy žádající konfederaci nebo samostatnost. Rozdílný byl i názor na ekonomickou reformu. Rozpory vyvrcholily po parlamentních volbách v roce 1992. Představitelé vítězných stran Václav Klaus a Vladimír Mečiar se nakonec dohodli na rozdělení státu. 1. ledna 1993 se na mapě Evropy objevily dva nové státy: Česká republika a Slovenská republika.

23 Do přehledu nezařazuji text učebnice Fraus 2, protože ten nemá charakter výkladu, ale spíše úvodního motivačního textu.

SPN, s. 141	Po volbách v roce 1992 narůstaly rozpory mezi českými a slovenskými zeměmi. Federální shromáždění proto rozhodlo o zániku Československa. Dne 1. ledna 1993 vznikly dva samostatné státy: Česká republika a Slovenská republika.
Nová škola, s. r. o., s. 111	Napětí v českých a slovenských vztazích vyvrcholilo po volbách v červnu 1992. V českých zemích získala nejvíce hlasů koalice ODS a Křesťanskodemokratické strany v čele s Václavem Klausem, na Slovensku strana HZDS v čele s Vladimírem Mečiarem. Bylo zřejmé, že vítězství těchto stran se zcela rozdílnými programy nemůže vést k vytvoření funkční vlády. Ukázalo se, že rozpad Československa je nevyhnutelný. Za této situace Václav Havel v červenci 1992 odstoupil z úřadu prezidenta ČSFR. Po složitých jednáních o budoucí podobě státu se čeští a slovenští politici, bez ohledu na veřejné mínění, v létě 1992 dohodli na rozdělení společného státu.
Nová škola – DUHA, s. 116	Postupně se však začalo vytvářet napětí v českých a slovenských vztazích, které vyvrcholily po volbách roku 1992, kdy v České republice a na Slovensku vyhrály strany se zcela rozdílnými programy. To nemohlo vést k vytvoření fungující vlády. Vše směřovalo k rozpadu Československa. Nastala složitá jednání, ve kterých se čeští a slovenští politici v létě 1992 dohodli o rozdělení společného státu. Na to reagoval Václav Havel a v červenci 1992 odstoupil z funkce prezidenta.
Prodos, s. 126	V létě 1990 se konaly první svobodné volby do parlamentu. V Československu se vytvořil pluralitní politický systém, ve kterém prostřednictvím volné demokratické soutěže usilovaly o prosazení svého politického programu různé politické strany. Nový název státu zněl Česká a Slovenská Federativní republika (ČSFR). Od 1. ledna 1993 přestalo Československo existovat. Bylo rozděleno na základě dohody nejvyšších českých a slovenských představitelů na dva samostatné státy – Českou republiku a Slovenskou republiku.
Taktik, s. 121	Na Slovensku začaly převládat hlasy volající po nezávislosti. V červnu 1992 proběhly druhé parlamentní volby, ve kterých na Slovensku vyhrálo Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), které usilovalo o rozdělení státu, a v Čechách Občanská demokratická strana (ODS). Postupně narůstaly vzájemné rozpory a názorové rozdíly mezi českou a slovenskou politickou reprezentací, které vyústily v ústavní krizi. Dne 17. července 1992 přijala Slovenská národní rada usnesení, ve kterém byl vysloven požadavek na osamostatnění. V návaznosti na to dne 20. června abdikoval prezident Václav Havel. Předseda HZDS a slovenský premiér Vladimír Mečiar a předseda ODS a český premiér Václav Klaus dojednali rozdělení státu. Dne 13. listopadu byl přijat zákon o dělení majetku obou federativních republik a o jejich oddělení. Dne 25. listopadu vstoupil v platnost zákon o zániku ČSFR a 31. prosince 1992 došlo k rozdělení ČSFR a vzniku dvou samostatných republik – České republiky a Slovenské republiky.
Fraus 2, s. 98	1. ledna 1993 vznikly rozdělením Československa Česká republika a Slovenská republika. Skončilo tak soužití národů, které trvalo (s šestiletou přestávkou během druhé světové války) necelých osm desítek let [...]. Jedním z důsledků pražského jara byla federalizace. Až do této doby nemělo Slovensko svůj vlastní parlament, federalizace znamenala rozdělení státu na českou a slovenskou část, přičemž každá

	část měla svůj vlastní parlament, a kromě toho existoval i společný, federální parlament. Tato skutečnost však byla zakrytá všeprostupující mocí komunistické strany, která všechny zastupitelské orgány (ať už republikové, či federální) kontrolovala a tím znemožnila skutečnou dělbu moci. Dlouhodobě neřešené problémy a politické vyjednávání o vztahu Čechů a Slováků se tak projevily až po pádu komunistického režimu v roce 1989. Spory o podobu společného státu vypukly hned na jaře 1990 a kromě „běžných" ekonomických otázek v nich hrály velkou roli vzájemné představy a předsudky.

V určení odpovědnosti za rozpad federace postupují učebnice buď jednostranně, když připisují odpovědnost výhradně slovenské straně (Dialog, Fraus 1, Taktik), nebo se jakékoli analýza vyhýbají (Prodos, SPN, Nová škola, s. r. o., Nová škola – DUHA). Ze skupiny jednostranných výkladů lze přístup Dialogu označit za méně manipulující, než přístup Taktiku či Frausu 1. V Dialogu se nemluví o tom, že nacionalistické hlasy převládaly (jako u Frausu 1 či u Taktiku), zdůrazňuje se, že myšlenky samostatného Slovenska nacházely ohlas „u části slovenských občanů". Ovšem i taková formulace je minimálně nekorektní – preference Slovenské národní strany, která jako jediná podporovala v prvních volbách nezávislost, nepřesáhly nikdy 15 % voličů. Korektní by tedy bylo napsat „malá část". Mimořádně zavádějící je formulace u Taktiku, která tím, že zmiňuje slovenskou deklaraci nezávislosti, vytváří dojem, že právě tato událost byla klíčová. Ve všech sledovaných učebnicích chybí analýza odpovědnosti české politické reprezentace, kterou historikové považují v případě rozpadu federace za spoluzodpovědnou (vnímání Slovenska jako „brzdy" transformace a geopolitických rizik).[24]

„Alibistické" strategie popisu rozpadu považuji za korektnější – neobsahují hodnocení situace, ale její neutrální popis. Aktéry jsou buď „země, mezi nimiž narůstají rozdíly" (SPN), nebo „vztahy, v nichž se vytváří napětí" (Nová škola – DUHA; Nová škola, s. r. o.) popř. „spory", které vypukly, aniž by byli aktéři těchto sporů blíže identifikováni (Fraus 2). V případě učebnice Prodos chybí jakékoliv vysvětlení, vznik nových států je prostě konstatován. Tím se autoři vyhnuli omylům a nepřesnostem, ovšem zcela rezignovali na informační hodnotu textu. Jediný text, který zdůrazňuje odpovědnost politických elit, které pominuly veřejné mínění, je u Nové školy, s. r. o. („*Čeští a slovenští politici bez ohledu na veřejné mínění se dohodli na rozdělení státu.*").

24 Viz např. STEIN, Eric: *Česko-Slovensko. Konflikt – roztržka – rozpad*. Praha 2000, s. 250–253; RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 610.

Obraz rozpadu má jednoznačnou kauzalitu, která se odráží i v použité rétorice a stylistice. Pasivní vazby a autoritativní soudy typu „vše směřovalo k rozpadu“ či „došlo k rozdělení“ podporují deterministické přemýšlení o dějinách, které se nemohly odehrát jinak, než jak se odehrály. V pozadí je prezentistická představa dějin směřující neodvratně k přítomnosti bez možnosti nějaké alternativy.

Konstruktivistický přístup – přednosti a rizika

Pokusem o vykročení z primoordialistických přístupů k popisu národů byla učebnice Fraus 2 vycházející důsledně z konstruktivistického přístupu k výuce, v jehož rámci žák není pouze příjemcem informací, ale zároveň aktivně pracuje s vzdělávacími obsahy. Z hlediska typologie učebnic bychom ji mohli zařadit mezi analyticko-syntetické učebnice, ve které má úvodní text primárně motivační roli, teprve sekundárně je i zdrojem informací. Informační prvky slouží jako podpora pro práci žáků s historickými zdroji – prameny a texty historiků a v analýze těchto zdrojů, jejich interpretaci a následně v hledání syntetizujícího závěru je jádro činnosti žáků, nikoli v reprodukci faktografie ve výkladovém textu. Z toho důvodu nelze mechanicky srovnávat informační hladinu této učebnice s ostatními učebnicemi v námi zvoleném vzorku. Učebnice programově rezignuje na holistický přístup k vyprávění o dějinách a soustředí se pouze na klíčové okamžiky soudobých dějin.

Česko-slovenské vztahy se zde koncentrují do dvou kapitol: „Národy Československa“ a „Rozpad Československa“. Informační prvky v první kapitole se zaměřovaly na vysvětlení konceptu nacionalismu, specifika občanského práva a konceptu čechoslovakismu. Jádrem kapitoly ovšem bylo 5 zdrojů, které ilustrovaly odlišné perspektiv jednotlivých národů žijících v ČSR. Kapitola rozpad Československa obsahovala informační texty shrnující státoprávní vývoj Československa ve 20. století a charakteristiku stereotypů. K informačním prvkům jsou přiřazeny 4 zdroje, které prezentují problematiku česko-slovenského soužití v 60. a v 90. letech 20. století. Ačkoli se kapitoly týkají národních entit, nepředstavují tyto entity jako homogenní společenství, ale skrze prameny promlouvají k žákům jednotlivé části národního společenství, přičemž důraz je kladen na vnitřní rozpory. Ilustrovat to můžeme na obrazu Čechů ve vzpomínce Elišky Kleinové v první zmíněné kapitole této učebnice: *„My jsme se dostaly do střetu s národnostním problémem tím, že jsme chtěly – jako ostatní děti – cvičit, rodiče nás chtěly zapsat do Sokola. Ale tam nás nepřijali, poněvadž jsme byli Židi. A to bylo v první republice! Byly určitý momenty, kdy jsme nesli tíhu tý dia-*

spory, i když jsme žili normálním měšťanským životem. Abychom mohli cvičit, dali nás rodiče do Lasalla, což byla sociálně demokratická tělesná výchova." (Fraus 2, s. 17).

Při povrchním čtení pramene se jeví „Češi" jako xenofobové, kteří nepřijali do svých řad (do členů Sokola) dítě židovského původu. Při podrobnějším pohledu ovšem čtenář zjistí, že Eliška Kleinová byla nakonec přijata do jiné (sociálnědemokratické) tělocvičné jednoty. „Češi" zde nejsou představení jako jednotný kolektiv, ale jako komunita, v níž se vyskytují jak rasistické, tak nerasistické hodnoty. Učebnice se zpravidla vyhýbá silným esencialistickým soudům, ale klade důraz na tuto pluralitu komunit. V intencích výše citovaného Poratova výzkumu nepředstavuje silný a hrdý obraz národů jako jednotných společenství, ale spíše zdůrazňuje jejich rozpornost. Aktéry také zpravidla nejsou kolektivní entity (národy), ale spíše konkrétní lidé, případně kulturní artefakty reprezentující pouze dílčí perspektivy.

Rizika tohoto přístupu závisí na kulturní a politické perspektivě posuzovatele. Liberálně orientovaný posuzovatel vidí rizika daná metodickými limity učitelů a učitelek, které tyto texty používají. Při špatném metodickém vedení se nemusí dílčí perspektivy složit do „velkého obrazu" a místo něj zůstane jen směs dojmů a tříšť zajímavostí. Konzervativně uvažující posuzovatel by mohl odmítnout celý koncept národa jako sociálního konstruktu, a tedy i celý vzdělávací záměr učebnice jako z principu škodlivý.

Ale ani tato učebnice nepostrádá „master narativ", tedy dominující vyprávění, které se line jako červená niť celým příběhem 20. a 21. století. Ústředními aktéry ovšem nejsou státy ani národy, ale konkrétní lidé, kteří se střetávají s tlakem mocenských či ideologických aparátů, technologií, životního prostředí či obecně s „těmi druhými", s jinými lidmi, kteří mají jiné názory, kulturu či jazyk. Změna funkce „výkladového" textu (rezignace na „výklad minulosti") neznamená rezignaci na samotné vyprávění. Důraz je ale kladen na reflexi minulosti, není to vyprávění „jak to bylo", ale „proč to, co bylo, by pro nás mohlo být důležité". Podstatná je tedy situovanost autora / autorského týmu a vysvětlení jeho/jejich vstupní pozice do příběhu minulosti.

Závěr

Učebnice soudobých dějin byly opakovaně předmětem kritiky obecných pedagogů a didaktiků. Dušan Klapko, který se zabýval obsahy učebnic soudobých dějin (vydaných v letech 1998–2002, tedy v současné době – 2023 – již bez doložky MŠMT) z pohledu didaktické teorie, konstatuje faktografickou přetíže-

nost učebnic a všímá si také „nasvěcování". Při analýze osobností došel k závěru, že zatímco ze světových dějin jsou zmiňovány spíše osobnosti s negativními konotacemi (diktátoři), české osobnosti jsou reprezentovány „těmi hodnými".[25] Zdá se ovšem, že tento trend v učebnicích přetrvává.

Strategie „nasvěcování" není manipulací v tom smyslu, že by docházelo k falzifikaci faktů, jedná se spíše o takový výběr faktů a informací, který představuje vybraná témata v dobrém světle a zdůrazňuje především pozitivní aspekty těchto témat. V případě zobrazení česko-slovenských vztahů v aktuálně využívaných učebnicích soudobých dějin je předmětem „nasvěcování" především první republika, v níž se vztah Čechů a Slováků vnímá dichotomicky (vyspělí, demokratičtí Češi versus nerozvinutí, přírodní Slováci), což vlastně odpovídá diskursu českých médií ve vztahu ke Slovákům.[26] Méně často je toto „nasvěcování" pak viditelné u popisu rozpadu federace, („růst nacionalistických nálad na Slovensku").

Problém ale není jen etiketizace národů, ale jejich představování jako jednotných kolektivů, tedy v zásadě esencialistický diskurs. Ačkoli tento přístup už zřejmě nemá přímé politické souvislosti a cíle (mobilizovat žáky skrze nacionalismus) a je spíše důsledkem setrvačnosti, neznamená to, že nemá politické důsledky. Tím, že referenčním aktérem je sjednocený národ, se žáci učí uvažovat o minulosti především tímto prizmatem, což může napomáhat jejich afinitě vůči nacionalismu v xenofobní podobě. Dalším důležitým aktérem příběhu je stát.

Při hledání odpovědí na důvody přežívání esencialistického diskursu v učebnicích můžeme zatím jen spekulovat – výzkumy na toto téma chybí. Jedna z možných odpovědí může znít tak, že autoři sledují spíše politiku paměti („výchovné cíle") než hluboké porozumění historické skutečnosti. Výše citovaný Crawford upozorňuje nejen na politickou, ale i na ekonomickou stránku vzniku učebnic, tedy na zájmy vydavatelů učebnic, kteří vycházejí vstříc očekáváním publika (učitelské veřejnosti) ovlivněného jak sférou odbornou, tak sférou politickou, popř. mediální (čemuž by nasvědčovalo přejímání mediálního diskurzu o Slovácích do narativu učebnic). Konzervace esencialismu přináší i ekonomické benefity, protože není třeba investovat do inovace, stačí jen drobně pozměnit stávající texty.

Ačkoli se jedná pouze o dílčí sondu primárně zkoumající narativ česko-slovenských vztahů, můžeme z této analýzy učinit i několik obecných závěrů:

25 KLAPKO, Dušan: Analýza učebnic dějepisu pro ZŠ jako evaluační nástroj efektivní kvality didaktických textů. In: MAŇÁK, Josef – KLAPKO, Dušan (eds.): *Učebnice pod lupou*. Brno 2006, s. 53–72.

26 HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*, s. 99.

- Jedním z výrazných problémů výkladového textu je autorská perspektiva. Ve snaze přiblížit žákům minulost volí někteří autoři a autorky prezentistický pohled na minulost.
- Výkladové texty trpí vysokou mírou nespolehlivosti a chybovosti. Z námi sledovaného vzorku je nejspolehlivější (nejméně chybová) učebnice Prodos, všechny ostatní učebnice obsahují poměrně dost nepřesností, faktografických chyb, či přímo manipulací (zvláště Dialog u témat první republiky).
- Narativita směřuje k dichotomii na straně jedné a unifikaci na straně druhé. Ve snaze o působivost vyprávění volí autoři dichotomizující přístupy, které vyostřují protiklady mezi jednajícími aktéry. Příběh je pak atraktivnější, ale méně historicky přesný. Aktéři jsou ovšem v zájmu plynulosti příběhu představováni jako vnitřně jednotné entity.
- Kognitivně náročnější úkoly obsahují pouze učebnice Dialog a Fraus 2, ovšem u Dialogu je problémem výběr pramenů směřujících k „nasvěcování“ historických událostí a fenoménů. Příklad Dialogu ukazuje, že model analyticko-syntetické učebnice není sám o sobě zárukou kvality, ale i v tomto modelu závisí na zvoleném narativu.
- Tato dílčí sonda ukazuje nutnost diskutovat podobu didaktické transformace historických obsahů do podoby vzdělávacích materiálů.

Na závěr je třeba zdůraznit limity studie. Jedná se pouze o dílčí sondu do narativu učebnic soudobých dějin, soustředěnou navíc pouze na vzdělávací obsah, resp. malý výsek obsahu – narativ česko-slovenských vztahů ve 20. století, nikoli na didaktický aparát s obsahem spojený. Studie nezkoumá ani využití učebnice v praxi. U jednotlivých učebnic panují velké tematické rozptyly – např. učebnice Nová škola, s. r. o., klade více než jiné důraz na témata z kulturních dějin, z dějin každodennosti atp. To ovšem tato studie nesledovala. Je třeba si uvědomit, že klíčovým faktorem vzdělávacího úspěchu není primárně učebnice, ale učitelé a učitelky, kteří ji umí ve výuce vhodným způsobem využít. Jak dokládá výše citovaná Crawfordova a Fosterova studie, dobří pedagogové umějí kreativně využít i méně kvalitní učebnice, třeba ke kritické dekonstrukci narativu.[27]

27 CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J.: Introduction.

POUŽITÉ ZDROJE

Učebnice

BUREŠOVÁ, Jana – HÝSEK, Ondřej: *Dějepis 9. moderní dějiny*. Praha 2008

ČAPKA, František: *Dějepis 9. Novověk, moderní dějiny*. 2022

Dějepis 9. hybridní učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia. Praha 2021

JŮZA, Vladislav – VYKOUPIL, Libor: *Dějepis 9. Moderní dějiny. Učebnice pro 9. ročník základní školy nebo kvartu víceletého gymnázia*. [2020]

OSTAP, Pavel – JEDLIČKOVÁ, Lenka – ŠTRPKOVÁ, Kateřina – VOKÁLOVÁ, Pavla – KOLOUCH, František – MÁCHA, Petr: *Hravý dějepis 9. Učebnice pro 9. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. Praha 2020

Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia. Praha 2022

VÁLKOVÁ, Veronika. *Dějepis 9. nejnovější dějiny*. Praha 2020

Literatura

BENEŠ, Zdeněk: Učebnice dějepisu. In: BENEŠ, Zdeněk – GRACOVÁ, Blažena – PRŮCHA, Jan a kol.: *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha 2008, s. 9–19

CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J.: Introduction: The Critical Importance of History Textbook Research. In: CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J. (eds.): *What shall we tell the children? international perspectives on school history textbooks.* 2006, s. 1–24

ČANĚK, David: *Národ, národnost, menšiny a rasismus*. Praha 1996

FERRO, Marc: *Jak se vyprávějí dějiny dětem po celém světě.* Praha 2019

FINDOR, Andrej: *Začiatky národných dejín*. Bratislava 2011

GOLDBERG, Tsafrir – PORAT, Dan – SCHWARTZ, Baruch B.: „Here started the rift we see today“. Student and textbook narratives between official and counter memory. In: *Narrative Inquiry*, 2006, roč. 16, č. 2, s. 319–347

HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha 2001

HŘEBÍČKOVÁ, Martina: Přesnost regionálních stereotypů a mechanismy jejich vytváření/Accuracy of regional stereotypes and mechanisms of their formation. In: *Československá psychologie*, 2013, roč. 57, č. 3, s. 230–245

JIRKOVÁ, Klára – ČERMÁK, Aleš: *Formování historie. Interpretace dějin z pohledu různých států.* Praha 2012

KNECHT, Petr – JANÍK Tomáš a kol: *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno 2008

KNECHT, Petr: Didaktická transformace aneb od „didaktického zjednodušení“ k „didaktické rekonstrukci“. *Orbis scholae*, 2018, roč. 1, č. 1, s. 67–81.

KLAPKO, Dušan: Analýza učebnic dějepisu pro ZŠ jako evaluační nástroj efektivní kvality didaktických textů. In: MAŇÁK, Josef – KLAPKO, Dušan (eds.): *Učebnice pod lupou*. Brno 2006, s. 53–72

KOUŘILOVÁ, Sylvie – HŘEBÍČKOVÁ, Martina: Accuracy of Slovak national stereotypes: Result of judgment or intuition. In: *Studia psychologica*, 2011, roč. 53, č. 2, s. 201–213

KVĚTINA, Jan: Koncepce liberalismu a demokracie v edukačním procesu: dekonstrukce neoliberální dominance v RVP. In: *Pedagogika*, 2016, roč. 66, č. 3, s. 312–329

LOJDOVÁ, Kateřina: Skryté kurikulum, žité příběhy. Narativy studentů učitelství o škole. In: *Pedagogická orientace*, 2015, roč. 25, č. 5, s. 649–670

PORAT, Dan: Reconstructing the past, constructing the future in israeli textbooks. In: CRAWFORD, Keith A. – FOSTER, Stuart J. (eds.): *What shall we tell the children?*, s. 195–210

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha 2021

Sdělení MŠMT k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic, online in: https://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/sdeleni-msmt-2.

STEIN, Eric: *Česko-Slovensko. Konflikt – roztržka – rozpad*. Praha 2000

ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: Idea čechoslovakizmu v českých učebnicích dějepisu a občanské nauky vydaných v letech 1918–1938. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čecho/slovakizmus*. Praha 2019, s. 243–260

PRŮCHA, Jan: *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno 1998

RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha 2012

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 107–118

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.6

STUDIE

Čo má zostať z veľkého sveta histórie, keď vstúpi do sveta výučby dejepisu? (možné podnety k diskusii)

VILIAM KRATOCHVÍL

What should remain of the 'big world of history' once it enters the 'world of history teaching'? (Some input for discussion)

This paper discusses problems related to how pedagogical content for teaching history is selected and shaped. It draws attention to the fact that the criteria for defining such content in the teaching of history are still lacking or work only in theory. The inability to overcome these limitations seems to be forcing history teaching into a state of excessive chronological complexity. As a result, teachers and students are left with quasi-synthetic material that often provide a confusing and overwhelming account of historical developments. Such material does not go beyond the surface of political history, promoting a pedagogical environment that is dominated by passive listeners. Therefore, this paper suggests to establish some stepping stones to change the way education and the teaching of history should be understood; it also focuses on the process of selecting and shaping pedagogical content. The stepping stones are to be understood as a call for a broader discussion between the stakeholders who influence the actual selection and shaping of the content for teaching history.

Keywords: pedagogical content, selection criteria, content reduction, history, history teaching as a retrospective construct, synthetical-analytical textbooks, educational history (re)sources, history learning categories, historical consciousness dimensions, history teaching metalevel

„*Aby som sa vzdelával, otváram učebnicu dejepisu* [...] *Listujem stránkami a otvorím ľubovoľnú stránku, je to strana 337. Hovorí o roku 1805. Je tam: Jeden námorný triumf, tri zoskupenia, dvakrát koalícia, jeden sa vyberá na pochod, jeden sa spojí s niekým, jeden posilňuje svoje sily, jeden sa priblíži, jeden niečo získa, jeden vstupuje, jeden dobyje tábor, jeden pochoduje smerom k Rýnu, jeden cez Ansbach, jeden smerom na Viedeň* [...] *To všetko na jednej stránke, celé to pripomína príbeh šialenca.*"

Heinrich von Kleist[1]

Učenie a učenie sa o minulosti je vždy založené na obsahu. Preto sa jeho výber považuje za jeden z kľúčových problémov, samozrejme nielen didaktiky dejepisu. Pri výbere učebného obsahu zohrávajú dôležitú úlohu tvorcovia vzdelávacích programov, autori dejepisných učebníc a v neposlednom rade i učitelia dejepisu, keď v každodennej výučbe spolu so žiakmi pracujú s učebnicami ako hlavným médiom výučby. Súčasne tieto učebnice sú aj prostriedkom nevyhnutnej učiteľovej didaktickej rekonštrukcie pre svojich žiakov, lebo ich najlepšie pozná na rozdiel od iných aktérov.

Všetci však rozhodujú o tom, akú mieru komplexnosti dosiahne vymedzený učebný obsah, ktorý je výsledkom transformačnej, rekonštrukčnej cesty od obsahu historiografie ako vedeckej disciplíny k obsahu vzdelávacieho programu a ku konkrétnemu, spresnenému učivu vymedzenému v učebniciach dejepisu. Súčasne táto transformačná cesta by mala byť aj cestou z pasce chronologickej obsahovej úplnosti, čo sa nám však dlhodobo nedarí aj napriek tomu, že „*podstatou vzdelávania nie je prijímanie a osvojovanie učebných obsahov, ale formovanie, vývoj, zrenie intelektuálnych síl žiakov*".[2] Alebo ako to kedysi vyjadril Jerome Bruner: „*Výučba (dejepisu – pozn. autora) je úsilie napomáhať alebo stvárňovať vývin.*"[3] K tomu samozrejme treba prispôsobiť vybraný učebný obsah, čo však nie je vždy samozrejmé, zvlášť v našej dlhodobo tradičnej transmisívnej škole a výučbe dejepisu.

Jej hlavným mechanizmom, ktorý umožňuje prechod hotových poznatkov, je ich odovzdávanie od toho, kto vie, tomu, kto nevie. Úlohou žiakov je hlavne počúvať, súčasne sledovať rýchlo sa meniace obrazy na dataprojektore, často písať to, čo im naďalej diktuje učiteľ, zapamätať si, porozumieť a následne reprodukovať, navyše v prevažujúcej písomnej podobe faktografických testov, čas-

1 BENN, Gottfried: Zum Thema Geschichte. In: *Das Hauptwerk, zweiter Band: Essays, Reden, Vortrage*. Wiesbaden 1980, s. 244.

2 Tamže, s. 71.

3 BRUNER, Jerome: *O podstate a problémoch vyučovania.* Bratislava 1968, s. 15.

to aj bez porozumenia v metafore „telefónneho zoznamu." Takto sa osobnosť žiaka redukuje na jeho pamäť a na predstavu o jeho myslení, či inteligencii ako prázdnej nádoby, ktorá sa postupne plní kladením poznatkov na seba v prevažujúcom rozptýlenom opisno-faktuálnom poznaní kognitívneho vzdelávania.[4] Tomáš Janík takúto školu trefne vystihol transmisívnou metaforou: „*Výučba (dejepisu – pozn. autora) je pridávaním tovaru do skladu, kde príliš nezáleží na tom, čo je vo vedľajšom sklade.*"

Dokazujú to aj nasledujúce vybrané učebné otázky a úlohy z učebného obsahu z niektorých súčasných českých vlastivied pre štvrtý ročník základnej školy, ktoré sú postavené už na chronologickom princípe od najstarších dejín[5] a jednoznačne idú nad rámec platného rámcového vzdelávacieho programu pre prvý stupeň základnej školy. „*Jak se jmenovaly sestry kněžny Libuše? V čem byli výjimečné? Zjistěte, kdy Oldřich a Břetislav vládli českému knížectví.*[6] *Co si představuješ pod pojmem stát? Potřebují lidé státní zřízení? Jaký je rozdíl mezi státem v raném středoveku a v současnosti? Jak se dostal k moci člověk ve středověku? Co oslabovalo panovnickou moc v českém státe? Jak vyřešil kníže Břetislav spory o nástupnictví? Které území připojil k českému knížectví kníže Oldřich?*[7] *Pokus se zjistit v encyklopedii či na internetu datum vyvraždění rodu Slavníkovců na Libici a zaznač jej do časové osy. „Šíření křesťanství." Metoděj s Konstantínem honí pohany. Koho Metoděj a Konstantín chytne, ten padne na kolena a sepne ruce. Vysvobozen může být dalším pohanem, který se ho dotkne nebo oběhne. Vysvobozený pohan může pokračovat ve hře. Každý pohan má dva životy. Zvítězí Metoděj s Konstantínem, nebo pohané?*"[8]

---

4 TONNUCI, Francesco: *Vyučovat aneb naučit.* Praha 1998, s. 47. Tonnuci cituje Plutarcha, ktorý tvrdil, že inteligencia nie je nádoba, ktorá sa plní kladením poznatkov na seba, ale skôr drevo, ktoré horí.

5 J. A. Komenský v Škole vševednej z roku 1651: „*Začátkem dějepisu je, když se dovede pamatovati a vypravovati, co se stalo nedávno, kterak si vedl ten neb onen, v té neb oné věci, třeba to bylo jen dětinské. Menší může býti ochutnání politiky, poněvádž rozumnost tohto útlého věku sotva sahá dále než je rodný dům, avšak přece je možné, budou li pozorovati, že někteří muži v obci scházejí se do radnice a slují radní a někteří z nich jmenuje se starostou, soudcem, notářem.*" KOMENSKÝ, A. Jan: *Škola vševedná to jest dielňa všeobecnej múdrosti. Výber z potockých spisov a rečí J. A. Komenského.* Bratislava 1992, s. 97. Na základe tejto Komenského myšlienky vznikla na Slovensku v roku 1998 koncepcia propedeutického dejepisu v 5. ročníku druhého stupňa základnej školy, k tomu: synteticko-analytická učebnica: KRATOCHVÍL, Viliam – DANIŠ, Miroslav: *Dejepis 5. Pátrame po minulosti.* Bratislava 2015.

6 KONEČNÁ, Magdaléna: *Vlastivěda 4: Porozumění v souvislostech: Pro 4. ročník základní školy. Poznáváme naše dějiny z pravěku do novověku.* Brno 2018, s. 28.

7 ČECHUROVÁ, Milana – JEŽKOVÁ, Alena, BORECKÝ, Daniel: *Vlastivěda 4 pro 4. ročník základní školy: Člověk a jeho svet.* Praha 2016, 2019, dva svazky, s. 81.

8 KLECH, Pavel et al. *Hravá vlastivěda 4. Nejstarší české dějiny pro 4. ročník základní školy.* Praha 2016, s. 20, 22, 23.

Nevieme, či sa dá jednoznačne odpovedať na túto otázku z uvedenej nekorektnej až vulgarizujúcej simulačnej hry postavenej už na prvom stupni na stereotype „my kresťania a oni pohania", ale takmer s veľkou pravdepodobnosťou väčšina štvrtákov prehráva súboj s počiatočným dejepisom, ktorý je svojím vybraným učebným obsahom v úplnom rozpore so psychosomatickými osobitosťami deväť- až desaťročných detí. Tie sú vo svojom veku výrazne konfrontované s politickým dejinami v prevažujúcom faktografickom prístupe, čo sa odráža v množstve otázok a úloh zameraných vo veľkej miere na vedomosti a neprimerané historické pojmy, ako je napríklad štát, moc, vláda alebo Svätá ríša nemeckého národa! Takýto postup je hrubým porušením zásady primeranosti a v podstate učebný obsah predstavuje pre mnohých žiakov len informácie pre informácie bez adekvátneho porozumenia. Jednotlivé témy sa v podstate preberajú len preto, aby sa odovzdali informácie. Na to sú však lepšie prostriedky ako výučba vlastivedy. V tejto súvislosti sa potom vynára naliehavá otázka, podľa akých kritérií vyberali autori týchto učebníc učebný obsah? Prečo autori porušili rámcový vzdelávací program, keď išli nad jeho rámec? Napokon kto schválil tieto učebnice? Aký význam majú pre žiakov a učiteľov takto spracované učebnice? Do akej miery rozvíjajú primeraným spôsobom myslenie žiakov? Čo znamenajú najstaršie národné dejiny pre deväť- až desaťročné deti? Ako im rozumejú? Čo tým sledujeme a pod.?

Domnievame sa, že tieto naznačené otázky sa dotýkajú aj mnohých českých i slovenských učebníc dejepisu, v ktorých je preexponovaný učebný obsah národných a svetových dejín, na čo dlhodobo poukazujú učitelia v neustálom strese, že im ujde čas skôr, ako odučia príslušné učivo, alebo položia dobrú otázku študentom. Národné i svetové dejiny, nesprávne chápané ako úplný súhrn minulých udalostí, sa nemôžu plne sprostredkúvať v obmedzenom čase, ktorý je k dispozícii, zvlášť na Slovensku, kde pre piaty až ôsmy ročník je v učebnom pláne základnej školy vymedzená len jedna vyučovacia hodina týždenne. V deviatom ročníku sú to dve!

Na uvedené problémy potom opakovane reagujeme výberovým konceptom skôr mechanickej redukcie, v ktorej obsahová premena spočíva v bezcieľnom mechanickom škrtaní informácií vo vzdelávacom štandarde. Takto chápaná redukcia sa v našom priestore odohrala už niekoľkokrát a i naďalej sa odohráva aj v súčasnosti v prebiehajúcej reforme základnej školy na Slovensku. Treba ešte zdôrazniť, že v priebehu takejto redukcie je stále prítomné riziko, že „škrtneme" aj také učebné prvky, ktoré sa v skutočnosti považujú za dôležité či nevyhnutné.

Súčasne tento koncept redukcie neumožňuje systematickejšie overiť aktuálnosť tradičných tém z národných či svetových dejín, prípadne ich preskupiť

a novým spôsobom ich nanovo reštrukturalizovať, napríklad po určitom čase. Navyše táto redukcia sa odohráva bez dopredu vymedzených istých noriem a najmä kritérií výberu a reštrukturalizácie učebného obsahu. Napríklad, do akej miery je vybraný učebný obsah exemplárny, spracovaný z vedecko-odborného hľadiska, z hľadiska podstatnosti, dôležitosti a závažnosti? Aký význam má tento historický obsah pre prítomný život žiakov?[9] Tu treba zdôrazniť, že problémy historickej orientácie v našej prítomnosti spočívajú v hľadaní a vymedzovaní takých historických tém pre žiakov, ktoré prepájajú súčasnosť a rozširujú skúsenosti žiakov a ich predstavy.[10] Podobne si treba klásť otázku, aký význam má pre budúci život žiakov, čo si majú žiaci vlastne odniesť z dejepisu pre svoj budúci život občana v demokratickej spoločnosti, v momente, keď už zabudli temer všetky fakty? Ďalej, ako je vymedzený obsah vnútorne štruktúrovaný? Napokon, ako je tento učebný obsah zrozumiteľný a pochopiteľný pre žiakov, ktorých vnímame ako celistvé osobnosti so svojimi psychosomatickými osobitosťami.

Aj tu niekde spočíva dôvod, aby sme začali intenzívnejšie uvažovať a diskutovať o tom, aby sme v škole nevyučovali len hotové produkty vedy, ale hlavne učiť aj procesy objavovania a tvorenia týchto produktov v rámci žiackeho skúmania sveta. To znamená pracovať s produktami vedy ako výskumným nástro-

---

9 Uvedené významy – exemplárny význam obsahu, význam učebného obsahu pre prítomnosť a budúcnosť žiakov by sa mali stať kľúčovými kritériami pre výber učebného obsahu jednotlivých učebných predmetov vo vzdelávacom programe. Podobne ako vo Francúzsku z pohľadu dejepisu a zemepisu, ktorý sa chápe ako integrovaný predmet, je pre výber učebného obsahu dominantné kritérium – význam učebného obsahu pre prítomnosť žiakov, aj preto sa tu z tohto dôvodu mení učebný obsah dejepisu a zemepisu každých desať rokov, čo vytvára pre učiteľov priestor na vysvetľovanie súčasného diania. Napokon o tom hovorí jeden z kľúčových francúzskych programových učebných cieľov. Cieľom výučby dejepisu je vysvetľovať prítomnosť. K tomu: LOUBETOVÁ, Zuzana: Dějepis ve Francii: rozbor dokumentů a propojení se zeměpisem. In: *Kritické listy*, 2010, č. 40, s. 34, online in: https://kritickemysleni.cz/wp-content/uploads/2020/05/KL40_web.pdf (30. 3. 2023).

10 O tom má tiež hovoriť metodický princíp vo výučbe dejepisu, ktorý kladie dôraz učiteľa v tesnej interakcii so žiakmi na prítomnosť v zmysle jeho schopnosti sprítomňovať minulosť a prehlbovať ich vedomie súvislosti medzi minulosťou, prítomnosťou a možnou budúcnosťou. Je to v podstate neustály pohyb z minulosti k prítomnosti a naopak, a navyše ide v ústrety žiakom, lebo prejavujú často väčší záujem vtedy, keď je minulosť prepojená s prítomnosťou i budúcnosťou. V tomto prípade sa im minulosť javí ako dynamickejšia a realistickejšia. Súčasne je im aj bližšia, nepozerajú sa na ňu ako na niečo vzdialené, čo už v prítomnosti nenadobúda žiaden význam. Preto je veľmi dôležité brať zreteľ na prítomnosť a žitý vzťah žiakov k nej spolu so zreteľom na minulosť, teda čo z nej využívame v našej prítomnosti. Uvedený metodický princíp predstavuje tiež obranu pred výučbou minulosti len pre minulosť, čo je často typické pre náš školský dejepis. K ďalším siedmim metodickým princípom pozri: KRATOCHVÍL, Viliam: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu. K predpokladom výučby.* Bratislava 2019, s. 97–111.

jom v zmysle, ako sa na to prišlo, ako to fungovalo z perspektívy žitého prítomného vzťahu žiakov k minulosti. Lebo táto „minulosť je rekonštrukciou dávnych spoločností a ľudských bytostí, o ľuďoch a pre ľudí, ktorí sú zapojení do siete dnešnej ľudskej skúsenosti."[11] Práve z potrieb tejto prítomnosti si rekonštruujeme minulosť, preto históriu i školský dejepis treba chápať ako retrospektívny konštrukt, ktorý je vždy závislý od potrieb prítomnosti. Potom akékoľvek možné rozhodnutia o výbere učebného obsahu treba považovať za limitované z hľadiska jeho časovej prítomnosti i platnosti vo vzdelávacom programe či v učebniciach dejepisu, ktoré tento program konkretizujú a spresňujú.

Podľa nášho názoru by sa história nemala učiť len ako materiál, ale skôr ako myšlienka. Takýto prístup by mohol oslabiť kánonickú prítomnosť jednotlivých tém s vysokou mierou obsahovej komplexnosti v úplnom chronologickom usporiadaní.[12] Rovnako tak napĺňanie vzdelávacích programov či učebníc dejepisu učebným obsahom ako súčasti tradičného chronologického obrysu dejinného vývoja v tzv. kvázi syntéze, podľa ktorej napríklad šiestaci majú nevyhnutne vedieť o všetkých najstarších východných štátoch či ovládať všetky historické obdobia starovekých gréckych dejín od temného obdobia po helenizmus a pod. To je však výlučne postup do obsahovej šírky postavenej na politických dejinách prevažne vo faktografickom prístupe, čo predstavuje veľmi často povrchnú formu výučby.

Jedným z predpokladov k riešeniu týchto problémov je i zmena prístupov zobrazovania, interpretovania historickej skutočnosti, ktorá by mala spočívať najmä v možnej kombinácii tejto naratívnej konfigurácie výlučne do šírky. Máme na mysli výraznejšiu kombináciu nielen naratívu do šírky, ale aj do hĺbky, ktorá sa už dlhodobo uplatňuje vo výučbe i v učebniciach dejepisu v západnej Európe. Dokonca v anglosaskom dejepise je táto kombinácia povinnou didaktickou zásadou pre učiteľa dejepisu postupovať najprv do šírky a následne do hĺbky – In breadth and to depth. Teda vyberať takú primeranú šírku, ktorá umožní dlhší čas pracovať s vybraným fenoménom z tejto šírky viac do hĺbky

11 CERTEAU, de Michel: *Psaní dějin.* Brno 2019, s. 19.

12 Chronológia predstavuje nesporne vedúcu niť výučby dejepisu. Francúzsky historik Jean Leduc sa však domnieva, že ju netreba preceňovať, lebo si treba uvedomiť, že z nej často vyplývajú slabiny faktuálneho a chronologického dejepisu. Prílišné sústredenie na historické udalosti či striedanie panovníkov, politických systémov a vlád nám znemožňujú vnímať dlhodobé procesy, javy, tendencie, zvyky a formy myslenia, ktoré sa menia veľmi pomaly. K tomu viac: LEDUC, Jean: *Historici a čas. Koncepcie, otázky, diela.* Bratislava 2005, s. 18–31. Napokon treba uviesť, že neexistuje dôkaz, že by chronologická výučba dejepisu viedla aj k pochopeniu chronologických dejín. Nemáme teda skôr vyberať pojmy (témy) z úplného chronologického rámca (historiografie) a tie potom chronologicky usporadúvať. To je otvorená otázka do možnej diskusie.

v kvalitatívne novej kognitívnej optike. V prípade, že sa nám podarí v tomto postupe do hĺbky vytvoriť integratívny tematický celok, ktorý môžeme charakterizovať ako ten, čo niečo integruje a súčasne je do niečoho integrovaný, napríklad „Automobil – mechanická nevesta“ v šírke medzivojnového obdobia alebo „Zákopová noha“ v šírke prvej svetovej vojny, či „Johann Gutenberg alebo na počiatku mediálneho sveta?, v obsahovej šírke humanizmu a renesancie.[13] Nespornou výhodou uvedených postupov je, že sprostredkúva poznatky z minulosti v širších a hlbších kognitívnych súvislostiach, čím oveľa pravdepodobnejšie prispieva k rozvíjaniu myslenia žiakov.

Podobne sú možné aj ďalšie možné princípy zobrazovania, interpretovania i výberu učebného obsahu, ktoré sú zvlášť prítomné v nemeckej výučbe dejepisu i v tvorbe učebníc, predovšetkým na gymnáziách. Prvým príkladom je „pozdĺžny obsahový rez“ z problematiky vojny a mieru v chronologickom usporiadaní a spolu tvoria tematický celok: Vojna a mier v Rímskej ríši – Pax Romana, Pax Augusta, Rímsky alebo Augustov mier. Pax Dei, Treuga Dei, Božský mier, Ticho zbraní Boha ako výsledok spolupráce svetskej a cirkevnej moci v stredoveku. Vestfálsky mier, Viedenský kongres, Parížska mierová konferencia, Postupimská konferencia.

Druhým príkladom je „priečny obsahový rez“ s tematikou stredovekých miest: Typy miest vo vrcholnom stredoveku, obyvatelia stredovekého mesta, svetlé stránky stredovekého mesta, temné stránky stredovekého mesta, čas katedrál“ (Francúzsko) alebo „V mene Boha a obchodu (Taliansko), kultúrne rozdiely v mestách, nielen mestá v Európe.[14] Častokrát sa v učebniciach pracuje s prípadovou štúdiou, napríklad: Studená vojna na konkrétnom príklade. Holokaust na konkrétnom príklade a pod.

Spoločným znakom týchto postupov je synteticko-analytické spracovanie učebného obsahu. Práve takéto jeho stvárnenie by nám viac umožnilo, aby výučba dejepisu v príslušnej vzdelávacej oblasti oscilovala v rovnováhe (nie z extrému do extrému) medzi informatívnym a exploratívnym, aby sme my učitelia dejepisu „*neriadili učenie len na zapamätanie daných významov, ale aj na vytváranie, konštruovanie nových významov*“[15] v skúmateľských postojoch a pracov-

13 Dlhoročná empirická skúsenosť autora tejto štúdie ako učiteľa dejepisu na základnej škole i na gymnáziu potvrdzuje, že práve výučbou viac do hĺbky sa kompenzujú straty z obsahovej šírky. Napríklad aj tým, že postup do hĺbky umožňuje žiakom pochopiť, ako fenomén preberaný do hĺbky fungoval, nielenže bol prítomný v šírke prevažne politických dejín.

14 GIES, Horst: *Geschichtsunterricht. Ein Handbuch zur Unterrichtsplanung.* Weimar 2004, s. 143.

15 Z odkazu amerického psychológa s pedagogickými záujmami, otca konštruktivizmu Jerome Brunera (1915–2016) pre školu v 21. storočí. BRUNER, Jerome: *Culture of Education.* Cambridge 1996, s. 93.

ných postupoch pri pátraní v školských historických písomných, obrazových, auditívnych, audiovizuálnych, grafických a hmotných prameňoch – stopách po minulosti, keď „pátrači po reči iného“[16] dokážu vymedziť plán a predmet svojho skúmania, napr. *karikatúry*. Vyjadriť domnienku, napr. pri skúmaní *pästného klinu* ako hmotného prameňa. Komunikovať v pracovnom tíme o výsledkoch svojho skúmania, napr. *v múzeu*. Vytvoriť záznam zo svojho skúmania, napr. *fotografie ako obrazového prameňa*. Vyhľadať relevantné informácie, napr. *z rôznych zdrojov*, *textov verbálnych, obrazových či grafických*. Využívať tieto informácie a verifikovať ich hodnotu, napr. *organizovaním informácií prostredníctvom kľúčových pojmov, pamäťových máp či obrazového materiálu*. Porovnať informácie, napr. *odlišnosti, podobnosti, čo sa zmenilo a čo sa nezmenilo*. Rozlíšiť a triediť informácie, napr. rozlíšiť *fakt a fikciu prostredníctvom karikatúry*. Zaradiť informácie, napr. *do tabuľky, grafu,* diagramu. Zhodnotiť kriticky rôzne zdroje informácií, napr. *zhodnotením viacerých webových stránok na jednu* tému. Potvrdiť vybraný postup a výsledky svojho skúmania, napr. *zoradením, usporiadaním do tabuľky, do schémy, Vennovho diagramu.* Rozpoznať podstatné od nepodstatného, vyhodnotiť správnosť svojho postupu, napr. *identifikovaním kľúčových pojmov, vytváraním vzťahov medzi pojmami v pamäťovej* mape, čím aktívne vytvárame vizualizáciu vnútornej štruktúry učiva.[17] Vytvárať súbor vlastných prác, produktov a zaraďovať ich spolu s učiteľskými produktmi pre žiakov do portfólia – archívu svojho osobného vzostupu.[18] Akékoľvek skúma-

16 Francúzsky filozof, teológ a historik Michel de Certeau (1926 – 1986) na margo histórie poznamenal, že zo „*všetkých humanitných vied zostáva vďaka svojmu dedičstvu a programu najspôsobilejšia pre reprezentáciu a predvádzanie inakosti. Preto si tiež drží niečo z onoho pátrania po reči Iného.*“ CHARTIER, Roger: *Na okraji útesu.* Červený Kostelec 2010, s. 145. „K predvádzaniu inakosti.“ KRATOCHVÍL, Viliam: *Pátrame po reči iného. Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky vo výučbe dejepisu.* Bratislava 2022.

17 „*Čo to znamená v prípade výučby (dejepisu-pozn. autora) zdôrazňovať jej štruktúru. Znamená to predovšetkým umožniť , aby pochopili základné pojmy - ‚fundamental ideas‘ - učebného predmetu.*“ Preto je potrebné, aby sa vybraný učebný obsah v kurikule vymedzoval pojmami a vzťahmi medzi pojmami, nie faktami! Bez pojmov nemôžu byť myšlienky. K tomu: BRUNER, Jerome. *Vzdělávací proces.* Praha 1965, s. 18–37.

18 GAUTSCHI, Peter: Portfolio. In: *Wörterbuch Geschichtsdidaktik.* Schwalbach/Ts. 2006, s. 141. „*Portfólio tvoria rôzne produkty, pri tvorbe ktorých sa žiaci bližšie zoznamujú s minulosťou tak, že tieto produkty nielen vypracúvajú, zhromažďujú, ale niektoré z nich dokonca sprítomňujú iným. Využívanie portfólia vedie k tvorbe a rozdiferencovaniu kompetencií pre učenie sa o histórii. Prostredníctvom tvorby jednotlivých produktov portfólia sa žiaci učia systematicky vnímať a skúmať svet minulosti. Tieto produkty im súčasne slúžia ako dokumentácia ich znalostí a spôsobilostí. Takto žiakmi zostavená dokumentácia aj s pravidelným prispievaním učiteľa môže viesť k reflexii osvojeného učiva a vytvorených materiálov ak aj k dialógu o nich.*“ Gautschiho charakteristiku dopĺňujeme výrokom bývalého žiaka autora tejto štúdie, ktorý ako ôsmak spätne s údivom reflektoval svoj „dejepisný archív,“ „*Takto som písal a kres-*

nie, konanie a vytváranie produktov činnosti žiakov, vlastné zobrazenie a výklad histórie možno chápať ako rozšírenie a obohatenie historického univerza.[19]

Uvedené stvárnenie učebného obsahu by potom výraznejšie ovplyvnilo tvorbu učebníc dejepisu, najmä takých, ktoré dlhodobo absentujú v „československom“ priestore, napokon i v priestore strednej Európy. „*Keby svoje požiadavky na učebnice dejepisu vyjadrovali deti, bolo by to istým spôsobom dobrodružstvo a prekvapenie. V tomto zmysle by sa im v učebnici mali predkladať nielen hotové výsledky, ale aj predchádzajúci proces hľadania, omylov a objavovania, vytvárania nových významov v ‚investigatívnom' postupe vyšetrovania, pátrania, skúmania po niečom, čo je niekedy neisté alebo riskantné.*“[20] V takejto synteticko-analytickej alebo výkladovo-pracovnej učebnici dejepisu sa nemajú len interpretovať historické udalosti, ale aj stimulovať myslenie žiakov v zmysle rozvíjania celého komplexu kognitívnych funkcií, to znamená od vzdelávania, ktoré sa sústreďuje len na znalosti a faktografiu a ich reprodukciu k vzdelaniu zameranému na rozvoj samostatného myslenia a vytvárania analytických a interpretačných prístupov k študovaným javom.[21] Prostriedkom k tomu sú školské historické písomné, obrazové, hmotné, grafické a kombinované pramene, ktoré tvoria integrálnu súčasť didaktického systému takéhoto typu učebníc, lebo nabádajú žiakov klásť adekvátne analytické otázky a osvojovať si postupne konkrétnu procedúru pri práci s jednotlivými školskými historickými prameňmi.

V súvislosti s týmito postupmi v narábaní a stvárnení učebného obsahu si treba tiež položiť naliehavú otázku, čo je zmyslom, podstatou, esenciou moderného školského dejepisu. Z perspektívy nemeckej didaktiky sa treba zmieniť

---

lil ako piatak, to nie je možné! Ďakujem vám, že sa to zachovalo.“ A tento svoj štvorročný „dejepisný archív“ si uvedený žiak zachoval aj po tridsiatich rokoch po skončení základnej školy.

19 Túto Gautschiho myšlienku možno konkretizovať výrokom učiteľa: Plagát, ktorý ste nakreslili, nikto pred vami nenakreslil, je to vaše dielo, ktorými ste obohatili históriu ako celok. Preto si ho uložíme do nášho portfólia, aby sme ho raz mohli ukázať aj iným. Zdanlivo jednoduchý výrok, ale s veľkým motivačným a výchovným nábojom.

20 TONDL, Ladislav: *Poznání a znalosti.* In: KRÁMSKY, David (ed.): *Kognitívni věda dnes a zítra.* Liberec 2009, s. 71.

21 Najviac zastúpeným typom učebníc v západnej Európe sú práve synteticko-analytické typy učebníc, na ústupe je výkladový typ učebnice, v ktorej prevažuje sekundárny autorský text a iné texty skôr tvoria ilustračnú a konkretizujúcu funkciu bez kontinuálnej analytickej práce s kladením otázok. Tretím typom, ktorý je zastúpený v európskej výučbe je pracovný typ učebnice, v ktorej dominujú analytické a interpretačné postupy. Ojedinelým príkladom takéhoto typu učebnice je v našom priestore: PINKAS, Jaroslav et al: *Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia.* Plzeň 2022.

o silnejúcej tendencii považovať dejepis za metapredmet, ktorý má predovšetkým rozvíjať a kultivovať historické vedomie žiakov. Cez prizmu tohto programového vzdelávacieho cieľa sa upúšťa od komplexného spracovania národných a svetových dejín a vymedzujú sa z nich tematické priority v neúplnom chronologickom usporiadaní, aby ich prostredníctvom mohli sprostredkúvať interpretácie o historických obdobiach pre rozvíjanie vedomia žiakov o čase, priestore, identite, ekonomicko-sociálnych otázkach, politike, spravodlivosti, historickej premenlivosti javov, historickej skutočnosti a morálke, ktoré sú implicitnou súčasťou vybraného učebného obsahu. Tieto dimenzie historického vedomia vyplývajú z jednotlivých kategórií príznačných pre učenie a učenie sa o histórii, ako sú čas, priestor, spoločnosť, hospodárstvo, vláda, moc, zmena, kontinuita, realita, fikcia, správne, nesprávne. Spolu sa považujú za metarovinu, teda za to, čo tvorí kľúčovú vnútornú stránku vonkajšieho kontextu dejepisnej výučby. Metaforicky vyjadrené, sú to „gramatické kategórie“, „korene“ školského dejepisu. Z nich potom vyplýva, že žiaci nemajú byť spôsobilí len sami formulovať a opakovať, ale aj skúmať, pýtať sa na podmienky, na pozadie predpokladaných, domnelých faktov a súvislostí. V najlepšom prípade sa majú zo žiakov stať „kritické hlavy“, ktoré majú diskutovať o politických súvislostiach v prítomnosti a nemajú hneď podliehať nepravdivým a nepodloženým faktom či fámam.

Otvorená zložitá otázka, čo má zostať z veľkého sveta histórie, keď vstúpi do sveta dejepisnej výučby, je v našej čoraz neistejšej prítomnosti i budúcnosti naliehavou otázkou nielen v našom „československom priestore“, ale aj v celej Európe. Teda, čo sa majú vlastne žiaci učiť v dejepise? Domnievame sa, že je to dnes sporné a kontroverzné ako nikdy predtým. Aj napriek tomu sme sa snažili vymedziť možné východiská, ktoré súvisia so zložitými problémami vyplývajúcimi z týchto dvoch kľúčových otázok. Tieto východiská či problémy považujeme za jeden z podnetov do nevyhnutnej diskusie o podstate, zmysle a možnostiach tvorivého vymedzovania obsahu a hľadania nového konceptu výučby dejepisu na základných a stredných školách. Je to dôležité i preto, lebo venujeme príliš málo pozornosti skutočnému obsahu výučby – to znamená, čo sa učí a ako sa to učí.

POUŽITÉ ZDROJE

Tlačou vydané pramene

KOMENSKÝ, A. Jan: *Škola vševedná to jest dielňa všeobecnej múdrosti. Výber z potockých spisov a rečí J. A. Komenského.* Bratislava 1992

Učebnice

ČECHUROVÁ, Milana – JEŽKOVÁ, Alena, BORECKÝ, Daniel. *Vlastivěda 4 pro 4. ročník základní školy: Člověk a jeho svet.* Praha 2016, 2019, dva svazky

KONEČNÁ, Magdaléna: *Vlastivěda 4: Porozumění v souvislostech: Pro 4. ročník základní školy. Poznáváme naše dějiny z pravěku do novověku.* Brno 2018

KLECH, Pavel et al.: *Hravá vlastivěda 4. Nejstarší české dějiny pro 4. ročník základní školy.* Praha 2016

KRATOCHVÍL, Viliam – DANIŠ, Miroslav: *Dejepis 5. Pátrame po minulosti.* Bratislava 2015

PINKAS, Jaroslav et al: *Soudobé dějiny. Badatelská učebnice dějepisu pro 9. ročník základních škol a víceletá gymnázia.* Plzeň 2022

Literatúra

BRUNER, Jerome: *Culture of Education.* Cambridge 1996

BRUNER, Jerome: *O podstate a problémoch vyučovania.* Bratislava 1968

BRUNER, Jerome. *Vzdělávací proces.* Praha 1965

CERTEAU, de Michel: *Psaní dějin.* Brno 2019

GAUTSCHI, Peter: Portfolio. In: *Wörterbuch Geschichtsdidaktik*. Schwalbach/Ts. 2006, s. 141

GIES, Horst: *Geschichtsunterricht. Ein Handbuch zur Unterrichtsplanung.* Weimar 2004

CHARTIER, Roger: *Na okraji útesu.* Červený Kostelec 2010

KNECHT, Peter: Didaktická transformace aneb od „didaktického zjednodušení" k didaktické rekonstrukci. In: *Orbis scholae*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 67–80, online in: https://karolinum.cz/casopis/orbis-scholae/rocnik-1/cislo-1 (30. 3. 2023)

KRATOCHVÍL, Viliam: *Metafora stromu ako model didaktiky dejepisu. K predpokladom výučby.* Bratislava 2019

KRATOCHVÍL, Viliam: *Pátrame po reči iného. Princíp multiperspektivity teoreticky a prakticky vo výučbe dejepisu.* Bratislava 2022

LEDUC, Jean: *Historici a čas. Koncepcie, otázky, diela.* Bratislava 2005

LOUBETOVÁ, Zuzana: Dějepis ve Francii: rozbor dokumentů a propojení se zeměpisem. In: *Kritické listy*, 2010, č. 40, s. 34–36, online in: https://kriticke-mysleni.cz/wp-content/uploads/2020/05/KL40_web.pdf (30. 3. 2023)

TONDL, Ladislav: *Poznání a znalosti.* In: KRÁMSKY, David (ed.): *Kognitívni věda dnes a zítra.* Liberec 2009, s. 69–79

TONNUCI, Francesco: *Vyučovat aneb naučit.* Praha 1998

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 119–128

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.7

STUDIE

Výuka česko-slovenských dějin na základní škole s využitím regionálního muzea

PAVEL ŽALSKÝ

Teaching Czech-Slovak history at a primary school using a regional museum

This paper discusses the possibilities of cooperation between a primary school and a regional museum with regard of teaching Czecho-Slovak history. I use the example of the cooperation between the Karel Klíč Primary School and the Municipal Museum in Hostinné. My paper outlines the positive aspects and problematic challenges of this cooperation and describes themes for lessons, proposing a specific, inquiry-based lesson for the anniversary of the dissolution of the Czechoslovak Federation.

Keywords: history, regional museum, regional history, inquiry-based lessons, Czech-Slovak history

Velké dějiny známé žákům z hodin dějepisu se vždy propisují do každodennosti jednotlivých měst a obcí. Poznání těchto souvislostí skrze regionální historii může žákům pomoci rozvíjet jejich historické myšlení, tj. pochopit příčiny, důsledky, ale také dobové perspektivy a logiku, případně nahodilost historických procesů.[1] Spojení s místem, v němž žáci žijí, pak jejich poznávání historie přináší určitou autentičnost i posílení vztahu k dané lokalitě či regionu.

1 Více k historickému myšlení např. *Soudobé dějiny. Příručka učitele badatelského dějepisu*. Plzeň 2022, a SEIXAS, Peter – MORTON, Tom: *The Big Six Historical Thinking Concepts*. Nelson College Indigenous 2013.

Ideálním prostředím, kde lze takto s regionální historií i velkými dějinami pracovat, je bezesporu muzeum. Možnosti spolupráce s regionálním muzeem pro výuku česko-slovenských vztahů, stejně jako pozitiva a výzvy, jaké tato spolupráce přináší pro žáky, učitele i muzejníky, se zde pokusím přiblížit na příkladu spolupráce mezi Základní školou Karla Klíče a regionálním muzeem v Hostinném. Cílem příspěvku je nastínit organizační a zejména didaktické aspekty takové kooperace, a to s důrazem na badatelskou výuku dějepisu.

Město Hostinné se nachází v Podkrkonoší na spojnici mezi Trutnovem a Vrchlabím. Aktuálně dosahuje jeho populace necelých pět tisíc obyvatel. Pozice v pohraničí předurčila mnohdy komplikované dějiny obyvatel města. Zdejší Základní škola Karla Klíče je spádová, poskytuje tedy vzdělání i žákům z okolních obcí. Má tak vždy kolem 450 žáků obvykle v 21 třídách, které se nacházejí ve dvou oddělených budovách. Dějepis je vyučován od 6. do 9. ročníku v rozsahu 2 hodin týdně. Historická část vlastivědy má stejný rozsah a je vyučována v 5. ročníku.

Potenciál expozice Galerie antického umění v Hostinném

Nedaleko areálu školy se nachází také bývalý františkánský klášter z druhé poloviny 17. století, v němž dnes sídlí muzeum a Galerie antického umění vystavující kopie antických soch, které jsou v majetku Univerzity Karlovy. Expozice muzea se soustředí na historii města založeného během středověké kolonizace ve 13. století a částečně sahá až do současnosti. Nejen blízkost muzea ke škole velmi usnadňuje vzájemnou spolupráci.

Muzeum využívá prostor bývalých františkánských cel, v nichž je historie města představována v „kapitolách“. Každá místnost expozice obsahuje propracovaný textový aparát, vystavované předměty jsou většinou umístěny ve vitrínách, ty vztahující se ke 20. století jsou zejména obrazového charakteru. Chybí interaktivní prvky, výstavní prostory jednotlivých „kapitol“ jsou poměrně malé a celá třída se do nich nevejde. Autoři a návštěvníci nových muzejních expozic by patrně v textové legendě postrádali tzv. dětskou linku. Přesto, či možná i právě proto, se dá v prostorách expozice skvěle rozvíjet badatelský způsob práce žáků, kteří se mohou v pracovních týmech volně pohybovat přehlednou expozicí a plnit zadání. Jako prostor pro společnou diskusi a reflexi nebo prezentování výsledků vlastní práce lze využít promítací sál vedle expozice nebo čítárnu umístěnou v přízemí kláštera.

Muzeum a škola – ideální symbióza?

Od roku 2017 škola a muzeum v Hostinném pracují intenzivněji ve smyslu provázanosti výuky vlastivědy a dějepisu s poznáváním expozice, sezonních výstav nebo Galerie antického umění. Každý školní rok je pro žáky školy pořádán taktéž projektový den zaměřený na témata spojená s antikou, rozloučení se žáky devátých ročníků probíhá v rajském dvoře kláštera. Velkou společnou akcí školy a muzea byla výstava prací žáků, zejména pak sebraných vzpomínek jejich rodičů a prarodičů na školní docházku, ke stému výročí školy.

Díky vstřícnosti pracovníků muzea mají žáci možnost v expozici pracovat badatelským způsobem, tedy hledat a odhalovat samostatně různé vystavené prameny a zdroje a dávat je do souvislostí s dalšími zdroji a informacemi, které získají např. v badatelských listech v rámci předcházející výuky dějepisu ve škole. Četné zdroje do výuky jsou též poskytnuty muzeem nebo jsou čerpány z literatury o regionální historii, zejména pak různé obrazové prameny či doplňující informace. Tento způsob práce je bezesporu pro žáky efektivnější než standardní průvodcovská prohlídka, která je ve školním prostředí obvyklejší. Vše samozřejmě závisí na dialogu s muzejními pracovníky a ochotě vyučujících přenést výuku „ze školních škamen".

Přesto se ani takovému způsobu získávání informací ve spolupráci s muzeem nebráníme a jsme za ni vděční. V Galerii antického umění tak mohou žáci získat např. prvotní vhled do tématu a poté samostatně odhalovat hlubší významy a souvislosti, čitelné z vystavených soch a informačních panelů. Pracovníci muzea jsou taktéž ochotní připravit žákům program k vybranému tématu, např. poznávání středověkého osídlení při procházce městem, čemuž předchází badatelská lekce o významu středověké kolonizace.

Česko-slovenským dějinám je v expozici věnována pozornost od vzniku Československé republiky až po rok 1993. Zpracováno je zde téma vzniku Československa a bezprostřední německé iredenty, která se projevila též v Hostinném. Popisovány jsou samozřejmě události spojené s uzavřením mnichovské dohody a druhou světovou válkou. V dalších místnostech je zachycena poválečná obnova města, vyhnání Němců, dosídlení a komunistický režim až po jeho pád v roce 1989. Vývoj po roce 1989 je zastoupen zmínkami o rekonstrukci kláštera a zahraniční spoluprací mezi Hostinným a německým Bensheimem, kam byla vysídlena většina původních německých obyvatel. Zdrojem nám mohou být také medailonky významných rodáků a obyvatel města, mezi nimiž jsou i osobnosti, které se do česko-slovenských dějin bezesporu zapsaly.

Regionální rozměr česko-slovenských vztahů a badatelská výuka

Témat spojených s česko-slovenskými velkými dějinami, která lze žákům přiblížit skrze dějiny regionální, je tedy v muzeu zastoupeno mnoho, ač tvoří menší část expozice. Do výuky je zapojujeme s žáky osmého a devátého ročníku. V badatelských lekcích, které obvykle navazují na hodiny dějepisu ve škole či ve městě, hledají žáci další zdroje a odpovědi k problematice soužití národnostních menšin v Československu na příkladu Čechů a Němců v Hostinném, kdy vypovídající je např. příběh komplikovaného zakládání zdejší české menšinové školy, německá iredenta po vyhlášení Československa nebo reakce na podepsání mnichovské dohody. Velkým tématem, k němuž žáci nacházejí mnoho pramenů v expozici (např. fotografie, vyhlášky, doklady, nášivky apod.) je poválečný vývoj města, vyhnání Němců a dosídlení města novými obyvateli. Důsledky komunistického režimu žáci rekonstruují v expozici na příběhu třetího odboje, ale také na příběhu nešťastného osudu františkánského kláštera a zdejších mnichů, ale též samotného města, které se dle plánu územního rozvoje a zajištění energetických zdrojů mělo stát dnem plánované přehrady Velké Debrné. V důsledku stavební uzávěry se tak město po válce začalo rozpadat a stalo se např. ideální kulisou pro natáčení západoněmeckého seriálu Mlíčňáci o chlapcích procházejících zničeným Německem na konci druhé světové války. Tomuto tématu je např. věnována badatelská lekce „Proč bylo Hostinné vhodné k natáčení válečného seriálu?“ v mé diplomové práci.[2]

K výročí rozpadu federace se snažíme s žáky uskutečnit lekci „Kdo tu byl doma?“, jejímž cílem je pochopit demografické změny v prostoru vlastního města. Klíčovými zdroji pro ně v muzeu mohou být údaje o národnostním složení obyvatel v 19. a 20. st., stejně jako např. předměty týkající se kulturního života města. S pomocí dalších zdrojů obsažených v badatelském listu mohou žáci dávat dohromady údaje o demografických změnách v kontextu velkých dějin a odvodit, jak politická rozhodnutí, nejen ta stvrzená ve vile Tugendhat, která je pro ně vzdálení, dopadají na každodenní životy i v malých městech v pohraničí.

Spolupráce školy a muzea při dějepisné výuce česko-slovenských dějin je zajisté žádoucí a může mít mnoho kreativních podob. Nemohla by však probíhat bez podpory a vstřícnosti pracovníků muzea. Stále není v českém prostředí samozřejmostí poskytovat žákům tolik prostoru pro badatelskou výuku, jakého se jim dostává ve františkánském klášteře v Hostinném. Výzvou pro školu i mu-

2 ŽALSKÝ, Pavel: *Dějiny Hostinného ve výuce dějepisu na základní škole*. Diplomová práce. Liberec 2022, s. 82–83.

zeum zůstává koncepčnější nastavení spolupráce v následujících letech. Vhodná by byla i větší časová dotace pro badatelské lekce nebo systematické vyřešení financování těchto školních aktivit.

Česko-slovenské dějiny jsou nezbytnou součástí výuky dějepisu na základních školách, stejně tak by tomu mělo být v případě práce s historickými prameny nebo návštěvami muzeí. To vše lze propojit ve spolupráci s regionálními muzei, která se v okolí škol jistě nacházejí, byť ne vždy v úplně ideální vzdálenosti. Nechme žáky bádat nad velkými i malými dějinami v souvislostech, které jim mohou být nejbližší. I v malých městských muzeích se jistě dají najít stopy velkých dějin. A s pomocí pramenů vztažených k bezprostřednímu okolí domova a školy se dějepis i česko-slovenské dějiny mohou stát pro žáky uchopitelnější, autentičtější, a tím i smysluplnější.

Jako konkrétní příklad využití takového souboru pramenů si na závěr této stati dovoluji připojit příklad metodiky a koncepce badatelského listu z mé diplomové práce,[3] využívajícího výše uvedené institucionální spolupráce.

Co můžeme zjistit v muzeu?
Očekávaný výstup RVP ZV: D-9-1-02 uvede příklady zdrojů informací o minulosti; pojmenuje instituce, kde jsou tyto zdroje shromažďovány.
Vzdělávací cíl: Žák vlastními slovy popíše význam muzea.
Rozvíjený princip historického myšlení: Vztah k minulosti.
Badatelská činnost: Vyhledáváme zdroje; tvoříme.
Badatelská otázka: Co můžeme zjistit v muzeu?
Časová dotace: 2×45 minut.

Během výuky dějepisu (a před tím vlastivědy v 5. ročníku) žáci napříč všemi ročníky navštěvují městské muzeum ve františkánském klášteře, kde využívají během hodin zdroje v expozicích a sezonních výstavách, případně se zúčastňují zdejších společenských akcí. V šestém ročníku probíhají dvě úvodní hodiny dějepisu právě ve zdejším muzeu, kde mohou nejen získat hlubší vztah k místu, v němž se vzdělávají a žijí, ale také pochopit význam práce muzea a výpovědní hodnotu historických pramenů. Badatelská lekce je koncipována zároveň jako hra.

V evokaci se žáci rozdělení do skupin seznamují v upraveném badatelském listu s fiktivním rozhodnutím „Komise pro zaplavování nedůležitých míst“, v němž žáci zjišťují, že Hostinné má být zaplaveno novou přehradou Velký Dí-

3 Tamtéž, příloha B, s. 66–67.

rov, neboť nemá naprosto žádnou historickou, kulturní ani společenskou hodnotu. Je však možné se odvolat skrze vyplněný „formulář historického přínosu“, na odvolání jsou však pouze dvě hodiny! Po evokaci je učitelem žákům připomenuto, co je cílem jejich bádání (zachránit město vyplněním formuláře a jeho včasným odevzdáním) a jaká jsou pravidla pro pohyb v expozici.

Následná fáze uvědomění si významu nových informací je v duchu samostatného hledání a analyzování historických pramenů a zdrojů v expozici. Formulář je rozdělený do tří částí A, B a C. V části A žáci vyplňují století, k nim příslušné historické prameny a popisují, co uvedené prameny dokazují o historii města. Část B je věnována tvoření časové osy z pěti nejdůležitějších událostí ve městě, které volí sami žáci. V části C pak žáci krátce shrnují, proč má jejich město historický význam a odkud čerpali informace. Skupiny umožňují, aby si žáci rozdělili práci mezi sebe a pomohli si navzájem ve skupině i s dalšími spolužáky v jiných skupinách.

Během reflexe se všechny skupiny sejdou v čítárně františkánského kláštera, kde komisi tvořené učitelem, případně i někým ze zaměstnanců muzea, přečtou část C svých formulářů a předloží je ke kontrole. Pokud je něco vyplněno špatně nebo nejasně, mohou se pro opravu použít formuláře jiných skupin. Výsledkem by mělo být, že učitel „zavolá“ na úřad, sdělí výsledky odvolání a žákům pogratuluje k zabránění katastrofě. V krátké diskusi v kolečku pak žáci spolu s učitelem shrnují, co podle nich bylo cílem aktivity, co všechno nám prameny říkají i říci nemohou a co všechno se dá zjistit v muzeu.

Badatelská otázka: Co můžeme zjistit v muzeu?

Seznamte se s rozhodnutím „Komise pro zaplavování nedůležitých míst“

Vážení obyvatelé města Hostinné a přilehlého okolí,

vzhledem ke zhodnocení vašeho města jako historicky, společensky a kulturně nepřínosného, rozhodla se Komise pro zaplavování nedůležitých míst na základě zákona č. 666/2022 Sb. O zaplavování nevýznamných ploch takto: Město Hostinné a přilehlé obce (Čermná, Prosečné, Rudník, Klášterská Lhota, Chotěvice, Dolní Olešnice, Horní Olešnice, Mostek, Dolní Kalná, Horní Kalná) budou s okamžitou platností vystěhovány a zaplaveny nově vybudovanou přehradou Velký Dírov.

Proti rozhodnutí komise se lze odvolat do dvou hodin od převzetí tohoto rozhodnutí.

S pozdravem

JUDr. Miloslav Schleifmaschine, předseda komise

Zaplavení Hostinného můžete zabránit pouze tím, že během dvou hodin vyplníte formulář o historickém přínosu vašeho města! K vyplnění formuláře využijte historických pramenů a dalších zdrojů, které se nacházejí v expozici muzea.

Formulář o historickém přínosu místa

Přikládáno k žádosti o zastavení zaplavování nepotřebných míst dle zákona č. 666/2022 Sb. O zaplavování nevýznamných ploch

Žádost vyplnil: ____

Část A:

Do tabulky uveďte důkazy o historickém významu místa, které má být zaplaveno. Z každého století od počátku prokazatelného osídlení místa po současnost vyberte maximálně dva historické prameny*, svůj výběr nezapomeňte řádně zdůvodnit, jinak bude žádost neplatná.

Století	Vybraný pramen	Co nám dokazuje o historii města?

* za historické prameny považujeme všechny věci, které nám mohou předat nějakou informaci o minulosti (obrazy, sochy, zbraně, mapy, dokumenty, vzpomínky pamětníků atd.)

Část B

Vyberte 5 podle vás nejdůležitějších událostí z historie místa a seřaďte je chronologicky na časovou osu.

Část C

Krátce shrňte a zdůvodněte historický význam místa. Uveďte, odkud čerpáte své informace.

POUŽITÉ ZDROJE

Literatura

SEIXAS, Peter – MORTON, Tom: *The Big Six Historical Thinking Concepts.* Nelson College Indigenous 2013

Soudobé dějiny. Příručka učitele badatelského dějepisu. Plzeň 2022

ŽALSKÝ, Pavel: *Dějiny Hostinného ve výuce dějepisu na základní škole*. Diplomová práce. Liberec 2022

RECENZE | ZPRÁVY

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 131–134

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.8

RECENZE | ZPRÁVY

16. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, 6. – 8. september 2022, Banská Bystrica

PATRIK KUNEC

Členovia Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) pri Slovenskej akadémii vied, ktorá je profesijnou organizáciou historikov, archivárov, ale aj učiteľov dejepisu, majú možnosť stretnúť sa každých päť rokov na riadnom zjazde, ktorý sa koná striedavo v rôznych mestach Slovenska. 16. zjazd sa mal uskutočniť v Banskej Bystrici už v roku 2021, ale pre zložitú situáciu spojenú so šírením koronavírusu Výbor SHS rozhodol o jeho preložení na jeseň roku 2022. Zároveň s tým však členská základňa spoločnosti potvrdila predĺženie mandátu členom výboru o jeden rok. Organizátori, medzi ktorých patrila okrem samotnej spoločnosti aj Katedra histórie FF UMB a Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, napokon zorganizovali zjazd v priestoroch vedeckej knižnice v dňoch 6. – 8. septembra 2022. Záštitu nad podujatím prebral aj vtedajší predseda Banskobystrického samosprávneho kraja Ján Lunter, ako aj veľvyslanectvo Poľskej republiky na Slovensku, ktoré finančne prispelo na časť nákladov.

Zjazdy Slovenskej historickej spoločnosti sa skladajú z dvoch častí. Prvou je konferenčná a diskusná časť, ktorá má podobu blokov s referátmi na aktuálne témy či problémy slovenskej historiografie. Zvyčajne trvá jeden a pol dňa. Po nej nasleduje (obyčajne v tretí deň) rokovanie členskej základne o minulých aktivitách a súčasnom stave spoločnosti, ktoré je spojené s voľbami nových členov Výboru SHS, členov Slovenského národného komitétu historikov a s prípadným schvaľovaním zmien v stanovách spoločnosti.

Nosnou témou konferenčnej časti 16. zjazdu bola téma „Historici, historiografia a dejiny vo verejnom priestore na Slovensku po roku 1989". Tejto témy sa dotýkali referáty, prednesené v piatich blokoch, ktoré boli prezentované počas prvých dvoch dní. Referáty predniesli slovenskí a českí historici, ako aj niekoľkí archivári, múzejníci a pamiatkari, pričom sa snažili poukázať najmä na aktuálny stav skúmanej problematiky, prípadne odboru, v ktorom pracujú.

Zjazd otvoril krátkym prejavom predseda SHS Rastislav Kožiak, člen Katedry histórie na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vyzdvihol dlhú kontinuitu činnosti spoločnosti a jej rôznorodé aktivity. Zdôraznil, že spoločnosť prostredníctvom svojich sekcií nerealizuje len početné vedecké a popularizačné podujatia, ktoré plnia dôležitú úlohu v prehlbovaní a šírení historického poznania, ale čoraz viac sa zapája do aktuálnej celospoločenskej diskusie o úlohách a význame humanitných vied – a zvlášť dejepisu – pre zachovanie liberálno-demokratických hodnôt a kritického myslenia. Vyzdvihol tiež osobnosť prvého predsedu SHS Daniela Rapanta, ktorého hlas mali možnosť účastníci otvorenia zjazdu počuť z krátkej zvukovej nahrávky. Po predsedovi SHS vystúpili s príhovormi a pozdravmi spoluorganizátori a hostia zo zahraničných partnerských inštitúcií (Štátna vedecká knižnica, Historický ústav SAV, v. v. i., Sdružení historiků ČR, Polskie towarzystwo historyczne, Magyar Történelmi Társulat).

Následne predseda SHS dr. Kožiak predstavil laureátov *Plakety SHS*, každoročne udeľovanej vybraným zaslúžilým predstaviteľom slovenskej i zahraničnej historiografie. Za rok 2022 ňou boli ocenení Mária Kohútová, Elena Mannová a Dušan Kováč. Pred udelením *Plakety SHS* bolo o každom laureátovi prečítané laudácio. Po prestávke sa uskutočnil prvý blok referátov o vývoji a postavení historiografie v krajinách V4 po roku 1989. Blok moderoval Peter Švorc z Prešovskej univerzity a vystúpili v ňom Dušan Kováč (Historický ústav SAV, v. v. i. v Bratislave), Denisa Nečasová (Historický ústav Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne), Maciej Górny (Historický ústav Poľskej akadémie vied vo Varšave) a napokon Attila Simon (Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzita Jána Selyeho v Komárne). Po odznení referátov sa medzi referujúcimi a poslucháčmi rozvinula krátka diskusia. Program prvého dňa zjazdu ešte doplnili viaceré sprievodné podujatia, z ktorých spomenieme len predajnú výstavu publikácií slovenských historických pracovísk a vydavateľstiev v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice a besedu s pozvanými hosťami, venovanú popularizácii dejín na Slovensku, ktorá sa konala v Cente nezávislej kultúry Záhrada. Hosťami besedy, ktorú moderovali redaktori RTVS Róbert Kotian a Peter Turčík, boli historička Tünde Lengyelová, spisovateľ Juraj Červenák, šéfredaktor časopisu *Historická revue* Jaroslav Valent a Oliver Zajac, zástupca internetového portálu *History Lab*.

Druhý deň rokovania zjazdu bol venovaný najmä odbornej konferencii na vybranú hlavnú tému zjazdu. V štyroch blokoch boli predstavené referáty dotýkajúce sa podoby a problémov slovenskej historiografie, najmä otázka jej spolitizovania pred rokom 1989 a podoba verejnej angažovanosti historikov po zmene politického režimu. V prvom bloku postupne referáty predniesli historici mladšej generácie A. Hudek, J. Mervart, A. Šústová Drelová a profesor Š. Šutaj. Ďalší blok bol venovaný transformácii vybraných pamäťových inštitúcií na Slovensku po roku 1989. V bloku s referátmi vystúpili M. Orosová, O. Podolec, M. Domenová a napokon Š. Hrivňák. V treťom bloku s názvom „Obraz totalitných režimov vo vyučovaní dejepisu a vo verejnom priestore", ktorý moderovala Marína Zavacká z Historického ústavu SAV, vystúpili v panelovej diskusii historici M. Ducháček a M. Lônčíková, ako aj J. Kerekrétyová z Bilingválneho gymnázia C. S. Lewisa v Bratislave, ktorá zastupovala učiteľskú obec. Napokon posledný blok, rovnako realizovaný v podobe panelovej diskusie, bol venovaný téme „Historici a historiografia na Slovensku v globalizujúcom sa svete". Garantmi a moderátormi bloku boli G. Dudeková Kováčová a M. Michela, diskutujúcimi boli historici D. Zupka, T. Lengyelová, J. Golian a E. Mannová. Do diskusií sa otázkami zapojili aj prítomní členovia spoločnosti.

Aj v druhý deň konania zjazdu SHS sa konali zaujímavé sprievodné podujatia. V podvečerných hodinách sa členovia spoločnosti mohli zúčastniť komentovanej prehliadky Stredoslovenského múzea alebo sa zúčastniť diskusie v Centre nezávislej kultúry Záhrada na tému „Oplatí sa na Slovensku vydávať knihy o histórii?" (hosťami boli J. Drábik z vydavateľstva *Hadart Publishing*, P. Dvořák z vydavateľstva *Rak*, P. Švorc z vydavateľstva *UNIVERSUM* a R. Molda z vydavateľstva *Society for Human Studies*). Po skončení oboch sprievodných akcií sa v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice uskutočnil slávnostný raut pre hostí zjazdu.

Tretí deň konania zjazdu bol venovaný Valnému zhromaždeniu SHS. Ten mal niekoľko bodov. Najprv končiaci predseda SHS Kožiak predniesol stručnú správu o činnosti SHS. Kožiak vyzdvihol, že spoločnosť patrí k najaktívnejším organizáciám pod egidou Slovenskej akadémie vied a má zároveň aj dosť početnú základňu (okolo 200 členov). Hoci do aktivít jednotlivých tematických a regionálnych sekcií v roku 2020 negatívne zasiahla epidémia koronavírusu, v roku 2021 a 2022 sa ich činnosť oživila. Následne predniesol D. Segeš z HÚ SAV správu o činnosti Slovenského národného komitétu historikov, v ktorej sa objavila aj sebakritická reflexia spojená s útlmom činnosti Komitétu v posledných dvoch rokoch. So stručnou správou o hospodárení SHS vystúpila aj jej pokladníčka D. Kodajová. Oficiálnu hodnotiacu časť zasadnutia Valného zhromaždenia SHS ukončila H. Žažová so správou revíznej komisie. Po odznení správ sa

začala diskusia, ktorá sa koncentrovala najmä na otázku personálnej obmeny Slovenského národného komitétu historikov a na zintenzívnenie jeho činnosti. Po diskusii bolo udelené absolutórium odstupujúcemu Výboru SHS, ako aj SNKH, a po krátkej prestávke registrovaní členovia spoločnosti pristúpili k voľbe členov nového Výboru SHS a SNKH. Priebeh volieb moderoval Hudek a pri ich realizácii pomáhali niekoľkí vopred vybraní členovia SHS. Voľba predsedov jednotlivých sekcií a členov Výboru SHS sa uskutočnila na podklade vopred pripravenej kandidátky, v ktorej figurovali predsedovia sekcií, zvolení členmi sekcií, a tiež kandidáti na výkonné funkcie, ktorí súhlasili so svojou kandidatúrou. Takmer všetci boli členmi SHS do svojich funkcií zvolení. V užšom vedení spoločnosti nastali len menšie personálne zmeny (novým podpredsedom sa stal profesor Miroslav Lysý z Katedry právnych dejín a právnej komparatistiky Univerzity Komenského, vedeckou tajomníčkou Petra Švardová z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR). Predsedom SHS bol na ďalšie päťročné funkčné obdobie voľbami potvrdený Rastislav Kožiak z Katedry histórie Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Počas sčítavania hlasov sa uskutočnili dve kratšie aktivity. Najprv bola slávnostne udelená *Cena Slovenskej historickej spoločnosti* autorom ocenených publikácií, ktoré vyšli v roku 2021. Cenu získali Mária Fedorčáková z Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, Katarína Mešková Hradská z Historického ústavu SAV a napokon Balázs Csiba z Katedry archívnictva a muzeológie na Univerzite Komenského. Druhou aktivitou bola voľná diskusia členov spoločnosti o jej ďalších perspektívach a aktivitách. V diskusii opakovane zaznievala požiadavka, aby SHS aktívnejšie vystupovala na obranu jednotlivcov alebo celej historickej obce v prípadoch, keď je štátnou mocou alebo aj časťou verejnosti spochybňovaná úloha a význam kritického historického poznania, prípadne humanitných vied ako celku. Zvlášť dôrazne bola formulovaná požiadavka, aby Slovenská historická spoločnosť podporila iné sesterské spoločnosti, napríklad Spoločnosť slovenských archivárov, a pomohla vytvárať istý tlak na vládnu moc s cieľom zvýšiť štátnu podporu archívnictva, ktoré dlhodobo trpí personálnym a finančným poddimenzovaním. Po sčítaní hlasov boli Hudekom vyhlásené výsledky volieb a účastníci zjazdu potleskom potvrdili novozvolených funkcionárov spoločnosti. V záverečnom slove sa staronový predseda Rastislav Kožiak poďakoval všetkým prítomným hosťom a členom spoločnosti za účasť na 16. zjazde SHS, poďakoval aj partnerským inštitúciám a sponzorom za pomoc pri jeho úspešnej realizácii. Vyjadril tiež nádej, že Slovenská historická spoločnosť bude aj v ďalšom päťročnom období plniť poslanie, ktoré od nej jej členovia a slovenská verejnosť očakávajú.

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 135–137

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.9

RECENZE | ZPRÁVY

12. sjezd českých historiků

ONDŘEJ VARAĎA

Ve dnech 20.–22. září 2022 proběhl v Ústí nad Labem již 12. sjezd českých historiků. Hostitelskou institucí byla tentokrát Univerzita Jana Evangelisty Purkyně a jádro programu se odehrávalo v prostorech jejího kampusu v ústecké čtvrti Klíše. Sjezd začínal prezencí a navazujícím prvním blokem probíhajícím od úterního poledne a končil závěrečným plenárním zasedáním a rozlučkovým rautem ve čtvrtek odpoledne. Program sjezdu samotného byl rozdělen do 3 hlavních a 39 volných panelů, které probíhaly souběžně v celkem 9 časových blocích v různých budovách a aulách kampusu. Sjezd tentokrát přilákal 588 návštěvníků, kteří měli možnost vyslechnout celkem 425 referátů od přednášejících z tuzemska i zahraničí.

Hlavní panely se zabývaly ústředními otázkami české historické obce a jejího vývoje od minulého sjezdu, proběhnuvšího roku 2017 v Olomouci. Kromě reflexe posledních tří dekád českého historického bádání v ČR i v zahraničí se tak na hlavních panelech objevovala témata jako hodnocení a financování humanitněvědních pracovišť a organizací, role a pozice historie ve veřejném prostoru, etika historikovy práce, význam humanitního vzdělávání nebo práce s pamětí v českém prostoru.

Volné bloky pak pokrývaly širokou paletu tematických zaměření a kromě klasicky historických otázek se věnovaly i příbuzným historickým vědám či pedagogice. Výběr témat odrážel obecně pozorovatelné trendy v soudobém historickém diskurzu – značný prostor byl tedy věnován reflexi období tzv. normalizace, pozdního státního socialismu a postsocialismu, otázkám menšin a přesunů obyvatelstva, environmentálním a postkoloniálním narativům nebo historické vědě a její pozici v době postmoderní a postfaktické. Specifická ge-

ografická poloha pořádající univerzity a hostujícího města se zase promítla do důrazu na dějiny pohraničí a periferií. V tématech a celkovém vyznění sjezdu se odrazila také teprve nedávno odezniviší pandemie koronaviru a její bezprecedentní dopad na historickou vědu a bádání, jakož i na společnost jako celek. Kromě těchto soudobých témat se však zaměření panelů nevyhýbalo ani starším dějinám v klasičtějším pojetí a na své si přišli i zástupci oborů, jako jsou vojenská historie, historická geografie, orální historie, gender history nebo hospodářské dějiny. Sjezd se navíc neomezoval přísně pouze na práci historiků jako takových, ale naopak interdisciplinárně přesahoval i do otázek muzejnictví a muzeologie, archivnictví, environmentalismu nebo etnohistorie.

Nejen odborným výkladem a akademickou debatou je však historik živ. Kromě tematických panelů samotných nabízel třídenní sjezd i bohatý doprovodný program v podobě komentovaných výjezdů, exkurzí či prohlídek. Účastníci tak měli možnost v rámci sjezdu absolvovat komentovanou prohlídku Muzea města Ústí nad Labem, exkurzi do cisterciáckého kláštera v Oseku či do blízkých Litoměřic, výjezd po stopách paměti holokaustu v Terezíně či pátrání po stopách saské renesance v regionu. Úterní večer se pak nesl ve znamení slavnostního zahájení sjezdu v reprezentativních prostorech Severočeského divadla. Po zdravicích zástupců Ústeckého kraje a Univerzity Jana Evangelisty Purkyně vystoupil profesor Alain Soubigou (Université de la Sorbonne Paris), který při této příležitosti přednesl přednášku na téma vztahů T. G. Masaryka a historiků. Poté se návštěvníkům sjezdu představil Orchestr severočeského divadla se se skladbami *Óda na radost* od Ludwiga van Beethovena a *Vltava* Bedřicha Smetany.

Sjezd historiků se mimo jiné nesl také ve znamení oceňování. V rámci závěrečného plenárního zasedání byla předána cena Josefa Pekaře, kterou v tomto roce získala pracovnice Historického ústavu AV ČR Michaela Žáková za svou monografii *Tereziánský ústav šlechtičen na Pražském hradě*. Publikaci vydal v roce 2021 Národní archiv. Premiéru pak na tomto sjezdu měla takzvaná posterová sekce, známá například z přírodovědných kongresů či konferencí. Soutěžní výstava byla určena doktorandům, kteří měli tímto způsobem možnost prezentovat svůj výzkum a výsledky širší historické obci. Každý z celkem šesti vyhlášených vítězů v jednotlivých kategoriích navíc obdržel finanční odměnu.

Závěrečné slovo si na plenárním zasedání vzali profesor Petr Vorel, předseda Českého národního komitétu historiků, a profesorka Michaela Hrubá, děkanka Filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. Projevy akcentovaly především aktuální témata. Zazněla tak slova akcentující potřebu a důležitost osobního setkávání a snad i jeho nové docenění po právě uplynu-

lých letech, kdy došlo k zásadní proluce způsobené pandemickou situací. Aktuálně probíhající ruská agrese na Ukrajině se odrazila také v otázce role humanitních věd ve společnosti a v době vytváření falešných narativů i nové vlny instrumentalizace dějin. S ní pak úzce souvisela rovněž témata společenské odpovědnosti a etiky historikovy práce, jakož i politické interpretace dějin jako takové. Oba řečníci reflektovali také soudobé trendy v historickém diskursu, především tendenci k internacionalizaci výzkumu a s ní související tendence k vyrovnávání se s koloniální minulostí v evropském prostoru na jedné straně a etablování národních dějin dříve kolonizovaných či podrobených národů na straně druhé. Podtrhovali také potřebu rozvíjet interdisciplinaritu výzkumu a humanitních věd, která se promítla i do programu a koncepce sjezdu. Zásadním, ne-li nejdůležitějším poznatkem byl však závěr, že sjezd potvrdil svým rozsahem a úrovní příspěvků a diskusí kvalitu a dobré směřování české historické obce jakožto celku.

Příští, 13. sjezd českých historiků se bude konat opět za pět let, v roce 2027. Čestné úlohy hostitelské instituce se tentokrát ujme Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích.

MEMORABILIE

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 141–146

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.10

MEMORABILIE

Učiteľ, priateľ, spolupracovník

VOJTECH ČELKO

Nebýva zvykom, aby sme na stránkach Česko-slovenskej historickej ročenky spomínali jubileá alebo nekrológy historikov, ktorí nie sú alebo neboli členmi českej alebo slovenskej časti Česko-slovenskej komisie historikov. Mám k tomu tri dôvody. Henry Kissinger raz povedal, nehovorte tri dôvody, lebo dva poviete a tretí pritom zabudnete.

1. Jozef Jablonický bol predsedom slovenskej vládnej komisie historikov pre analýzu udalostí rokov 1967–1970 a ex offo podpredseda federálnej komisie určenej k tomuto účelu. 2. Prácu komisie podporil navrhnutím za člena svojho zástupcu a neskôr nástupcu vo funkcii riaditeľa Ústavu politických vied SAV Miroslava Pekníka, ktorý bol viac než dvadsaťpäť rokov jej členom. 3. Hneď pri druhom zasadaní, ktoré bolo zadržiavané na jar 1995 v Bratislave, prijal členov komisie ešte v sídle Kabinetu politických vied SAV na Grösslingovej ulici a z titulu svojej funkcie prisľúbil podporu jej aktivitám.

To hlavné – bol to historik, ktorý preukázal nielen svoje odborné kvality, ale najmä ľudské, osobnú statočnosť, pevnosť svojej osobnej integrity v neľahkej dobe, keď sa lámali charaktery a pomer medzi znalosťami a schopnosťami na jednej strane a charakterom na druhej strane bol pre mnohých priepastný.

Nepíšem pre mnohých nič nového, jednak mám pocit, že som všetko už predtým povedal, až na jednu vec, že mi Jožo Jablonický chýba. Jeho typickou trnavčinou vyslovované slová, ktorými charakterizoval dobu, ale keď si ich človek s časovým odstupom pripomenie, obsahujú pravdu. Chýba mi dnes jeho pohľad na súčasnosť, ktorý ma často nútil premýšľať v iných kategóriách, ako som bol zvyknutý.

Myslím na naše rozhovory, ktoré sme viedli hlavne pri raňajkách, v prvých rokoch už spomínaného posledného obdobia našich vzťahov. Začínali so štamperlíkom „na červíka", neskôr kvôli liekom už bez toho. Netreba si vymýšľať alebo prikrášľovať naše spoločné zážitky, len ich chcem opäť pre dnešok evokovať, lebo boli a zostávajú súčasťou môjho života.

Nikdy predtým, až po jeho smrti, som si v článku k jeho nedožitej osemdesiatke uvedomil, že sa narodil v znamení Kozorožca, a to značí vlastnosti, ako je schopnosť vynaložiť maximum úsilia na prácu, ktorú si zvolil. Patrí k tomu húževnatosť, a preto väčšinou človek zrodený v tomto znamení dosiahne to, čo chcel, a k tomu ešte aj zanovitosť. Toto všetko sú vlastnosti, ktoré sa mi vždy spájali s Jozefom Jablonickým. Dielo Jozefa Jablonického je mi blízke, podobne ako jeho autor, a zaujímam sa o jeho práce od rokov vysokoškolského štúdia. Často som po politických zmenách v roku 1989 recenzoval jeho knihy, uvádzal som ich, či už v Dome slovenskej kultúry, alebo neskôr v Klube slovenskej kultúry v Prahe, alebo neskôr v Ústave soudobých dějín Akademie věd České republiky. Publikoval som o nich v odbornej či populárnej tlači. V priebehu rokov som mal možnosť poznať bližšie Dr. Jozefa Jablonického v rôznych situáciách a oceniť jeho odvahu, charakter, a preto by som sa zmienil aj o tom, ako sme sa poznali.

Prvá spomienka na osobné stretnutie sú Vianoce 1968 v Bratislave. Pravidelne sme ich s rodičmi prežívali u našich najbližších príbuzných, manželov Hrubiškových, v Karlovej Vsi v Bratislave. Františka Hrubišková je známa ako Bratislavská Biela pani druhého československého odboja. Vychovala moju mamu, lebo jej rodičia sa rozviedli a ona bola bezdetná. Okrem toho bola mojou kmotrou. Vždy som ju volal „tetička" a pod týmto menom bola známa aj v okruhu mojich priateľov. Jej manžel, Ján Hrubiško, ktorý bol mojím kmotrom, pracoval počas druhej svetovej vojny ako dozorca vo väznici pri Justičnom paláci v Bratislave. Bol to on, kto k prokurátorovi Karolovi Vagačovi predvádzal politických väzňov Viliama Širokého a Júliusa Ďuriša. Títo, kým strýco na nich v predsieni čakal, aby ich odviedol po výsluchu naspäť do väznice, spoločne s Vagačom iným východom utiekli, ale to je iný príbeh.

Trochu predbehnem ďalšie udalosti. 9. novembra 2012 bola v Bratislave, v Karlovej Vsi na budove vysokoškolského internátu Družba, ktorý stojí približne na mieste, kde stál dom, v ktorom do roku 1973 bývali manželia Hrubiškoví, než sa presťahovali vzhľadom na vek a potrebnú starostlivosť bližšie k mojim rodičom do Trenčína, odhalená pamätná tabuľa Františke Hrubiškovej. Na záver tejto slávnosti sa konala pre pozvaných čaša vína. Pri tejto príležitosti o nej pred prítomnými prehovoril Jozef Jablonický. Toto vystúpenie bolo posledné, ktoré mal ako historik na verejnosti.

Moja prvá návšteva u doktora Jablonického nadväzovala na našu predchádzajúcu korešpondenciu, v ktorej som sa na neho obrátil so žiadosťou o stretnutie a s tým spojenou konzultáciou. Pracoval som vtedy na diplomovej práci o Demokratickej strane a chcel som bližšie poznať Jablonického názory, ktoré na túto tému publikoval. Hneď ma prekvapilo, ako zareagoval, keď som, ako to bolo mojím zvykom, vložil do obálky listu ofrankovanú obálku adresovanú na mňa, na odpoveď. V najbližšom liste mi ju vrátil a napomenul ma, aby som to už viac neopakoval. Stretnutie na bratislavskom sídlisku ma veľmi povzbudilo. Dr. Jablonický mi nielen odpovedal na moje otázky, ale požičal mi aj knihy, ku ktorým som nemal vtedy prístup a o niektorých som ani nevedel. Po tom, čo som mu knihy vrátil, som sa s ním stretol v Bratislave na vedeckej konferencii, ktorá sa konala v apríli 1970, ako zisťujem z dedikácie v jeho knihe *Z ilegality do povstania*, ktorá vyšla v Bratislave 1969. Potom som o ňom počul len občasne od svojho školiteľa v Historickom ústave a neskôr aj domáceho, lebo som u neho pred odchodom na vojenskú službu býval v podnájme, Dr. Viléma Prečana. Po vojenskej službe a krátkom pobyte v Prahe som odišiel do pohraničia. Pri svojich návštevách Prahy som sa vždy zastavil u Prečanových, ktorí sa vysťahovali v júli 1976 do Nemeckej spolkovej republiky, alebo západného Nemecka, ako oboje sa mu vtedy hovorilo. O Jozefovi Jablonickom som vedel len toľko, že sa na neho obrátili z „Bieleho domu na Hlbokej“, ako sa hovorilo sídlu ÚV KSS, vo veci odborného posudku, ktorý mal napísať o knihe dokumentov Viléma Prečana „Nemci a Povstanie – Dokumenty“. Išlo tam o nejaké honorárové záležitosti a vedel som, že Dr. Jablonický sa zachoval veľmi statočne, Knihu ocenil podľa jej úrovne a tým podoprel názor žalobcu Viléma Prečana voči straníckemu nakladateľstvu kvôli nízkemu finančnému ohodnoteniu. Bolo to za trest, lebo Dr. Prečan bol už vylúčený z KSČ a potom bolo na ňom ódium tzv. „Čiernej knihy“. Potom sám Dr. Jablonický mal mať nejaké politické problémy a musel odísť z Historického ústavu do Pamiatkového ústavu, ale neprišiel som s ním v tom čase do styku. Dokonca ani pri výsluchoch štátnej bezpečnosti, ktorých som mal v čase normalizácie neúrekom, mimochodom – som najmladší na Čiernej listine sekretariátu ÚV KSČ, presnejšie povedané „Směrnice ÚV KSČ k založení a vedení jednotné centrální evidence představitelů , exponentů a nositelů pravicového oportunismu, organizátorů protistranických, protisocialistických, protisovětských kampaní a akcí v kádrové evidenci ÚV KSČ, která byla přijata 8.1.1971“, nikdy nepadlo Jablonického meno. Počul som, že sa druhýkrát oženil a narodil sa im syn Tomáš.

Začiatkom osemdesiatych rokov mi moja vtedajšia partnerka Ilse-Marie Lippeltová z Hannoveru prinášala od Prečanových rôznu samizdatovú literatúru a časopisy a raz aj nejaké autíčka „angličáky“, ktoré som mal dopraviť Joze-

fovi Jablonickému. Už ani presne neviem, cez koho putovali autíčka pre malého Tomáša. Jablonického samizdatové štúdie som objavil až koncom osemdesiatych rokov, keď som už pracoval v Prahe v Dome slovenskej kultúry a dostali sa mi do rúk. Viem, že jeden či dva zborníky o Slovenskom národnom povstaní, ktoré vydal Martin Kvetko vo vydavateľstve Naše snahy, (dnes sa im hovorí „torontské zborníky“) mi požičala pani Jarmila Golianová, vdova po generálovi Golianovi, ktorá sa stala členkou Klubu slovenskej kultúry. Tá o mne vedela, ako som sa neskôr dozvedel po jej návšteve USA od Irenky Lettrichovej, a časom si vybavila, že sa pri jednej návšteve Trenčína, kam chodila k priateľom mojich rodičov, manželom Chovanovým, zoznámila aj s mojou mamičkou. Jarmila Golianová mala ku mne dôveru, požičala mi tieto knižky, ku ktorým by som sa v tej dobe nedostal. Boli tam uverejnené Jablonického štúdie.

Až po zmene režimu, v roku 1990, keď sa Jozef Jablonický stal predsedom Komisie vlády Slovenskej republiky pre analýzu historických udalostí rokov 1967 – 1970 a ex offo aj podpredsedom rovnomennej československej komisie, začal chodievať častejšie do Prahy. Vždy sa zastavil u mňa v Dome slovenskej kultúry. V priebehu času sa naše vzťahy postupne vyvinuli tak, že sme sa spriatelili. Čítal som jeho rukopisy, o ktoré som prejavil záujem, a to ostatné už je známe.

V roku 1990 sa stal zakladateľom a vedúcim Politologického kabinetu SAV. Pravidelne som ho niekoľkokrát do roka pozýval na rôzne besedy týkajúce sa nielen dejín odboja počas druhej svetovej vojny, ale uvádzal som tam jeho nové knihy. Spolu so synom Tomášom sa postupne zúčastňoval všetkých zájazdov, ktoré ho zaujímali a ktoré pripravovala pani Janka Haluková, tajomníčka Klubu slovenskej kultúry. Spomínam na cestu do Sarvaša, kde maturoval Štefánik, na odhalenie jeho pamätnej tabule so soškou v roku 1991. Do Francúzska v roku 1998, kde premiér Dzurinda spolu s francúzskym ministrom letectva odhaľovali v Meudone pri Paríži neďaleko hvezdárne, kde Štefánik pôsobil, jeho sochu, a viaceré iné zájazdy. Po odchode do dôchodku chodieval Dr. Jablonický pravidelne do Prahy, kde v archíve študoval materiály k zamýšľanej biografii Gustáva Husáka. Len zdravotné dôvody boli príčinou, ktorá mu znemožnila pokračovať na tejto práci. Napriek tomu pravidelne raz za mesiac chodieval do Prahy, býval po tri dni u nás a vtedy sme viedli spomínané rozhovory. Návšteva Prahy bola pre neho ako droga. Stretával sa so svojimi známymi v ÚSD AV ČR, zastavil sa v Klube slovenskej kultúry, stretol sa s niektorými priateľmi z disentu a z rôznych komisií a najmä pravidelne navštevoval Jána Mlynárika. Bol to veľmi zvláštny vzťah. Pripadal mi ako vzťah dvoch beťárov, ktorí mali spoločnú účasť na niečom, v tomto prípade disente, ale priateľstvo to nebolo. Raz mi hovoril, že keď sa bol rozlúčiť s Mlynárikom v roku 1983 pred jeho emigráciou,

tak ten mu dal nejaký kabát, a ešte mu ponúkal, že mu prenechá frajerku, ale to už Jablonický odmietol. Kabát, pokiaľ si spomínam, bol nezničiteľný, nosil ho ešte aj po novembri 1990.

Jožo Jablonický nedal verejne dopustiť na Jána Mlynárika, aj keď vnútorne nebol presvedčený o jeho tvrdeniach. Išlo napríklad o knihu „Dějiny Židů na Slovensku". Mlynárik tam narobil veľa chýb a dnes si už presne nepamätám, o čo všetko tam išlo, ale viem, že dokonca Dr. Ivan Kamenec, ktorý knihu posudzoval pre pražské nakladateľstvo Academia, mal s ním v tejto veci problémy. Ale Jablonický to formuloval tak: ideovo má Mlynárik pravdu, ale pokračovanie tejto myšlienky už nebolo...

O tom, kto boli jeho priatelia, som sa dozvedel pri oslave jeho sedemdesiatin v Klube slovenskej kultúry, ktorú som pripravil Vilémovi Prečanovi spoločne s Jozefom Jablonickým. Veľmi som uvažoval, ako ten večer pripraviť, lebo obaja protagonisti boli rovnako starí, vekový rozdiel medzi nimi bol len šesť dní! Dokonca bol na ňom prítomný vtedy v Prahe sa nachádzajúci Rudolf Vrba, vlastným menom Walter Rosenberg, ktorý bol jeden z dvoch slovenských Židov, druhý bol Alfréd Wetzler, ktorí spoločne utiekli z Osvienčimu v apríli roku 1944 a podali o tom správu, ktorá sa dostala spojencom do rúk.

Pripravil som si asi desať otázok, ktoré som položil Jablonickému a Prečanovi a na otázku, kto sú alebo boli jeho priatelia, Jablonický povedal: *„sedia vedľa mňa"*. Pre mňa to bolo najväčšia ocenenie, ktorého sa mi od neho dostalo.

Raz som sa ho spýtal, či by neurobil taký knižný rozhovor o ľuďoch, ktorých poznal v súvislosti s dejinami odboja a najmä o ich povojnových osudoch. Položil mi otázku *„a s kým?"*. Ja som na to povedal, že rád by som to s ním robil. On mi povedal, *„ale kto dá prostriedky na cestovanie a všetko, čo s tým súvisí?"*. Táto myšlienka sa tiež – čo banujem, neposunula viac, ale ja som žil v Prahe, on v Bratislave a mal pravdu, že grant by sa vtedy na niečo podobné ťažko zháňal.

Posledné roky chodieval už len na návštevy, raz sa zúčastnil Letnej školy pre učiteľov dejepisu, ktorú organizovala pedagogická fakulta UK pod vedením Jany Kohnovej, kde mal asi posledný referát pred českými učiteľmi. Pri raňajkách sme preberali témy, ale niektoré sme nedokončili. Viem, že kandidoval v júni 1992 vo voľbách do SNR za sociálnodemokratickú stranu. Zvolený nebol, nebola tradícia a mená Markovič a Dérer nikoho neoslovovali. Jožo sa mi sťažoval, že neboli dobre pripravené predvolebné zhromaždenia a niekoľkých na Záhorí, kde kandidoval, sa zúčastnil. Dodnes neviem, či ho niekto zo sociálnodemokratickej strany o to požiadal, alebo či mal nejaké politické ambície, alebo chcel svojou minulosťou pomôcť prebiehajúcim politickým zmenám.

Boli mená, ktoré sme v našich raňajkových rozhovoroch nespomínali, lebo som vedel, že ich „nemusí počuť". V tomto bol veľmi rigorózny. Nepripúšťal, že

nie všetci mali jeho odvahu ísť, keď bolo treba, proti prúdu. Nemal som síl ho presvedčiť o opaku.

Naposledy sme sa stretli začiatkom apríla 2012 v Strašnickom krematóriu, kam prišiel aj s Norom Kmeťom, synom Tomášom a jeho kamarátom, ktorý ich autom priviezol z Bratislavy, rozlúčiť sa s Jánom Mlynárikom. Upozorňoval som Petra Pitharta, ktorý ho hneď, asi kvôli tomu, že nosil veľkú bradu, nespoznal, že je tu „najlepší priateľ Mlynárika". Je zaujímavé, že sa ohradil, a potvrdilo mi to, o čom som už predtým hovoril, keď sa Jablonický vyhol tomuto označeniu.

V deň, keď Jozef Jablonický zomrel, 7. decembra 2012, ma v pražskej nemocnici Na Homolke operovali na kŕčové žily. Do Bratislavy na pohreb by som sa ani autom, ani vlakom nedostal, nezvládol by som to. Veľmi ma to mrzelo, lebo som si veľmi vážil Jozefa Jablonického, bol to môj priateľ a chcel som mu svojou prítomnosťou na rozlúčke s ním preukázať poslednú poctu.

Vol. 25/1 | 2023 Česko-slovenská historická ročenka pp. 147–150

DOI: 10.5817/cshr.2023.25.1.11

MEMORABILIE

Deväťdesiatka Viléma Prečana

IVAN KAMENEC

Písať o životnom príbehu historika, kolegu a priateľa Viléma Prečana pri príležitosti jeho vzácneho jubilea je náročné, lebo sa o ňom v rôznych súvislostiach už povedalo vari všetko podstatné. V krátkom príhovore nie je miesto a vlastne ani vedomosti autora tohto textu na čo len útržkovité vymenovanie úctyhodnej vedeckovýskumnej, vedecko-organizačnej a publikačnej činnosti jubilanta, nevraviac už o jeho neúnavných občianskych aktivitách, o jeho výhrach i prehrách vo verejnom a profesionálnom živote. Predsa však aspoň jedno stručné hodnotenie: Vilém Prečan ako špičkový vedec i ako občan presvedčivo dokázal, že historiografia môže zohrávať významnú úlohu nielen vo vlastnom profesionálnom, nikdy nekončiacom procese hľadania, nachádzania, no aj mýlenia sa, pri riešení aktuálnych spoločenských problémov. Nie tým, že posluhuje existujúcej politickej moci, ale práve naopak, že sa jej vie vzoprieť a ostať nezávislou vednou disciplínou. Iba tak môže pozitívne vplývať na vedomie a konanie občanov. Všetky oblasti Prečanových odborných i verejných aktivít trvajú podnes. V „nadstavenom“ veku je to obdivuhodný intelektuálny výkon v historickej obci i mimo nej.

Vzhľadom na skutočnosť, že som od jubilanta o viac ako päť rokov mladší, vždy pociťujem rozpaky a výčitky vtedy, keď sa ma Vilo v telefonickom rozhovore alebo pri osobnom stretnutí spýta, na akej výskumnej téme práve pracujem. Ja mu s troškou zahanbenia odpovedám, že už nie som zapojený do žiadnych bádateľských projektov a z pohodlnosti či z lenivosti ich ani nevyhľadávam. Sporadicky sa venujem iba drobnej publicistike, recenznej činnosti, ale hlavne čítaniu mnou zanedbanej odbornej a najmä krásnej literatúry. Umelecká literatúra je aj pre historiografiu dôležitou, no často málo doceňovanou

oblasťou prameňov. Tento pohľad je určite blízky aj jubilantovi, čo občas prebleskne v jeho vedeckých textoch alebo v popularizačných článkoch. S obdivom sledujem, keď Vilo v súkromnom kruhu z pamäti recituje celé pasáže z tvorby českých básnikov. Je pre mňa až neuveriteľné, že napriek ťažkému zrakovému handicapu sa ďalej s obdivuhodným nasadením, (ospravedlňujem sa za výraz) až s buldočou zaťatosťou, venuje výskumnej, edičnej a organizačnej práci, vyhľadávaniu a napĺňaniu nových invenčných výskumných projektov, do ktorých vťahuje veľa svojich českých i slovenských kolegýň a kolegov. Podobne ako na seba je náročný aj na svojich spolupracovníkov, ktorým sa môžu niekedy zdať jeho požiadavky až prehnané či nesplniteľné. Nakoniec však k obojstrannej spokojnosti vydoluje z nich maximum výkonov. Akési morálne krédo na kvalitu výskumnej práce dejepisca, resp. jeho odborného a občianskeho profilu, vyjadril v jednom zo svojich početných rozhovorov: „Ak nedokážeme byť sami k sebe kritickí, nezaslúžili sme si oslobodenie od diktátu straníckych sekretariátov.“ Citované slová nestratili na svojej aktuálnosti dodnes. Nemali iba proklamačný charakter, ale jubilant ich napĺňal takmer po celý svoj profesionálny život. Za svoje postoje, ktoré sa netýkali iba odborných otázok, zaplatil ako historik i ako občan vysokú daň. Nie všetci jeho kolegovia sme ju boli schopní a ochotní zaplatiť...

Vo svojom gratulačnom príhovore chcem upozorniť aspoň na jednu, pre slovenskú historiografiu i verejnosť známu stránku Prečanových výskumných, organizačných a publicistických aktivít: Ako český historik je už šesť desaťročí akousi externou prirodzenou súčasťou slovenského dejepisectva, no aj reflektovania a komentovania tunajších spoločenských pohybov či významných udalostí. Dodnes počuť jeho hlas v odbornej spisbe v diskusiách i polemikách o aktuálnych problémoch slovenskej spoločnosti v 20. storočí. Možno to zapríčinil aj fakt, že jubilant začínal svoju profesionálnu kariéru práve na Slovensku, odkiaľ si po príchode do Prahy priviedol manželku Helenu i trvalý a úprimný, no nikdy nie paternalistický alebo sentimentálny vzťah k Slovensku, k jeho dejinám v celej ich zložitosti a protirečivosti. Mimochodom, pani Hela je už viac ako šesťdesiat rokov životnou družkou, doslova anjelom strážnym jubilanta, lebo mu spoľahlivo zabezpečuje zázemie jeho rozsiahlej vedeckovýskumnej, organizačnej a pedagogickej činnosti. Možno, že v mnohých prípadoch je aj inšpirátorkou, či prvým čitateľom a posudzovateľom jeho rukopisov.

Vilém Prečan si vo svojom výskume vyberal zo slovenských dejín témy, ktoré boli síce politickou mocou vždy vyzdvihované, oslavované alebo zatracované, no zároveň v rámci práve vládnucej garnitúry deformované, falšované, účelovo interpretované. Hľadať a vypovedať o nich triezve hodnotiace závery bolo vždy nielen vedecky náročné, ale vyžadovalo aj patričný diel občianskej zaan-

gažovanosti, dakedy i odvahy. Akýmsi ostrým a impozantným štartom jubilanta do tejto problematiky bolo publikovanie rozsiahlej dvojzväzkovej edície dokumentov k dejinám Slovenského národného povstania. Toto dielo nastavilo na Slovensku vysokú latku pre odborné vydávanie historických prameňov z moderných dejín a možno povedať, že svojím záberom a metodikou nebolo dodnes prekonané. Žiadny bádateľ venujúci sa tejto téme ho nemôže obísť. Možno, že jeho editor sa aj práve na základe štúdia príslušných historických prameňov dostal k širším úvahám o postavení historiografie v spoločnosti, o kritickej sebareflexii slovenských dejín, o česko-slovenskom pomere v nich, ako aj o citlivej otázke štátoprávneho postavenia Slovenska v Československu. Spomínané, ale aj mnohé iné aktuálne spoločenské otázky i konkrétne udalosti Prečan komentoval a podnes glosuje vo svojej esejistike či v popularizačných článkoch, nevyhýbajúc sa v nich ani polemickým diskusiám.

Bolo vcelku logické a zákonité, keď sa v roku 1994 V. Prečan stal jedným z iniciátorov vzniku Slovensko-českej/Česko-slovenskej bilaterálnej komisie historikov, v ktorej dvadsať rokov zastával funkciu predsedu jej českej sekcie. Aj na tomto poste prejavil svoju príslovečnú invenciu a náročnosť pri plnení úloh, ktoré pred seba komisia postavila. Bol aj iniciátorom, takpovediac, dobrou sudičkou založenia Česko-slovenskej historickej ročenky, ktorá je akýmsi „rodinným striebrom" komisie a za takmer dvadsaťpäťročnej existencie získala rešpektované miesto v českej a slovenskej historiografii a pozitívny ohlas v časti zahraničnej historickej obce. V. Prečan nebol iba zakladateľ ročenky a dlhoročný člen jej redakčnej rady, ale do väčšiny jej čísiel prispel svojimi prínosnými vedeckými materiálmi. Aj v tomto prípade sa ukázalo, že jubilant nie je náročný iba voči svojim kolegom a kolegyniam, ale aj voči sebe samému. Je typické, že aj po odchode z komisie so živým záujmom sleduje jej prácu a problémy, týkajúce sa hlavne finančného zabezpečenia jej ďalšej existencie. S celou svojou vedeckou i osobnou autoritou sa tu usiluje pomáhať.

Bez zveličovania možno konštatovať, že Vilém Prečan patrí medzi tých českých a slovenských historikov, ktorí svojou vedeckou prácou i spoločenskými aktivitami prekročili hranice vlastnej krajiny a stali sa uznávanými osobnosťami v celoeurópskom kontexte. Nie je náhoda, že ako prvý český vedecký pracovník získal v roku 2001 Medzinárodnú cenu Slovenskej akadémie vied. V roku 2023 mu udelila slovenská prezidentka Zuzana Čaputová štátne vyznamenanie Slovenskej republiky, ktorým ocenila jubilantovu prácu v prospech slovenskej vedy a spoločnosti, v prospech vzájomného poznávania v rámci česko-slovenských vzťahov.

Som hlboko presvedčený, že nehovorím iba za seba, ale aj za všetkých bývalých i súčasných členov Česko-slovenskej/Slovensko-českej bilaterálnej komisie

historikov, ako aj za široký kruh slovenských kolegýň a kolegov, ak vyslovím potešenie nad skutočnosťou, že sme mohli s Vilémom Prečanom spolupracovať, učiť sa od neho a poznávať ho ako človeka.

Nech nám toto potešenie potrvá čo najdlhšie!

Ivan Kamenec

SEZNAM AUTORŮ | THE LIST OF THE AUTHORS

Mgr. Dana Hučková, CSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i., Bratislava

prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc.
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci

prof. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Mgr. Irena Kapustová, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové

Mgr. Jaroslav Pinkas, PhD.
Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

Mgr. Pavel Žalský
ZŠ Karla Klíče, Hostinné

Mgr. Patrik Kunec, PhD.
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Mgr. Ondřej Varaďa
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

PhDr. Vojtech Čelko
Společnost M. R. Štefánika, Praha

PhDr. Ivan Kamenec, CSc.
Historický ústav SAV, v. v. i., Bratislava

POKYNY PRO AUTORY PŘÍSPĚVKŮ DO ČESKO-SLOVENSKÉ HISTORICKÉ ROČENKY

Redakce Československé historické ročenky přijímá k publikování **pouze původní odborné texty (studie a materiálie, tj. menší edice pramenů), které ještě nebyly publikovány v jiném periodiku či publikaci**. Dále přijímá zprávy o literatuře, recenze, zprávy o projektech či významných vědeckých setkáních spjatých s česko-slovenskou problematikou. Nepřijímají se kompilace či texty sporného autorství. Texty je možno odevzdávat a budou publikovány v češtině, slovenštině, angličtině a němčině. Na konci textu je třeba uvést **soupis zdrojů** členěný na prameny (archivní prameny – tiskem vydané prameny – normativní prameny – dobový tisk – memoárové texty) a na literaturu. Nedílnou součástí recenzovaných příspěvků (studie, materiálie) jsou již při jejich odevzdání **klíčová slova** (3–7) a **resumé** (cca 1 800 znaků), obojí pro překlad do angličtiny.

Časopis Česko-slovenské historické ročenky dbá na dodržování všeobecně platných norem publikační etiky, jejichž respektování je povinností pro každého autora/autorky vědecké práce. Východiskem jsou normy publikační etiky stanovené Výborem publikační etiky (Comitee on Publication Ethics): http://publicationethics.org/resources/guidelines; http://publicationethics.org/resources/code-conduct.

Autor(ka) příspěvku se zavazuje, že se při jeho tvorbě zdržel jakéhokoliv přebírání dat jiného autora bez uvedení jejího zdroje, přičemž daty se myslí nejenom konkrétní údaje, ale i myšlenky či koncepty. Autor(ka) příspěvku nabídnutého Česko-slovenské historické ročence zodpovídá za správnost a úplnost údajů, včetně korektního uvádění spoluautorství. Svůj příspěvek nesmí nabídnout současně více vydavatelům. Autor může oslovit nového vydavatele až v okamžiku, kdy je zamítnuto uveřejnění původně osloveným vydavatelem.

Redakce Česko-slovenské historické ročenky žádá autory, aby v zájmu urychlení redakční práce při přípravě periodika dodržovali následující pokyny:

1) Text zasílejte elektronickou poštou na adresu redakce (jaroslav.pazout@tul.cz, Richard.Pavlovic@minv.sk).
2) Maximální rozsah textu je 30 normostran (cca 54 000 znaků i s mezerami) bez obrazové přílohy. Případný větší rozsah je třeba předem projednat s redakcí.
3) Text příspěvku musí být psán v textovém editoru Word a uložen ve formátu rtf.
4) Text včetně poznámek je třeba odevzdat bez zarovnání pravého okraje, bez použití dělení slov, záhlaví nebo zápatí. Text je psán plynule v rámci odstavce, klávesou Enter jsou oddělovány pouze odstavce. Při psaní nelze použít styly, pouze základní text. V textu je možné používat pouze jeden písemný font, v jehož rámci je možné využít i tučné a kurzívní písmo. Rozlišujte pomlčku (–) a spojovník (-).
5) Poznámky vkládejte do textu automatickou formou prostřednictvím funkce Vložit – Poznámky pod čarou (průběžné číslování 1, 2, 3…). U edic dokumentů je vhodnější vložit archeografické (a, b, c…) a věcné (1, 2, 3…) poznámky vždy za jednotlivý dokument.
6) Texty je možno po konzultaci s redakcí doplnit o obrazovou přílohu (fotografie, dokumenty, karikatury atd.). Faksimilie je třeba odevzdat jako samostatné soubory v potřebné tiskové kvalitě (minimálně 300 dpi), nejlépe ve formátu *.tif či*.jpg. Ve zvláštním souboru pak zašlete popis dokumentů s odkazy na zdroj.
7) V poznámkovém aparátu je třeba dodržet následující citační úzus:

V odkazech na **archivní fondy a sbírky** dodržujte toto pořadí údajů: název archivu; název fondu či sbírky – f. XX-X, případně též jeho dílčí části; signatura (sign.) / inventární číslo (inv. č.) / inventární jednotka (inv. j.) / číslo jednací – , karton – kart. / svazek – sv.; název nebo popis dokumentu (např.: Národní archiv (dále NA), f. KSČ – Ústřední výbor, 1945–1989, Praha (KSČ-ÚV), 02/1 – předsednictvo, 1962–1966, sv. 11, arch. j. 14, b. 1, Zpráva komise pro přešetření politických procesů v období 1949–1954, předložená 14. schůzi předsednictva ÚV KSČ konané 26. března 1963. – zkrácený záznam při dalších citacích: NA, KSČ-ÚV, …)

V odkazech na **dobová periodika** dodržujte toto pořadí údajů: ***deníky*** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název deníku* (kurzivou), datum, strana (např. FEJEŠ, Ján: Důsledně prosazovat zákonnost, disciplínu a pořádek, in: *Rudé právo*, 8. 1. 1985, s. 3); ***časopisy*** – Autor stati (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo, datum, strana/rozmezí stran (např. HAVEL, Václav: Na téma opozice, in: *Literární listy*, roč. 1, č. 6, 4. dubna 1968, s. 4; NĚMEC, Jan: Současné úkoly justice, in: *Socialistická zákonnost*, roč. 18, č. 1, 1970, s. 3)

Student, roč. 3, č. 5, 1967, s. 1; případně Literární noviny, roč. 16, č. 1, 7. ledna 1967, s. ... - název zase v kurzivě.

V odkazech na **literaturu** dodržujte toto pořadí údajů:

Monografie – Jméno autora(ů) (v pořadí: PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno – spoluautoři): *Název*. *Podnázev* (obojí kurzivou). Místo vydání rok vydání, strana (příp. rozmezí stran s dlouhou pomlčkou bez mezer, zkratka s.). (např. OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha 2002, s. 22.)

Stať ze sborníku – Autor stati (viz výše): Název. Podnázev (obyčejně, ne kurzivou), in: *Název sborníku. Podnázev* (obojí kurzivou). Editor/Editoři (zkratka Ed./Eds.). Místo vydání, rok vydání, strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KŘESŤAN, Jiří: Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963–1970). Sborník z konference*. Eds. Zilynská, Blanka – Svobodný, Petr. Praha 2001, s. 261.)

Stať z časopisu a jiných periodik – Autor (viz výše): Název. Podnázev. In: *Název časopisu* (kurzivou), 1999, ročník (zkratkou roč.), číslo (zkratkou č.), strana (příp. rozmezí stran, zkratka s.). (např.: KVAČEK, Robert: Stále neklidné dějiny. K obrazu první republiky. In: *Soudobé dějiny*, 2001, roč. 8, č. 1, s. 116.)

Při opakovaném citování uvádějte zkrácený tvar odkazu – titul bez podtitulu a dalších bibliografických údajů (např.: OTÁHAL, Milan: *Normalizace 1969–1989,* s. 265. U stati ze sborníku při opakovaném citování jen PŘÍJMENÍ, jméno autora: *název stati*, s. xx. Název stati i knihy může být zkrácený, pokud je příliš dlouhý.

Odkaz na online zdroje – Kubišová, Marta: Dopis řediteli čs. televize. In: *Informace o Chartě 77*, 1979, roč. 2, č. 3, s. 18–19, online in: https://www.vons.cz/data/pdf/infoch/1979/INFOCH_03_1979.pdf (29. 3. 2021).

Všechny studie jsou podrobeny anonymnímu recenznímu řízení, redakční rada je posílá k posouzení dvěma nezávislým recenzentům. Autor bude s obsahem posudků seznámen. Redakční rada může na základě recenzních posudků text akceptovat, zamítnout nebo vrátit autorovi k doplnění či přepracování, případně si vyžádat třetí nezávislý posudek.

Studie budou zveřejněny v klasické „papírové“ formě i v podobě digitální. Autoři zodpovídají za faktografickou i jazykovou správnost svých příspěvků a souhlasí s publikováním tiskové podoby jejich příspěvku v elektronické verzi periodika na internetu. Redakce si vyhrazuje právo příspěvky jazykově upravovat.

ERRATA

Československá historická ročenka, roč. 24, č. 2, 2022, s. 23, 11. řádek, v článku Jany Piroščákové Slovenské pohádky a pověsti (niekoľko poznámok k česko-slovenským literárnym vzťahom) má být místo „Amália Sirotková Ignácom“ správně „u Amálie Sirotkovej chlapec nemá meno“.

Česko-slovenská historická ročenka
Peer-reviewed scientific journal
Roč. 25, 2023, č. 1

Redakcia/Editorial Office
Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., e-mail: jaroslav.pazout@tul.cz
PhDr. Richard Pavlovič, PhD., e-mail: richard.pavlovic@minv.sk
Grafická úprava a návrh obálky: Petr Čížek
Korektury slovenských textů: PhDr. Lucia Tokárová, PhD.
Překlady do anglického jazyka: Mgr. Zdeněk Hartmann

Vydavatel/Published by
Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Masarykova univerzita, Brno
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Rozsah: 160 s.

www.cskh.sk

ISSN 1214-8334